З.С. UA Foreign Affairs

№ 6–7 2019

Зовнішні справи

ISSN 2663-2675
ISSN 2663-2683

ДЕКІЛЬКА ПОРАД НОВОМУ МІНІСТРУ ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ

стор. 5

ЕТАПИ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: КРОС-ІСТОРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

стор. 26

НАЗАД У МАЙБУТНЄ? ФАКТОР НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН У ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИНАХ УКРАЇНИ ІЗ ЗАХІДНИМИ СУСІДАМИ

стор. 43

SOPHIA
BUSINESS CENTER

З питань оренди:

тел.: +38 044 277 94 12

01001, м. Київ, пров. Рильський, 6

www.Sophiabc.com.ua

Існує безліч теорій стосовно того, як краще облаштувати щасливе і безпечне життя. Авторами однієї з них є американські соціологи Джеймс Уілсон та Джордж Келлінгом, які сформулювали теорію «Розбитих вікон», чим прагнули убезпечити людей від зайвих помилок. Сутність їхньої кримінологічної теорії зводиться до того, що дрібні правопорушення виступають не лише індикатором криміногенної ситуації у певному регіоні, а й активним фактором, який впливає на рівень злочинності загалом у даній країні. Автори доказово переконують, що коли у будинку є одне розбите скло, яке ніхто тривалий час не замінює на ціле, то протягом деякого часу в цьому домі не залишиться жодного цілого вікна.

Вчені провели низку експериментів, які дозволили їм визначити умовну середню планку «порушень, з якими громадськість погоджується». За таких обставин умовна середня планка «дозволеного порушення», якщо вона постійно знижується, призводить до значного зростання серйозних злочинів.

Психологічний механізм провокації, яку створювали вчені у рамках експерименту, на побутовому рівні ілюструвався наступною фразою: «Якщо іншим можна, то чому не можна мені?». Коли людина бачить, що порушення правил поведінки окремими членами соціуму не викликають жорсткої реакції з боку соціуму і не припиняються ним, то, як наслідок, вона припиняє вважати правила обов'язковими для себе – причому не тільки ті, свідком яких були учасники експерименту, а й усіх інших.

На думку зарубіжних колег, ця теорія має безпосередню дотичність і до сфери міжнародних відносин. Так, на думку відомого американського політичного коментатора Брета Стивенса, застосування теорії «Розбитих вікон» у міжнародній політиці допоможе зберегти мир на Землі у довгостроковій перспективі. Для цього провідні світові держави і, передусім, Сполучені Штати Америки, які поклали на себе лідерські функції, мають рішуче, не гаючи часу, припиняти порушення загальноприйнятого світового порядку. Як приклад таких порушень, що залишилися без покарання, американський політолог називає використання урядом Башара Асада зброї масового враження проти власного народу та анексію Російською Федерацією Автономної Республіки Крим.

Теорія «Розбитих вікон» неодноразово піддавалася критиці дружніх і не зовсім дружніх опонентів. Але варто визнати, що у чисто прибраній вітальні ані домочадці, ані гості смітити не наважаться. І, можливо, саме тому відчуватимуть себе убезпеченими і щасливими людьми.

Є стара притча про одного мудреця, котрий ішов собі широким шляхом і милувався краєвидами. Аж раптом побачив чолов'ягу, який згорбився під важким тягарем.

– Навіщо ти прирік себе на такі страждання? – запитав перехожий.

– Я страждаю заради щастя своїх дітей та онуків, – відповів чоловік. – Мій прадід страждав усе своє життя заради щастя мого діда, мій дід страждав заради щастя мого батька і я буду страждати усе моє життя, аби тільки мої діти та онуки були щасливими.

– А чи був хтось у твоїй родині щасливим? – запитав мандрівний філософ.

– Ні, – відповів нещасний, – але мої діти та онуки обов'язково будуть щасливими!

– Неписьменний не навчить писати, а кріт не виростить орла. Навчись спочатку сам бути щасливим, а тоді зрозумієш, як подарувати щастя своїм дітям та онукам.

Читаймося!

Ольга ТАУКАЧ,
головний редактор

З.С.
UA Foreign Affairs

Склад Редакційної колегії розміщено на офіційному сайті журналу «Зовнішні справи» uaforeignaffairs.com.ua

Електронна адреса: olga_taukach@ukr.net

Видавець – Громадська спілка «Редакція журналу «Зовнішні справи»

Голова Правління – Володимир Хандогій, Президент Асоціації зовнішньої політики України, Надзвичайний і Повноважний Посол.

Рекомендовано до друку Вченою радою Вищого навчального закладу «Університет економіки і права «КРОК», протокол № 1 від 18 жовтня 2018 року для журналу «Зовнішні справи»

Позиція авторів не завжди збігається з позицією редакції

Усі права захищені. Передрук матеріалів без посилання на «Зовнішні справи» забороняється. Редакція не несе відповідальності за зміст рекламних оголошень

Головний редактор – Ольга Таукач

Над номером працювали: Ольга Таукач, Анатолій Корж, Марина Григоренко, Віталій Бумажний

Наказами Міністерства освіти і науки від 12 листопада 2013 р. та від 14 лютого 2014 р. журнал «Зовнішні справи» занесено до Переліку наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів докторів і кандидатів наук за спеціальностями «Історичні науки» та «Політичні науки»

«Зовнішні справи», науково-публіцистичний журнал, 2019 № 6 – 7

Виходить щомісяця, засновник – ГС «Редакція журналу «Зовнішні справи».

Адреса редакції: Україна, м. Київ, провулок Рильського, 6
тел. +38 067 209 47 39

Реєстраційне свідоцтво № 23533-13373 ПР

Друк – ТОВ «Про формат»

Наклад – 500 примірників

Ціна – договірна

Передплату здійснює ТОВ «АС-Медіа»: +380 44 500 05 06, +380 44 353 88 15, +380 95 570 05 06

publisher@smartpress.com.ua

Дмитро Ткач
Декілька порад новому Міністру закордонних справ 5

Аналітика без політики

Сергій Шергін
Україна на терезах глобальної конкурентоспроможності 10

Ірина Сваволя
Еволюція гендерної політики ЄС: шлях від офіційних декларацій до позитивних дій 15

Людмила Чекаленко, Вікторія Солошенко
НАТО: від холодної війни до відповідальності за безпеку світу 20

Історія питання

Сергій Троян, Алла Киридон
Етапи українського державотворення: крос-історичне дослідження 26

Улькар Гусейнова
Агресія Радянської Росії проти Азербайджанської Народної Республіки 1920 року. Частина І 32

Віталій Лисенко
Інтерпритація «польськості» Східної Галичини в концепціях інкорпорації та федералізму 38

Дипломатичний прогноз

Вікторія Халанчук
Назад у майбутнє? Фактор національних меншин у двосторонніх відносинах України із західними сусідами 43

Анна Тертична
Інформаційна складова публічної дипломатії в українсько-болгарських відносинах: витоки та перспективи 49

Культурна дипломатія

Сергій Борщевський
45-й Міжнародний книжковий ярмарок у Буенос-Айресі: відкриття і сенсації 54

УДК – 327 (477 + 479.24)

Декілька порад новому Міністру закордонних справ України

Summary

A Few Tips for the New Minister of Foreign Affairs from an Experienced Diplomat.
Tkach Dmytro, Professor, doctor of political Sciences, Vice-rector for international Affairs KROK University/

In the article an attempt is made to provide some advice to the new Minister of Foreign Affairs of Ukraine basing on the experience gained by the author during many years of diplomatic activity. The emphasis is made on both internal ministerial work and the key directions of foreign policy of the country. The necessity to change the practice that was developed during the Presidency of Petro Poroshenko regarding appointment of ambassadors is underlined. The specific steps are proposed to resolve the Donbas conflict, improve the relations with Poland and Hungary. It is also stressed on the importance to use regional capabilities in international relations.

Key words: *new Minister of Foreign Affairs of Ukraine, advice from an experienced diplomat, human resources management, settlement of the Donbas conflict, improvement of relations with Poland and Hungary.*

З одного боку, тяжко приходити на місце міністра, коли міністерством практично п'ять років ніхто не керував; з іншого – навпаки, це створює ситуацію, за якої тобі дається можливість сформувати модернове зовнішньополітичне відомство, що забезпечить ефективне виконання покладених на нього функцій.

Тут відразу слід зазначити, що покоління українських дипломатів, які працювали в Міністерстві закордонних справ України (далі – МЗС) до Клімкіна, створили відомство, яке цілком відповідало світовим вимогам і працювало на рівні провідних країн, ні чим не поступаючись аналогічним структурам США, Великобританії, Німеччини та Франції.

Це був результат титанічної праці багатьох керманичів, провідних дипломатів міністерства: передусім, Г.Й. Удовенка, В.С. Огризка, Б.І. Тарасюка, В.Д. Хандогія.

Тож із чого потрібно розпочинати роботу новому Міністру закордонних справ України? Лише нагадаємо, що після Революції Гідності досвідчені українські дипломати створили громадську колегію зовнішніх справ, неформальним лідером якої став Володимир Огризко. Ми збиралися один раз на тиждень, обговорювали актуальні питання зовнішньої політики, формулювали відповідні рекомендації, а потім на зустрічі з в.о. Міністра Дещицею пропонували їх до реалізації. До честі міністра, більшість із запропонованого було сприйнято ним із вдячністю. На жаль, Клімкін від наших порад відмовився: йому радили інші – й не завжди друзі України. Ось і перша порада: повернутися до післяреволюційної практики – думаю, що більшість моїх колег зголоситься поновити роботу громадської колегії зовнішніх справ.

Ні для кого не є секретом, що за Клімкіна міністр жив сам собою, а міністерство – само собою. Засідання колегії міністерства практично не проводилося – останнє відбулося 2016 року; наради керівного складу, які за всіх міністрів проводилися раз на тиждень – «горе-міністром» були забуті. Навіть заступники міністра могли потрапити до свого керівника раз на два місяці. Тому новому міністру потрібно поновити принцип колегіальності у діяльності міністерства.

Лише нагадаємо, що постанова Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) від 02.10.2003 № 1569 «Про затвердження Типового положення про колегію міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади і місцевої державної адміністрації» визначає наступні завдання цього колегіального органу, а саме: «Колегія міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади, місцевої держадміністрації є консультативно-дорадчим органом і утворюється для підготовки рекомендацій щодо виконання міністерством, іншим центральним органом виконавчої влади, місцевою держадміністрацією своїх завдань, погодженого вирішення питань, що належать до їх компетенції, та для колективного і вільного обговорення найважливіших напрямів їх діяльності [1]».

У відповідності до постанови КМУ від 30.03.2016 № 281 «Про затвердження Положення про Міністерство закордонних справ України» згідно з п. 11 «Міністр скликає та проводить наради з питань, що належать до його компетенції» [2] потрібно поновити проведення нарад керівного складу міністерства. Корисним буде і проведення у міністра дипломатичних нарад з різноманітної міжнародної тематики. Свого часу міністр Б.І. Тарасюк проводив подібні наради декілька раз на день. І, наприклад, якщо питання стосувалося візиту президента до якоїсь країни, то на цю нараду запрошувався навіть дипломат, який у територіальному департаменті курував цей напрямок – і саме він був основним доповідачем.

Потрібно докоріно переглянути структуру міністерства. Сьогодні до керівного складу міністерства належать: міністр, державний секретар, чотири заступники міністра, 16 департаментів, шість управлінь, один відділ та чотири сектори [3].

Проблема, передусім, полягає в тому, що Кабмін ставиться до МЗС як до звичайного міністерства і відповідно регулює кількість заступників міністра. Це хибна позиція. Міністерство закордонних справ – це, насамперед, представницький орган держави, і воно виконує багато таких функцій, які не притаманні іншим аналогічним структурам влади. Що це означає? Заступники міністра МЗС повинні на регулярній основі відвідувати країни, міжнародні організації, які вони курують. А це мінімум 150 – 200 днів закордонних відряджень на рік. Окрім цього, представницькі функції кожного заступника забов'язують його брати участь у житті дипломатичного корпусу, акредитованого в Україні. Це і прийняття, і різні заходи, які організують дипломатичні представництва, й участь у переговорах під час візиту високих закордонних гостей до України. Виходить, що просто фізично, з таким штатом, керівництво міністерства не в змозі справитися з цими завданнями. Саме це новому міністру потрібно пояснити у КМУ та добиватися збільшення кількості заступників.

Інша проблема, пов'язана з вищенаведеною, – це забезпечення міністерства транспортом. Згідно з популістським рішенням Яценюка (хоч він і сам був міністром МЗС) в міністерстві є тільки один представницький автомобіль – у міністра. Смішно про це говорити, але заступник міністра, запрошений на

прийняття до іноземного посольства, вимушений туди їхати на мікроавтобусі міністерства, за квартал зупинятися і йти пішки до місця проведення заходу. Не треба забувати, що згідно з українським дипломатичним протоколом, коли Глава представництва прибуває до аеропорту «Бориспіль» у робочий час, його зустрічає представник Департаменту державного протоколу МЗС України і на машині міністерства доставляє до місця проживання [4].

Відповідно міністерство повинно забезпечувати транспортом іноземні делегації, які приїздять до нашої країни за лінією МЗС. Тому новому міністру потрібно поставити перед керівництвом КМУ питання про збільшення автопарку МЗС до 20 автомобілів представницького класу.

Тепер щодо змістовної сторони діяльності самого міністерства. Щодо роботи з підбору та розстановки дипломатичних кадрів, то тут потрібно звернутися до знаменитих «Три П» Г.Й. Удовенка: професіоналізм, патріотизм, порядність. Ця проста формула є квінтесенцією всієї кадрової роботи міністерства. Мусимо підкреслити, що сьогодні у міністерстві створена і працює прозора та дієва система відбору дипломатичних кадрів. Відкриті конкурси, участь в оцінювані претендентів на дипломатичні посади послів, керівників підрозділів міністерства, відповідних комісій практично унеможливлює прояви корупції у цій царині.

Тут нічого міняти не потрібно. Але треба докорінно виправити практику призначення послів. Під час президентства П. Порошенка тільки він вирішував кого і куди направляти Надзвичайним та Повноважним Послом України. Це призвело до довготермінових вакансій керівників дипломатичних представництв у багатьох країнах, зокрема в державах-членах ЄС. Необхідно повернутися до практики, коли саме МЗС подає на розгляд президента кандидата на цю відповідальну посаду, який повинен відповідати вимогам Закону про дипломатичну службу, а саме п. 3 ст. 13 «Вимоги до осіб, які претендують на вступ на дипломатичну службу», згідно з яким претенденти повинні мати вищу освіту із ступенем не нижче магістра, володіти відповідним рівнем професійної компетентності згідно з вимогами, визначеними Міністерством закордонних справ України, володіти іноземними мовами обсягом, необхідним для виконання посадових обов'язків [5].

На наш погляд, врегулювання конфлікту навколо Донбасу є одним із пріоритетних завдань МЗС. У цьому плані є надзвичайно важливим використання можливостей ФРН, допоки в Берліні є канцлер Ангела Меркель, яка демонструє позитивне ставлення до України, США з президентом Дональдом Трампом, для якого протистояння Росії важливе для забезпечення перемоги на наступних виборах, Франції з Еммануелем Макроном, який прагне забезпечити своїй країні роль європейського лідера. Паралельно з цим, потрібно шукати шляхи компромісів із Росією, але, звичайно, не за рахунок неприпустимих поступок українських національних інтересів. Для Росії Донбас стає непомірним тягарем – як у плані фінансовому, так і в політичному. Тому варто активізувати переговори у Нормандському форматі та зробити спроби залучити до участі в них США. Америка може допомогти Україні у налагоджені діалогу з президентом РФ щодо звільнення всіх українських політичних в'язнів і військовополонених.

Важливо також активізувати діалог із Європейським Союзом щодо необхідності збереження санкцій проти Росії до повного відновлення суверенітету та територіальної цілісності України, а також щодо звільнення українських в'язнів і військовополонених, яких наразі утримує Росія, а також продовження політики, спрямованої на забезпечення енергетичної безпеки України. Шукати шляхи для недопущення завершення будівництва і запуску «Північного потоку-2».

Не потрібно забувати про те, що Китай приєднався до Будапештського меморандуму, і на ньому як світовій державі лежить відповідальність за порушення Росією головних положень цього документа. Тому залучення Пекіна до процесу всеосяжної відбудови суверенітету та територіальної цілісності України є нагальним завданням нового керівника українського дипломатичного відомства.

Україна є найбільшою країною у Центрально-Східній Європі. Свого часу за президенства Леоніда Кучми Київ прагнув відігравати роль лідера у цьому регіоні – і, до честі другого керманича країни, йому це вдавалося здійснити. На жаль, за президенства Петра Порошенка всі ці здобутки були зведені нанівець. Польська консервативна партія «Право і справедливість» витягла на поверхню питання, довкола яких давно точилися історичні дискусії. Мало не щодня польські політики дорікали Україні героїзацією УПА і Бандери, бо, на їхню думку, саме вони причетні до масової загибелі поляків на Волині 1943 року.

Зі свого боку, українські політики нагадували про утиски українців на польських теренах, зокрема про операцію «Вісла» у квітні 1947 року. Влітку 2017 року поляки перейшли на мову ультиматумів.

«Наше послання дуже чітке: з Бандерою до Європи не увійдете. Ми говоримо про це і голосно, і тихо. Ми не повторюватимемо помилок 1990 років, коли були певні проблеми у відносинах з Німеччиною та Литвою», – заявив польський політик та історик Вітольд Ващиковський. Далі в Польщі почалося руйнування українських пам'ятників УПА [6].

Зліва направо: Надзвичайний і Повноважний Посол України в Угорщині Д. Ткач, Президент Угорщини Арпад Генц

У той же час питання, які пов'язані із національними ідентичностями, разом з конфліктами щодо історії, навряд чи зникнуть. Посилення націоналізму буде політичним трендом у Східній Європі протягом кількох років. Польща й Україна мають навчитися з цим жити. Питання з розблокуванням пошукових та ексгумаційних робіт могло бути першим сигналом нового українського керівництва до оновлення політики на польському напрямку. Окрім того, давно очікуваним з боку низки країн (зокрема Польщі та Ізраїлю), а також обгрунтованим з погляду міжнародного права кроком було б сприяння з боку Президента України голосуванню у Верховній Раді поправок до Закону України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» з уточненням, що статус борців за незалежність України не поширюється на осіб, дії яких кваліфікуються як злочин проти людства [7].

Потрібно шукати відповідь і на нові виклики в українсько-польських стосунках, які виникли останнім часом. Передусім, мова йде про питання українських мігрантів. 2017 року українці отримали близько 81 % усіх польських робочих віз, а загальна кількість українців, які працюють у Польщі, досягає, за деякими оцінками, двох мільйонів [8].

У Польщі та України достатньо спільного потенціалу задля того, щоб впливати на регіональні політичні процеси та формувати новий порядок денний у сфері безпеки, що має бути реалістичним і брати до уваги поточні політичні та геополітичні реалії. Дієве стримування російської загрози, більша увага з боку ЄС та НАТО до Східної Європи, потужніші інфраструктурні можливості й менше недовіри або історичних спекуляцій – усе це разом може зробити регіон більш безпечним.

Це повною мірою стосується і відносин України з Угорщиною. Передусім, мова йде про Закон України «Про освіту», який Верховна Рада ухвалила 05.09.2017 та ст. 7 якого говорить про те, що особам, які належать до національних меншин України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної та початкової освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідної національної меншини. Це право реалізується шляхом створення відповідно до законодавства окремих класів (груп) із навчанням мовою відповідної національної меншини поряд із державною мовою і не поширюється на класи (групи) з навчанням українською мовою [9].

Саме це положення закону викликало шалену критику з боку офіційного Будапешта. Угорські урядовці та політики оцінили ці нововведення української влади як спробу асиміляції угорської національної меншини, позбавлення прав вільно володіти рідною мовою. Зі свого боку, міністр закордонних справ та зовнішньої торгівлі Угорщини П. Сійярто заявив, що його країна блокуватиме всі кроки в напрямку євроінтеграції України в рамках програми «Східного партнерства» та прагнення Києва до членства в НАТО.

Подальші кроки угорських високопосадовців стосовно України показали, що ці слова не були порожніми погрозами. То чи можливо було уникнути конфронтації між двома державами і знайти компромісне рішення? Давайте розглянемо міжнародно-правові аспекти цієї ситуації.

У грудні 1991 року Прем'єр-міністр Угорщини Йожеф Антал і Президент України Леонід Кравчук підписали у Києві «Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою» [10]. Стаття 17 цього документа говорила про те, що договірні Сторони у повній відповідності з «Паризькою Хартією для нової Європи» та іншими відповідними документами Наради з безпеки і співробітництва в Європі заявляють про свою переконаність в тому, що дружні відносини між їхніми народами, а також мир, справедливість, стабільність і демократія вимагають, аби етнічна, культурна, мовна та релігійна самобутність національних меншин користувалась взаємним захистом – і для її забезпечення повинні бути створені всі необхідні умови. Сторони вживуть односторонніх та спільних заходів для сприяння виконанню цих зобов'язань відповідно з підписаним 31 травня 1991 року документом – «Декларацією про принципи співробітництва Української РСР і Угорської Республіки по забезпеченню прав національних меншостей» [11].

Автор цієї статті мав безпосередній стосунок до підготовки та підписання цієї Декларації. Основним мотивом її розробки для української сторони було те, що за кордоном проживає багато українців, тож укладення такого документу з європейською державою буде вагомим аргументом для переконання інших країн у необхідності здійснення аналогічного кроку. Цей документ надавав широкі права національним меншинам обох країн. Підкреслимо, що п. 9 Декларації сторони зобов'язалися прийняти необхідні законодавчі, адміністративні та інші заходи з тим, щоб національні меншості могли реалізувати своє право вільно користуватися рідною мовою в особистому і громадському житті. Особливо наголосимо на тому, що Сторони погодилися забезпечити належні можливості національним меншостям для навчання своїй рідній мові чи своєю рідною мовою на всіх рівнях навчання.

Дозвольте звернути увагу, що ці положення містяться в Базовому договорі, який слугує основою всіх по-

дальших домовленостей між Україною та Угорщиною. Наголосимо, що наша держава добровільно, без усякого примусу, взяла на себе ці міжнародні зобов'язання.

Тепер звернемося до Закону України «Про міжнародні договори України» [12]. У п. 2 ст. 19 говориться про те, що коли міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.

Думаємо, що не треба бути потужним фахівцем із міжнародного права, аби зрозуміти, що у цьому випадку потрібно застосовувати саме це положення Закону. Є інший вихід: або міняти цю статтю Закону, або відмовлятися від Базового договору між Україною та Угорщиною.

Ми вже не кажемо про те, що закон про освіту не відповідає, зокрема, положенням ч. 5 ст. 53 Конституції України, відповідно до якої: «Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних закладах освіти» [13], а також Європейській хартії регіональних мов або мов меншин, ратифікованій Україною 2003 року, Закону «Про національні меншини в Україні». Так, Хартія передбачає створення умов для викладання і вивчення відповідних мов у дошкільних, середніх та вищих навчальних закладах, а також забезпечення умов для отримання початкової, середньої та вищої освіти цими мовами.

Законом «Про національні меншини в Україні» держава гарантує всім нацменшинам права на «користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних закладах освіти або через національно-культурні товариства».

Тому новий міністр МЗС має повне право ініціювати відмову саме для угорської національної меншини виконання ст. 7 Закону України «Про освіту». Паралельно з цим потрібно прийняти комплекс заходів, спрямованих на значне поліпшення викладання української мови в школах з угорською мовою навчання у Закарпатській області [14].

Надзвичайно важливим для економіки України є забезпечення газом як народного господарства, так і населення країни. І тут значення реверсного постачання газу з Польщі, Угорщини та Словаччини є визначальним пріоритетом для нового міністра. Саме це може забезпечити енергетичну незалежність, диверсифікацію способів поставки та постачальників газу Україні.

За всю історію зовнішньої політики України її реалізація здійснювалася на центральному рівні – регіони практично не брали участі в її втіленні до життя. За таких обставин у двосторонньої та багатосторонньої співпраці на рівні регіонів є величезний потенціал. Це стосується, насамперед, сусідніх держав і навіть Росії. Тому новому міністру потрібно пожвавити роботу на цьому важливому напрямку зовнішньої політики – можливо, навіть створити відповідний підрозділ у МЗС, проводити навчання тих працівників обласних адміністрацій, які відповідають за міжнародну співпрацю.

І останнє: потрібно докорінно змінити відношення Центру до дипломатичних представництв України за кордоном. Безглузді рішення, які були прийняті Кабміном за часів прем'єрства Яценюка, коли у посольствах було скорочено всі автомобілі й залишалося по одній представницькій машині посла, потрібно скасувати. Автомобіль для дипломата – це і важливий засіб для виконання своїх службових обов'язків, і гарантія його безпеки у країні перебування. Значного поліпшення вимагає і матеріальне та фінансове забезпечення дипломатичних місій України за кордоном. Не кажучи про те, що наші дипломати отримують грошове забезпечення за кордоном менше ніж, скажімо, молдовани.

Як бачимо, новому Міністру закордонних справ України доведеться вирішувати багато важливих і дуже складних завдань. На щастя, Клімкін не розігнав усіх досвідчених дипломатів: частина з них залишилася працювати у міністерстві – і це дає надію на те, що створюване роками можливо повернути. Як ветеран дипломатичної служби можу завірити нового міністра – думаю, мене підтримає більшість моїх колег: ми готові надати йому допомогу у цій складній, але конче необхідній для нашої держави діяльності.

Дмитро ТКАЧ,
Надзвичайний і Повноважний Посол України,
доктор політичних наук, професор,
проректор з міжнародних зв'язків
«Університету економіки і права «КРОК»

Список використаних джерел:

1. Постанова від 02.10.2003 N 1569 «Про затвердження Типового положення про колегію міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади і місцевої державної адміністрації». https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1569-2003-%D0%BF

2. Постанова КМ України від 30.03.2016 № 281 «Про затвердження Положення про Міністерство закордонних справ України». https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-2016-%D0%BF

3. Структура МЗС. https://mfa.gov.ua/ua

4. Довідник з протокольних питань, Департамент державного протоколу МЗС України. https://mfa.gov.ua/mediafiles/files/misc/2019-03-13/UA_Protocol_Guide_20190313.pdf

5. Закон України «Про дипломатичну службу» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 26, ст. 219). https://24tv.ua/mizhnarodni_novini_tag1121

7. Зовнішня політика нового президента. Топ-10 рекомендацій. http://neweurope.org.ua/analytics/zovnishnya-polityka-novogo-prezydenta-desyat-pershochergovyh-rekomendatsij/

8. Польсько-українські відносини: потенціал – більший за проблеми. https://gurt.org.ua/news/informator/50975/

9. Закон України «Про освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38 – 39, ст. 380).

10. Договір був укладений 6 грудня 1991 р. і набув чинності 16 червня 1993 р. Ратифіковано Постановою ВРУ № 2527-XII (2527-12) від 01.07.92 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 37, ст. 552.

11. Декларація про принципи співробітництва Української РСР і Угорської Республіки по забезпеченню прав національних меншостей // Зібрання чинних міжнародних договорів України. Том 1 1990 – 1991 рр. К., – 2001. 169 с.

12. Відомості Верховної Ради України (ВВР), , 2014, N 34, ст. 1166.

13. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

14.Українсько-угорські відносини, нові виклики та загрози. Зовнішні справи № 1, 2018 р. с.19 – 23.

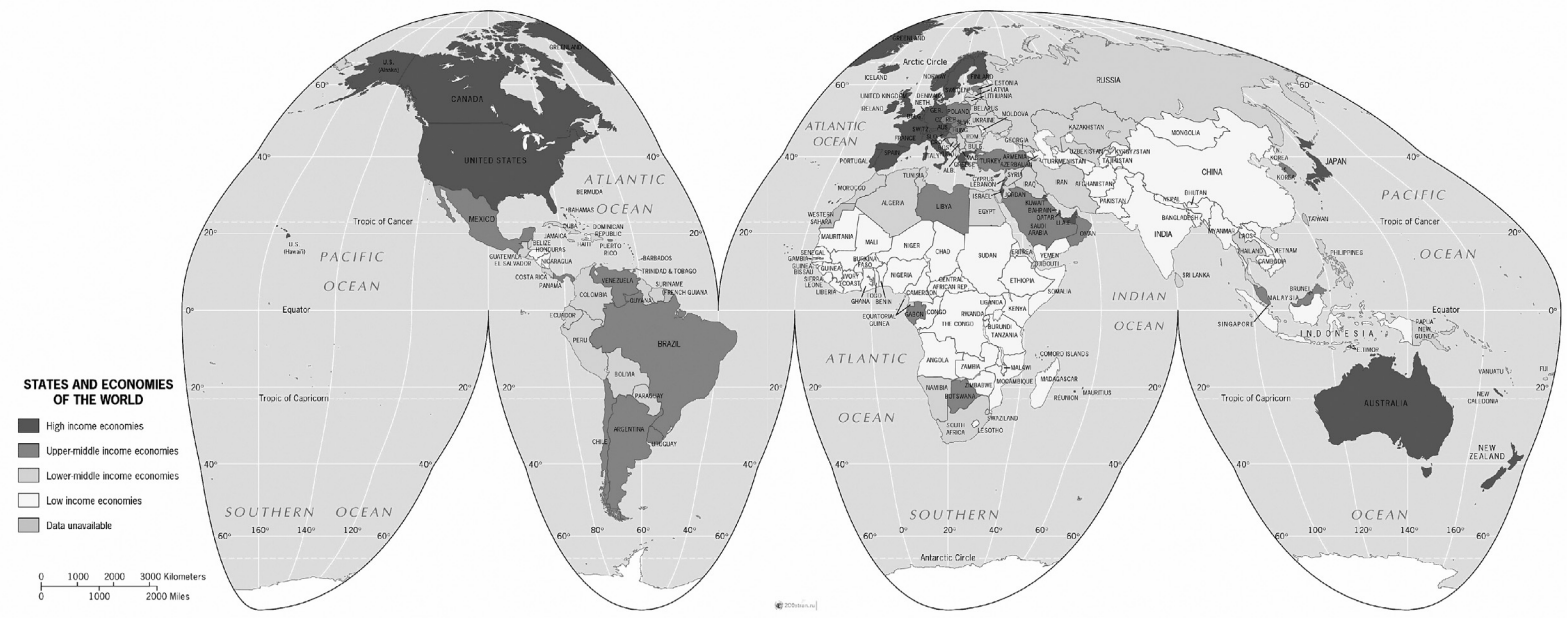

УКРАЇНА НА ТЕРЕЗАХ ГЛОБАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Summary

The article presents the analytical review of some aspects of globalization as a leading trend of the world development that greatly enforces the processes of global competition, particularly in the field of trade and investments. The main attention is paid to Ukraine's position in the system of global competition (index of globalization) within 2007-2018. In the first place the author considers the conceptual base of globalization as a process that accelerates the international interactions that is allegedly promoting world interdependence as well as global political and economic integration. It is admitted that the term has certain identifiable characteristics without some consensus within the international academic community in the field about any of them.

It is argued that Ukraine faced the impact of globalization in the early 90-th while trying to adapt its post-soviet economy to the competitive demands of global market particularly in the field of international trade, finance and new technologies. A lot of domestic analytics and experts till now don't have well-grounded opinion on the real impact of globalization on Ukraine's economic development over the two last decades. But the most of them assume that the globalization as both objective and inevitable process cannot be ignored to successively implement the Ukraine's strategy of sustainable economic development.

The article reviews the indexes of global competition capabilities of Ukraine within the last ten years to observe the tendencies of this process and to define the main reasons of Ukraine's economic backwardness compared with other developing countries. In author opinion, amidst other principal reasons of Ukraine's lagging in economic development are the following – internal political instability, external threats to its sovereignty and the lack of democracy and competitiveness mostly in public administration. These faults and shortcomings are likely the main obstacles to Ukraine to be an actor in the institutions of global governance. Therefore, real democracy and market-friendly reforms should be high on the list of Ukraine's development agenda.

Key words: *Ukraine, globalization, global structures, integration, global competition capability, index of globalization.*

Час глобалізації – це найпоширеніша характеристика стану, в якому наразі перебуває міжнародна спільнота. Сучасний світ, що формується під домінантним впливом транснаціональних процесів епохи глобалізації, потребує якісно нового філософсько-політичного осмислення. Цей комплекс теоретико-методологічних і праксеологічних підходів до аналізу феномену глобалізації відомий у науці як «політологія глобального світу».

Представники некласичної парадигми міжнародних відносин – неомарксисти на чолі з американським соціологом і економістом І. Валлерстайном вважають, що глобалізація – це цілеспрямована стратегія монополістичного капіталу та американського імперіалізму, що має на меті остаточне закріплення економічної нерівності у світі та експлуатацію периферійних й напівперифірійних регіонів і країн монополіями світового центру. У своїй критиці сутності глобалізації він стверджує, що «цей дискурс є насправді велетенською хибною інтерпретацією (misreading) сучасної реальності – обманом, який нав'язаний нам владними групами і, навіть гірше, обманом, який ми нав'язали самі собі – часто-густо з відчаю» [1, с. 250].

Прихильники еволюційної парадигми, зокрема американський політолог Дж. Розенау і британський соціолог Е. Гідденс, вважають сучасну форму глобалізації історично безпрецедентною, яку не можна порівняти з будь-яким іншим типом міжнародного порядку. Дослідники, котрі дотримуються такої позиції, пропонують здійснювати стратегію поступової адаптації до дедалі більш взаємозалежного та нестабільного світу. Відповідно глобалізація розглядається як могутня сила, що трансформує світ і несе відповідальність за еволюцію суспільних систем та економік, а також за зміну форм правління й світового порядку. Втім, дослідники цього напряму не претендують на знання траєкторії світового розвитку і вважають некоректним передбачення параметрів прийдешнього світу та глобальної цивілізації.

Постмодерністи, серед яких Р. Кокс, Дж. Дер-Деріан, К. Сйоландер, виступають за пріоритет постструктуралістського підходу до глобалізації, розглядаючи її як сучасний прояв диференціації й віртуалізації соціальної реальності та суб'єктів міжнародних відносин. Усвідомлен-

ня проблеми якісної зміни концепцій глобалізації дало підставу деяким політологам (М. Вотерс) ввести до наукового обігу поняття «постглобалізація» [2, с. 156].

Ідея адаптувати за допомогою цього поняття теорію глобалізації до сучасних реалій світового розвитку є не зовсім виправданою у науковому та практичному сенсі. Річ у тім, що перехід від взаємодії в реальному міжнародно-політичному просторі до взаємодій соціальних суб'єктів у віртуальному просторі може тлумачитись і як «гіперглобалізація», тобто експансія її впливу, і як «деглобалізація» – скорочення простору соціально-політичних процесів у глобальному масштабі. Усі ці поняття: «гіпер-глобалізм», «глобал-скептицизм» і «трансформізм» демонструють широке розмаїття парадигмально-концептуальних підходів й формально-нормативних оцінок глобалізації. Незважаючи на великий масив наукової літератури, що постійно зростає, західна наука не запропонувала системної й достатньо обґрунтованої теорії глобалізації. Визначальною рисою парадигмального підходу західної політології й соціології міжнародних відносин щодо інтерпретації глобалізації є концептуальний і методологічний плюралізм, який органічно поєднаний з раціоналізмом та ідеалізмом.

Україна відчула вплив глобалізації в перші роки незалежності, коли її економіка, валютно-фінансова система та соціальна сфера стали відкритими для всього світу і, передусім, для країн, що виступають у ролі авангарду глобалізації. З одного боку, поступово втягуючись до процесу економічної, політичної й соціокультурної глобалізації, Україна, ідентифікуючи себе європейською державою, має шанси скористатися її перевагами, з іншого – вона стає більш відкритою для нових викликів і загроз, на які необхідно швидко реагувати і від яких треба системно захищатися.

Вітчизняні аналітики далеко не однозначно оцінюють реальний і потенційний вплив глобалізації на соціально-економічний розвиток України. Частина з них дотримується антиглобалістських позицій і закликає до протидії її процесам, а інша частина дослідників, поділяючи неоліберальні погляди, бачить у глобалізації можливості ввійти до групи розвинених країн світу. Глобал-скептики вважають, що Україна в період реформ, які проводилися за рекомендаціями МВФ, Світового банку та СОТ – так званих «глобальних структур», втратила дві третини свого економічного потенціалу. Такий підхід до інтерпретації наслідків глобалізації не є специфічно українським явищем. Річ у тім, що вчені, політики та громадські діячі в різних країнах світу постійно дискутують щодо питання про підсумковий математичний знак глобалізації – «мінус» чи «плюс» (за визначенням британського соціолога Е. Гідденса, – «велика глобалізаційна суперечка»).

Солідаризується з критичними оцінками глобалізації відомий український економіст А. Гальчинський, який зазначав, що глобалізація в її нинішній інтерпретації – це «рух у напрямку світової наддержави з її системною ідентифікацією та внутрішньою стратифікацією». Дотримуючись загалом поміркованих позицій щодо глобалізаційних впливів, він, однак, заперечує необхідність застосування рецептів, які рекомендують Україні «глобальні структури» для проведення системних реформ. Іншої позиції щодо сучасного виміру глобалізації в контексті інтересів України дотримується український учений і дипломат Ю. Щербак, який вважає, що без допомоги таких організацій Україну на початковому етапі розвитку очікував би повний фінансовий крах.

Не можна не згадати про роль, яку відіграв у залученні України до процесу глобальних трансформацій член Римського клубу, відомий у світі вчений-економіст українського походження Б. Гаврилишин. Він неодноразово зазначав, що унікальність стратегічного розташування й територіальний розмір України підвищують імовірність відновлення курсу на членство в Європейському Союзі. На його думку, Україна має бути відкритою для глобальних структур, щоб користуватися їхніми рекомендаціями в галузі соціально-економічної модернізації, за результатами якої вона може посісти гідне місце серед ефективних суспільств Європи та світу. Саме таку позицію щодо створення ефективної економіки через побудову ефективних інституцій учений обґрунтував у своїй праці «До ефективних суспільств: Дороговказ в майбутнє» [3].

Членство України в МВФ, вступ до Світової організації торгівлі (СОТ) та партнерські відносини з іншими подібними структурами прискорили процес глобалізації її економіки, що мало неоднозначні наслідки для держави та суспільства загалом. Зі свого боку, підвищення рівня транспарентності національної економіки та її управлінських структур уможливило визначення позиційного рейтингу України в глобалізованому світі.

У цьому контексті є підстави стверджувати, що повноцінна участь України в глобалізаційних процесах, передусім світогосподарських, «…стане можливою лише за умови якісного вдосконалення всіх складових, що визначають становище країни у світовій економіці та міжнародних економічних відносинах, зокрема в євроінтеграційних процесах, у виборі оптимальної моделі взаємодії економіки України зі світовим господарством у таких вимірах, як геостратегічний, ринково-товарний, фінансово-інвестиційний, інституційний, культурний та ін.» [4, с. 432].

Для оцінки ступеня участі в процесах глобалізації окремих країн застосовують різні методики, створені експертами МВФ, Світового банку, спеціалізованих установ ООН і засобами масової інформації. Найбільш відома з них – це «індекс глобалізації», який розроблено «Фондом Карнегі за міжнародний мир» і який щороку складається рейтинговою компанією «A.T. Kearney» та американським журналом «Foreign Policy» на основі 14 показників економічної, політичної, технологічної та соціальної інтеграції, згрупованих у чотири блоки:

- економічна інтеграція – обсяги міжнародної торгівлі, прямих і портфельних інвестицій, різних виплат, які здійснюються з перетинанням кордону;
- персональні міжнародні контакти – зарубіжні поїздки, туризм, кількість міжнародних телефонних розмов і поштових відправлень;

- технологічна інфраструктура – кількість інтернет-провайдерів і користувачів інтернету;
- участь у глобальних політичних процесах – кількість міжнародних організацій і місій ООН, в яких країна бере участь, кількість іноземних дипломатичних представництв тощо.

У докризовому 2007 році Україна в цьому рейтингу, до якого було включено 72 країни, посіла 43 місце. Водночас за показником «членство в міжнародних організаціях» вона ввійшла до десятки переможців.

Інший індекс глобалізації (абревіатура – KOF) було опрацьовано Швейцарським інститутом дослідження бізнес-циклів. За допомогою цього індексу здійснюється комплекс оцінювання залучення країни до процесів глобалізації. Інтегральний індекс KOF ураховує три показники глобалізації: економічний, соціальний і політичний. За цими показниками 2007 року індекс глобалізації України становив 62 зі ста максимально можливих балів.

Крім зазначених показників, існує індекс «глобальної конкурентоспроможності» (абревіатура – GCI), розроблений для Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ). Наприкінці 2007 року ВЕФ надав світовій спільноті «Звіт про глобальну конкурентоспроможність 2007 – 2008». Засновник і виконавчий директор ВЕФ К. Шваб назвав цей документ «важливим інструментом», який політичні діячі та лідери бізнесу можуть використовувати для формулювання досконалої економічної політики та інституціональних реформ.

2009 року за цим рейтингом, що охоплював 133 країни світу, Україна посіла 82 місце, що на десять позицій нижче її показника 2008 року. Сусідами України стали континентальні країни Африки – Гамбія та Алжир (відповідно 81 та 83 місця). Найбільш конкурентоспроможними серед країн світу було визнано Швейцарію, яка посунула США на друге місце, а також Сінгапур, Швецію і Данію.

2010 року, за даними ВЕФ, Україна в глобальному рейтингу конкурентоспроможності спустилася на сім позицій порівняно з минулим періодом, опинившись на 89 місці серед 139 країн світу. Перед Україною розташувались Албанія та Гамбія, а на 91 місці перебував Гондурас.

Протягом 2011 – 2012 років, за даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі, Україна покращила свій рейтинг на сім позицій, посівши 82 місце. Серед пострадянських країн у цьому рейтингу, зокрема, Росія посіла 66 місце, Грузія – 88-ме, Вірменія – 92-ге, Молдова – 93-те.

Найкращий результат серед складових індексу конкурентоспроможності України – субіндекс макроекономічного середовища, який зріс порівняно з 2010 роком на 20 пунктів. Також позитивні результати було зафіксовано у сфері розвитку фінансових ринків (+3 пункти), державних і суспільних установ (+2 пункти), технологічної готовності (+1 пункт). Враховуючи особливість розрахунку глобального індексу конкурентоспроможності, оцінка рейтингу України базувалася на даних 2010 року, відображаючи позитивні зрушення, які відбулися в результаті подолання наслідків впливу світової фінансової кризи 2008 – 2009 років [5].

Зрушення в економіці України відбулись тоді, коли приріст глобального ВВП становив 2012 року 3 %. За результатами операційних досліджень консультаційної аудиторської компанії Ernst&Young (частина всесвітньої фірми з надання професійних послуг, яка об'єднує понад 144 тисяч спеціалістів у 140 країнах), індекс рівня глобалізації пророкує продовження процесів глобалізації до 2020 року. Головний з інших висновків експертів компанії полягав у наступному:

- найближчими роками бізнесовим і фінансовим структурам доведеться зіткнутися з фундаментальними проблемами;
- успішно працювати за умов швидкого зростання ринків товарів, послуг та інформації стає дедалі складніше;
- глобальна політика набула більшого значення і, водночас, стала менш передбачуваною [6].

Отже, сучасний етап глобалізації характеризується якісною зміною її реального впливу на процеси світового розвитку – передусім, на міжнародну економіку. Застосування так званих віртуальних (електронних) засобів ведення фінансово-економічної та господарської діяльності дало підставу ідентифікувати сучасну глобалізацію як добу «постглобалізації», характерною рисою якої є віртуальна економіка. В умовах зменшення обсягів реальної (фізичної) економіки провідних країн світу, глобалізація ввійшла до фази тривалої рецесії, що позначилось на розвитку багатьох країн світової периферії, зокрема України.

Так, 2015 року Україна посіла 79 місце серед 140 країн світу, що на три позиції нижче її минулорічного показника. Сусідами України в рейтингу конкурентоспроможності стали Гватемала і Таджикистан [7].

2017 року в умовах кризових явищ у глобальній економіці Україна посіла 81 місце серед 137 країн, покращивши свій рейтинг 2016 року на чотири позиції. Сусідами України стали Бразилія і Бутан. Оцінюючи показники конкурентоспроможності України, експерти ВЕФ серед інших проблем її розвитку протягом 2016 – 2017 років відзначили такі: корупція, інфляція, політична нестабільність [8].

2018 року, за даними ВЕФ та Євразійського інституту конкурентоспроможності, Україна посіла 83 місце серед 140 країн – між Домініканською Республікою і Македонією. До п'ятірки лідерів увійшли США, Сінгапур, Німеччина, Швеція, Японія. У спільному експертному звіті основними чинниками, що визначають місце країни в рейтингу конкурентоспроможності, були відзначені такі: ефективність діяльності суспільних інститутів і рівень розвитку демократії [9].

Очевидно, що зростання рівня глобальної конкурентоспроможності України залежить від розв'язання комплексу проблем – від швидкого переходу на інноваційну модель економічного розвитку до здійснення ефективного реформування її соціально-політичної системи. Експертні оцінки зводяться до того, що єдиний можливий вихід для України – це комплексна модернізація всіх сфер життя українського суспільства та держави.

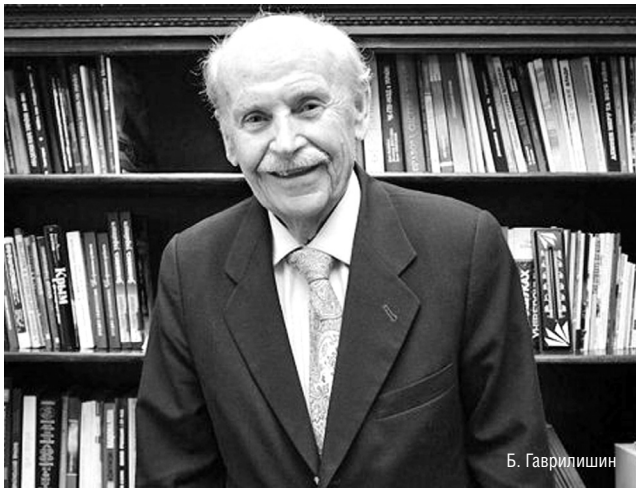
Б. Гаврилишин

Серед пріоритетних завдань у контексті забезпечення стратегії сталого економічного розвитку України слід відзначити такі:

- по-перше, щоб не залишитися «глобальним маргіналом» сучасного світу – статус, який позбавляє країну стратегії національного розвитку, потрібно дбати про диверсифікацію міжнародних зв'язків і раціональне використання інтелектуального, інноваційного та ресурсного потенціалу;
- по-друге, необхідно усвідомити, що емпіричний шлях пристосування до глобалізації не є ефективним і призводить до втрати часу та політичних можливостей, які необхідні для здійснення суспільної модернізації;
- по-третє, завданням особливого значення має бути виконання плану конкретних заходів щодо реалізації стратегії сталого розвитку за умов глобалізації. Без його виконання ефективна участь держави в глобальній конкуренції та в процесах глобального управління стає неможливою.

Одним із важливих чинників впливу на вирішення зазначених питань є ставлення державного керівництва до глобалізації та концепції глобального управління (мондіалізму), яке має пріоритетне значення для здійснення соціальних та економічних перетворень у контексті реалізації стратегії сталого розвитку. Водночас у визначенні ієрархії пріоритетів зовнішньополітичної стратегії вихідною має бути теза: Україна не може за-

І. Валлерстайн

лишатись осторонь від глобальних процесів, у яких вона бере участь як об'єкт регіонального рівня.

У більш широкому аналітичному контексті вплив чинників глобалізації на міжнародну систему, світополітичні процеси та зовнішню політику держав полягає в такому:

- реагування на глобалізацію як на системний виклик, що виходить із середовища взаємодії провідних держав світу, а також недержавних áкторів ієрархізованої міжнародної системи: транснаціональних корпорацій та міжнародних неурядових організацій;
- прискорена ерозія заснованої на принципах державного суверенітету Вестфальської системи міжнародних відносин і критичне зростання ролі транснаціональних відносин;
- розмиття грані між функціональними параметрами зовнішньої і внутрішньої політики держав, які за невеликим винятком є об'єктами глобалізаційних процесів;
- посилення регіоналізації міжнародного середовища як соціально-політичної рефлексії на глобалізацію, тобто на інтеграцію та гомогенізацію світу;
- введення до зовнішньополітичної практики таких нових засобів і механізмів забезпечення міжнародної стабільності як превентивна дипломатія, миротворчі операції та міжнародні санкції.

Вступивши на шлях глобалізації, Україна як держава й суспільство взяла на себе глобальну відповідальність за свої політичні дії та міжнародні зобов'язання**.** Імператив цієї відповідальності полягає в дотриманні пріоритетності національних інтересів, забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку та демократизації суспільно-політичного життя.

Необхідно також, щоб імперативні завдання розглядались і вирішувалися відповідно до цільових положень стратегії сталого розвитку та національної безпеки. Відхилення від обраного курсу на користь інтересів глобальних структур і пов'язаних з ними транснаціональних еліт може спричинити ланцюгову реакцію дезінтеграції та десуверенізації в масштабах окремої країни та її регіонального оточення, що призведе до посилення руйнівного потенціалу глобалізації. Уникнення небажаних наслідків глобальних трансформацій – це завдання, яке виходить за межі політичної теорії і стосується політичної практики національних держав, які прагнуть обстоювати свої інтереси за умов тотальної конкуренції, що розгортається в міжнародному середовищі.

Інший варіант світового розвитку – це фаза постглобалізації, що спричинює прискорення розвитку процесів регіональної інтеграції і формування багатополярного світоустрою, який характеризується анклавною структурою міжнародної безпеки та домінантним впливом глобальних центрів сили. За таких обставин ліберальному проекту розбудови багатополярного світу гіпотетично загрожуватимуть такі суб'єкти глобальної небезпеки як авторитарні держави на кшталт Росії та Китаю. Роль у цьому процесі США стає невизначеною через дефіцит у «єдиної наддержави» ресурсних можливостей забезпечити ліберальний світовий порядок на засадах глобального лідерства. У такому разі посилення конфронтації між «новими» і «старими» центрами сили може призвести до подальшої фрагментації просторової структури світової політики. Отже, замість евентуальної консолідації головних суб'єктів міжнародної взаємодії цілком імовірна поляризація впливу великих держав на формування постглобалізаційного геополітичного простору.

Сучасний етап реалізації стратегії сталого розвитку України пов'язаний із необхідністю захисту її національних інтересів за умов нових загроз її державному суверенітету та територіальній цілісності. Зокрема, цей період позначений українсько-російським збройним конфліктом, ініціатор і суб'єкт якого – Росія – здійснює його методами та засобами гібридної війни, разом з використанням регулярних військових формувань. Наслідки українсько-російського конфлікту вкрай негативно впливають на макроекономічні показники України, що створює ефект її біфуркаційного розвитку. Не менш загрозливими є зовнішні наслідки цього конфлікту – насамперед, він заважає міжнародній спільноті будувати стабільний світовий порядок і дбати про створення системи колективної безпеки.

Сергій ШЕРГІН,
доктор політичних наук, професор, заслужений працівник освітиУкраїни, професор кафедри парламентаризму та політичного менеджменту Національної академії державного управління при Президентові України

Список використаних джерел:

1. *Wallerstein I. Globalization or the Age of Transition? A Long-Term View of the Trajectory of the World System / I. Wallerstein // International Sociology. – 2000.– Vol. 15. – No 2. – P. 249 – 265.*
2. *Waters M. Globalization. Key Ideas. – 2–nd Edition / M. Waters. – New York – London : Routledge, 2001. – 247 p.*
3. *Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дороговказ в майбутнє: доп. Римському клубові / Б. Гаврилишин. – Вид 3-тє, доповн. – К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2009. – 248 с.*
4. *Сучасні міжнародні системи та глобальний розвиток (соціально-політичні, соціально-економічні, соціально-антропологічні виміри): Навчальний посібник / О.В. Соснін, В.Г. Воронкова, О.Є. Постол. – К. : Центр навчальної літератури, 2015. – 556 с.*
5. *Суліма Є. М. Глобалістика: підручник / Є. М. Суліма, М. А. Шепелєв. – К. : Вища шк., 2010. – 544 с.*
6. *Україна покращила рейтинг у глобальній конкурентоспроможності. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article*
7. *Конкурентоспособность Украины упала на три позиции. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://kp.ua/economics/514175-konkurentosposobnost-ukrayny-upala-na-try-pozytsyy*
8. *Украина улучшила показатели в мировом рейтинге. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.tsn.ua/.../ukraina-uluchshila-pokazatel-v-mirovom-reytinge-konkurentosposobnosti -chto-ne-tak-v-gosudarstve-998540.html*
9. *Україна піднялася в рейтингу глобальної конкурентоспроможності. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.epravda.com.ua/news/2018/10/17/641667/*

Еволюція гендерної політики ЄС: шлях від офіційних декларацій до позитивних дій

УДК 321.231.14:305] (4-6ЄС) (043.3)

Summary

The article presents key transformation milestones of the European Union (EU) gender equality policy from the time when its main principles were incorporated into the Rome treaties in 1957 (Article 119) until the official establishment of its gender policy. The article analyses the evolution path that the EU has undergone from official declarations and directives to the establishment of gender policy of a dual approach which is based on the combination of the gender mainstreaming and initiation of specific measures (positive actions).

Key words: gender, gender equality, equal rights and opportunities, gender policy and the European Union.

Протягом багатьох років у Європі вважали що гендерна рівність, по суті, є проблемою жінок. Цієї думки дотримувались публічні політики, більшість роботодавців й навіть самі жінки, проте протягом кількох останніх десятиліть політика гендерної рівності суттєво еволюціювала. Це відбулося, передусім, завдяки тому, що ЄС надавав значної уваги напрацюванням у трьох визначальних сферах: у сфері нормативно-правового урегулювання рівних прав та можливостей; у сфері гендерного мейнстримінгу (інтеграції гендерного підходу в усі політики); завдяки впровадження позитивних дій чи так званих спеціальних заходів із поліпшення становища жінок.

Зазвичай, вітчизняні та міжнародні дослідники наводять аналіз окремих аспектів гендерних відносин, однак не пропонують комплексного аналізу еволюції гендерної рівності: від її зародження до офіційної політики подвійного підходу. Дане дослідження пропонує підійти комплексно до аналізу розвитку та встановлення гендерної політики ЄС з моменту її зародження до легітимного становлення й практичної імплементації у дії. Адже, як свідчать результати міжнародних порівняльних звітів і баз даних, країни ЄС – світові лідери за рівнем досягнення гендерної рівності. Майже від початку заснування ЄС ідея та цінність гендерної рівності втілюється, передусім, на державному рівні. Знання міжнародного

досвіду, зокрема основних здобутків і прогалин в окремих сферах імплементації гендерної політики ЄС, суттєво допоможе у вивченні та поліпшенні відповідних процесів в українському суспільстві.

Вперше ідея рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків була зафіксована у Римських договорах 1957 року, де у ст. 119 йшлось про те, що «…чоловіки і жінки повинні отримувати рівну оплату праці за рівноцінну роботу… без дискримінації на основі статі». Проте ЄС почав офіційний шлях до досягнення гендерної рівності лише в 70-х роках XX століття. 1970-ті роки відомі у ЄС також як період захисту індивідуальних прав, оскільки у лютому 1976 року Європейська Спільнота прийняла директиву щодо рівного ставлення до чоловіків і жінок у питаннях працевлаштування, професійного навчання, просування на службі й умов праці. Згодом, 2002 року, ця директива була посилена, а сфера її дії розширена до офіційної заборони сексуального домагання. 1970-ті роки були першим етапом домінування попиту на рівне ставлення до обох статей, що стало відображенням основоположного права людини. Важливо зазначити, що цьому також сприяло переростання жіночих досліджень у гендерні у 70 – 80-х роках XX століття в Європі. Цей період співпав з переходом від аналізу патріархату та теорії фемінізму до аналізу гендерної системи (рівних прав обох статей) [1, с. 30].

1980 – 1990-ті роки були найбільш успішними для Європейської Спільноти з точки зору закріплення та легітимізації гендерної рівності на рівні нормативно-правових документів. До кінця 1990-х років було прийнято низку визначальних директив, що закріпили рівність обох статей у правовому полі до сьогодні. Для прикладу: 1978 року було ухвалено Директиву ЄС щодо імплементації принципу рівного ставлення до чоловіків та жінок у питаннях соціального забезпечення, а згодом, 1986 року, – Директиву ЄС щодо імплементації принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок стосовно схем професійного та соціального забезпечення. Наприкінці 1990-х років це були: Директива ЄС щодо певних аспектів організації робочого часу (1993) та Директива ЄС щодо відпустки з догляду за дитиною та за сімейними обставинами (1996).

Законодавство щодо забезпечення рівного ставлення було ефективним у боротьбі з відкритою дискримінацією стосовно жінок, але недостатньо дієвим механізмом для забезпечення справжньої рівності «де факто» у цій та інших сферах публічного та приватного життя. Приймаючи відповідні директиви, законодавці брали за основу те, що до жінок слід ставитись так як і до чоловіків. Але оскільки і жінки, і чоловіки не мали однакових стартових позицій, рівне ставлення не завжди приводило до досягнення рівних результатів. Нейтральні, на перший погляд, напрями політики мали різні результати для жінок і чоловіків.

Саме тому 1980-ті роки пройшли у ЄС під знаменом вимог про необхідність «конкретних дій». Європейці стали свідками появи «позитивних дій» (спеціальних заходів), спрямованих на вирішення проблем, з котрими стикались винятково жінки. Саме тому це був початок політики ЄС на практиці, орієнтованої на жінок. Основна увага законодавців була зосереджена на тому, чого жінкам «бракувало».

Спеціальні заходи або позитивні дії (affirmative actions) – спрямовані проти дискримінації за ознакою статі, є спеціальними, зазвичай, тимчасовими заходами щодо подолання наслідків дискримінації, яка мала місце в минулому або триває, для створення фактичної рівності можливостей та рівного ставлення до чоловіків і жінок [2, с. 93 – 94]. Вони можуть охоплювати широкий спектр заходів:

визначення завдань, цілей або квот участі жінок у видах діяльності чи секторах, де жінки мало представлені;

сприяння доступу жінок до ширших можливостей в освіті, професійному навчанні та зайнятості у «нетрадиційних» для жінок секторах;

заходи щодо забезпечення швидкого кар'єрного зростання (наставництво чи менторство, залучення жінок до вже створених мереж);

інформування й заохочення роботодавців стосовно найму та просування жінок;

створення умов праці так, щоб це відповідало потребам працівниць із сімейними обов'язками;

сприяння більшому розподілу професійних, сімейних, громадянських обов'язків між чоловіками та жінками тощо.

Проте позитивні дії на користь жінок виявилися лише частковим вирішенням проблеми, оскільки вони готували жінок для роботи в середовищі домінування чоловічої культури і не намагались оскаржити такий «статус-кво». Тому наприкінці 1980-х років Європейська Спільнота прийшла до розуміння необхідності впровадження комплексної гендерної стратегії, що

враховувала б повним обсягом гендерні компоненти при розробці та реалізації державної політики, діяльності різного рівня інституцій та ставлення різних верств населення: від політичних еліт до пересічних громадян. У цей час у політиці забезпечення рівних прав та можливостей для чоловіків і жінок на рівні ЄС ключову роль почав відігравати так званий подвійний підхід (dual approach): втілення політики «гендерної пріоритетизації» чи гендерного мейнстримінгу (gender mainstreaming) та ініціювання спеціальних позитивних дій (specific measures), що застосовує Європейська комісія (ЄК).

Відповідно до положень політики ЄК стратегія ефективного гендерного мейнстримінгу передбачає: (ре)організацію, вдосконалення, формування та оцінку політичних процесів таким способом, щоб учасники та учасниці процесу прийняття політичних рішень використовували гендерний підхід в усіх галузях політики і на всіх етапах. Гендерний мейнстримінг часто розглядають у вигляді послідовних дій.

Гендерний мейнстримінг широко застосовується в усіх сферах життя ЄС. Наприклад, у бюджетних процесах – так званому гендерному формуванню бюджету способом гендерної оцінки потреб. Гендерне бюджетування – це використання гендерного підходу на всіх рівнях формування бюджетного процесу та реструктуризації існуючих доходів і видатків з метою сприяння гендерній рівності. Без перебільшення, стратегія гендерного мейнстриму є інструментальною частиною послідовної реалізації програм гендерної політики ЄС. Проте дія гендерного мейнстримінгу посилюється політикою ЄК з ініціювання спеціальних заходів.

Прикладами спеціальних заходів або позитивних дій у гендерній політиці на рівні ЄС є: законодавство, інформаційно-просвітницькі кампанії, фінансові програми тощо. Такі заходи ще часто називають як «тимчасові спеціальні заходи» або «позитивні дії». Мета цих заходів полягає у розв'язанні конкретних проблем: таких як різниця в оплаті праці, брак представництва жінок – наприклад, у певних сферах зайнятості. Серед найефективніших інструментів забезпечення гендерної рівності, визнаних на світовому рівні, саме тимчасові спеціальні заходи посідають центральне місце.

У суспільстві ж, яке прагне егалітарного типу соціальної організації, не можна протиставляти «чоловіче» й «жіноче» та по-різному оцінювати вартість тих чи інших інтересів і потреб. Натомість в ЄС уже сьогодні відбувається відмова від ідеї вроджених здібностей та вмінь відповідно статті людини. У суспільстві XXI століття формується розуміння того, що схильності та здібності людини, як правило, диктуються й виховуються суспільством, тобто мають гендерне забарвлення. Нова гендерна парадигма третього тисячоліття передбачає зміну світогляду та ролей не лише жінки, а й чоловіка [3, с. 9].

ЄС заговорив не лише про окремі позитивні заходи чи гендерний мейнстримінг, але і ввів до обігу термін «гендерна стратегія». Такий термін вперше ввійшов до словника ЄС 1991 року, хоча на повний голос зазвучав лише з 1995 року. У рамках стратегій ЄС із забезпечення гендерної рівності всі інституції Європейського Союзу почали брати активну участь у співфінансуванні конкретних заходів для жінок, особливо різного роду тренінгів і заходів для підвищення обізнаності та кваліфікації. Було також розроблено і прийнято ряд рекомендацій та кодексів «кращої практики» ЄС щодо таких сфер як: освіта та професійне навчання, догляд за дітьми, боротьба із сексуальними домаганнями, позитивні дії, дискримінація в засобах масової інформації, поліпшення доступу жінок до керівних посад тощо.

1990-ті роки Європейської спільноти були чітко присвячені періоду комплексного підходу до проблеми гендерної нерівності. Вже 1992 року в ст.2 Маастрихтського договору йдеться про цінності, які характеризуються «плюралізмом, недискримінацією, терпимістю, справедливістю, солідарністю та рівністю жінок і чоловіків». У ст. 3 зазначено, що ЄС «бореться із соціальною маргіналізацією і з дискримінацією, сприяє соціальній справедливості та соціальному захисту, рівності жінок і чоловіків, солідарності поколінь та охороні прав дітей». Проте фінально-фундаментальне та безповоротно визначальне місце гендерна стратегія посіла в політиці ЄС саме після Четвертої всесвітньої конференції у Пекіні, що відбулась у вересні 1995 року, де зазначалось, що країни зобов'язуються формувати суспільство, в якому жінки і чоловіки діяли б спільно в ім'я побудови такого світу, де кожна людина могла б жити у умовах рівності, розвитку і миру в XXI столітті [4].

Саме 1995 року Європейська Комісія офіційно оголосила про ухвалення комюніке під гаслом, що всі політичні постанови і вся діяльність Союзу обов'язково мають враховувати принцип рівних можливостей для чоловіків і жінок. Згідно з цим Комісія зобов'язувалася мобілізувати всю політичну діяльність Європейського Союзу на утвердження принципу гендерної рівності, що на практиці означало б рівний доступ, можливості, обов'язки та участь чоловіків і жінок в усіх сферах громадського та приватного життя, зокрема й рівний доступ і розподіл ресурсів між чоловіками та жінками.

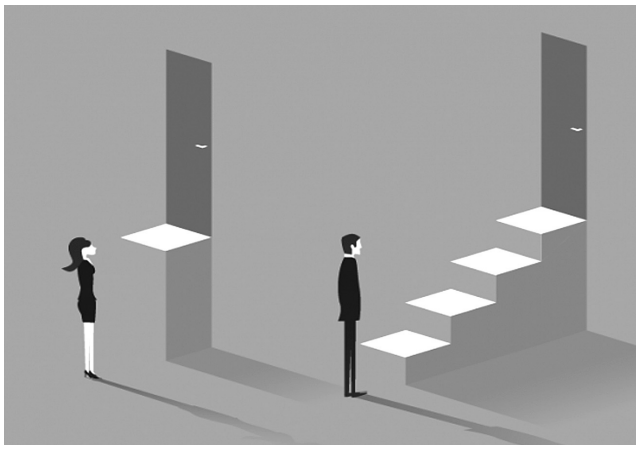

Запроваджуючи такі зміни, Європейська Комісія заявила також про свій намір враховувати гендерну складову в процесах: планування, імплементації, моніторингу та оцінювання всіх політик і стратегій ЄС для того, щоб оцінити їхній рівний вплив на жінок і чоловіків. Це привело до поступового формування нового періоду комплексного підходу до вирішення проблеми гендерної рівності, у межах якого основний акцент було зроблено на системи і структури, тобто інституційні механізми забезпечення рівних відносин між жінками і чоловіками та їхніх індивідуальних потреб. Такий підхід був також всесвітньо визнаний наприкінці 1990-их років на глобальному рівні та як завдання для міжнародних організацій (ООН, РЄ, ОБСЄ тощо).

Комплексний підхід до проблеми гендерної рівності – це інституційні механізми та їхні структури, які не обов'язково мають бути гендерно нейтральними, а навпаки – тим чи іншим способом повинні діяти на користь чоловіків або жінок, коли це потрібно. Внаслідок, здавалося б, нейтральні в гендерному відношенні напрями політики насправді можуть сприяти поглибленню розколу, а, отже, завдавати шкоди жінкам або чоловікам.

Застосування комплексного підходу сформувало попит на вироблення таких напрямів політики, які дозволяли враховувати всю багатоманітність соціального середовища, визнаючи, наприклад, що не тільки біологічна стать, а й вік, етнічне походження та/або інвалідність можуть впливати на здатність людини конкурувати на рівних умовах.

1997 року Амстердамський договір підтвердив важливість комплексного підходу для забезпечення гендерної рівності та формалізував прихильність ЄС до посилення гендерної рівності. В Амстердамському договорі прописуються ідеї «рівності між чоловіками і жінками щодо можливостей на ринку праці та стосовно ставлення на роботі» (стаття 118), «рівного ставлення до чоловіків і жінок стосовно працевлаштування і зайнятості, включаючи принцип рівної оплати праці за однакову роботу», «забезпечення повної рівності між чоловіками і жінками у робочому житті» (стаття 119).

Із набранням чинності Амстердамського договору 1999 року ЄС офіційно отримав юридичні повноваження здійснювати регулювання та моніторинг у цій сфері. Адже ст. 13 Амстердамського договору (в даний час ст. 19 TFEU) вказує: «Рада, діючи одностайно відповідно до спеціальної законодавчої процедури та після отримання згоди Європейського Парламенту, може вжити відповідних заходів із боротьби з дискримінацією за ознакою статі, расового або етнічного походження, релігії чи переконань, інвалідності, віку або сексуальної орієнтації». На підставі цієї статті Радою було прийнято директиву 2000/78/ЕС, яка стала знаковою – вона встановлює вимоги рівного поводження, зокрема за ознакою статі. Європейське співтовариство пройшло скрізь тривкий та неоднозначний процес у подоланні гендерних стереотипів, який вимагав багато затрат як матеріальних, так й інтелектуальних.

Визначальним моментом для рівності прав чоловіків та жінок в Європейському співтоваристві стало XXI століття. На додаток до вищезгаданих директив і договорів, ЄС прийняв Хартію основних прав Європейського Союзу – урочисто проголошену на засіданні Європейської Ради в Ніцці 7 грудня 2000 року. В ст. 21 Хартії йдеться про заборону дискримінації на основі низки ознак, зокрема за ознакою статі. Стаття 23 документа присвячена тематиці рівності прав: у ній йдеться про можливість прийняття так званих позитивних дій (affirmative actions) – гендерних квот. Згідно зі ст. 51, п. 1 Хартії «положення Хартії адресуються всім інститутам та органам Європейського Союзу при дотриманні принципу субсидіарності, а також до країн-членів…».

7 червня 2000 року ЄС прийняв Рамкову стратегію ЄС щодо рівності між жінками та чоловіками на 2001 – 2005 роки. Це було зроблено, передусім, для того, щоб забезпечити внесення питання рівних можливостей до всіх інститутів ЄС із тим, аби відповідні заходи допомогли досягти мети усунення будь-якої дискримінації за ознакою статі та сприяли рівності між чоловіками й жінками. Існує також відповідна програма дій Співтовариства щодо рівних можливостей, яка забезпечує фінансову підтримку імплементації стратегії. 1 березня 2006 року Європейське співтовариство запропонувало всім країнам-членам рекомендаційний документ: «Дорожню карту досягнення рівності між жінками та чоловіками на 2006 – 2010 роки». Вона визначила шість пріоритетів для досягнення гендерної рівності, серед яких: створення однакових умов для чоловіків та жінок для досягнення економічної незалежності; поліпшення балансу між роботою, особистим та родинним життям; забезпечення рівного доступу чоловіків і жінок до участі у прийнятті рішень; подолання насильства та торгівлі людьми; боротьба з гендерними стереотипами в суспільстві та поширення гендерної рівності поза межами Європейського Союзу.

Не менш важливим став наступний рік – 2007-й, адже він був проголошений Європейською Комісією роком рівних можливостей для всіх – особливої уваги мало місце підписання Лісабонської угоди (2007), відомої як Договір реформування (або нова базова угода щодо принципів функціонування Європейського

Союзу). В Лісабонській угоді до тематики гендерної рівності на ринку праці (статті 1 і 2) і боротьби із дискримінацією на основі статі (стаття 5) додаються такі важливі питання, як подолання торгівлі людьми, зокрема жінками і дітьми (статті 63, 69), подолання насильства у сім'ї (домашнього насильства).

А уже через декілька років – 2010-го – рівність у прийнятті рішень була названа президентом Європейської Комісії Жозе Мануелем Баррозу у «Жіночій Хартії» одним з визначальних принципів політики гендерної рівності на рівні ЄС [5]. Також президент Європейської Комісії наголосив, що положеннями Хартії про основоположні права Європейського Союзу, яка є юридично зобов'язуючим документом і має однаковий правовий статус із установчими договорами Союзу, заборонено будь-яку дискримінацію за будь-якою ознакою, зокрема такою як стать. Встановлено також, що рівність жінок та чоловіків повинна забезпечуватися в усіх сферах, разом з працевлаштуванням, працею та її оплатою.

21 вересня 2010 року відбулося прийняття наступної рамкової Стратегії досягнення рівності між жінками та чоловіками на 2010 – 2015 роки. У цій стратегії забезпечення рівності між жінками та чоловіками вперше було офіційно зазначено, що «жінки недостатньо представлені в процесі прийняття рішень – як в парламентах, так і в національних урядах. Окрім того, низка резолюцій Європейського Парламенту та директив і резолюцій Ради ЄС містять інформацію про потреби гендерних перетворень і визначають норми стосовно їхнього забезпечення [6].

У новому стратегічному документі ЄС із залучення до гендерної рівності на 2016 – 2019 роки наголошено, що проблема гендерної рівності й надалі залишається важливою в усіх напрямках сучасної політики цієї структури [7]. Це комплексний документ, який визначає зобов'язання Європейської комісії сприяти гендерній рівності в усіх її політиках, а також у програмах фінансування ЄС. Комісія визначила наступні пріоритетні напрямки дій на 2016 – 2019 роки: рівна економічна незалежність жінок і чоловіків; рівна заробітна плата за однакову працю; рівність у прийнятті рішень; гідність, цілісність і припинення гендерно зумовленого насильства; сприяння гендерній рівності поза межами ЄС. Гендерне інтегрування і гендерний моніторинг передбачені ухваленим Радою ЄС Європейським пактом щодо гендерної рівності на період 2011 – 2020 років. У ньому, зокрема, зазначено, що політика гендерної рівності є життєво важливою для економічного зростання, процвітання та конкурентоспроможності ЄС. Цей документ був розроблений на досвіді та досягненнях попередніх стратегій ЄС і базується на п'яти ключових орієнтирах рамкової Стратегії ЄС з питань рівності між жінками та чоловіками на 2010 – 2015 роки, що залишаються актуальними і сьогодні. З огляду на моніторинг та оцінку дотримання рівних прав у ЄС кожного року готується новий звіт із дотримання рівних прав жінок і чоловіків на рівні Європейського Союзу. Важливою відправною точкою забезпечення рівних прав є Гендерний план дій ЄС на 2016 – 2020 роки, який є рамковим документом ЄС у сфері сприяння рівності жінок і чоловіків та розширення можливостей для жінок і дівчат у зовнішніх відносинах ЄС з третіми країнами, країнами-партнерами, а також на міжнародній арені. План Дій був схвалений 2015 року, а його мета полягає в наданні підтримки країнам-партнерам встановлення гендерної рівності не лише «де-юре», але і «де-факто» на практиці. Особлива роль надається у Плані Дій країнам-сусідам Євросоюзу, зокрема й Україні, передбачаючи підтримку, сприяння та інвестування у розвиток гендерної рівності в країнах, потенційних членах ЄС. З огляду на моніторинг та оцінку дотримання рівних прав у ЄС кожного року готується Звіт із дотримання рівних прав жінок і чоловіків на рівні Європейського Союзу.

Окрім цього всі країни-члени ЄС приєдналися до стратегії Ради Європи з гендерної рівності на 2018 – 2023 роки. Цей документ звертає основну увагу на шість основних пріоритетних напрямів: запобігання гендерним стереотипам та сексизму й боротьба з такими явищами; запобігання та боротьба з насильством щодо жінок та домашнім насильством; забезпечення рівного доступу жінок до правосуддя; досягнення збалансованої участі жінок і чоловіків у процесі прийняття політичних рішень та суспільних рішень; захист прав жінок мігрантів, жінок-біженців та жінок – шукачів притулку; реалізація стратегії досягнення гендерної рівності в усіх політиках та заходах тощо.

Загальною метою стратегії є досягнення ефективної реалізації політики гендерної рівності шляхом підтримки імплементації наявних документів і нормативно-правового доробку Європейської спільноти під керівництвом Комісії ЄС та РЄ під керівництвом Комісії з гендерної рівності (GEC).

Ірина СВАВОЛЯ,
Львівський національний університет імені Івана Франка

Список використаних джерел:

1. *Ворчакова І.*, Гендерна політика: навчальний посібник для студ. вузів III – IV акредитації. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. 2014 – С. 258, С. 30.

2. Іван Яковюк, Леся Трагнюк, Володимир Меделяєв (2006). *Азбука європейської інтеграції* (вид. перше). Харків: «Апекс+». с. 153.

3. *Христова Г.О.*, Кочмеровська О.О. Позитивні дії в механізмі забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: міжнародний досвід та українські перспективи. – Харків: Райдер, 2010. – 200 с.

4. *Кращий* зарубіжний досвід щодо інтеграції гендерної складової до процесу публічної політики / Рудік О. – К.: К.І.С., 2013. – 60 с., С. 10.

5. *Women's* Charter: Strengthened Commitment to Equality between Women and Men, Declaration by the European Commission on the occasion of the 2010 International Women's Day. – COM(2010) // Режим доступу: http://ec.europa.eu/archives/commission_2010-2014/president/news/documents/pdf/20100305_1_en.pdf (станом на 1 березня 2019 р.).

6. *Кіммел М.* Гендероване суспільство / Майкл С. Кіммел; [пер. з англ. Сусанна Альошкіна; наук. ред. Світлана Оксамитна]. – К.: Сфера, 2003. – 490 с.

7. *Strategic* Engagemnet for Gender Equality 2016 -2019. Luxemburg: Publication Office of the European Union, 2016. – P. 52

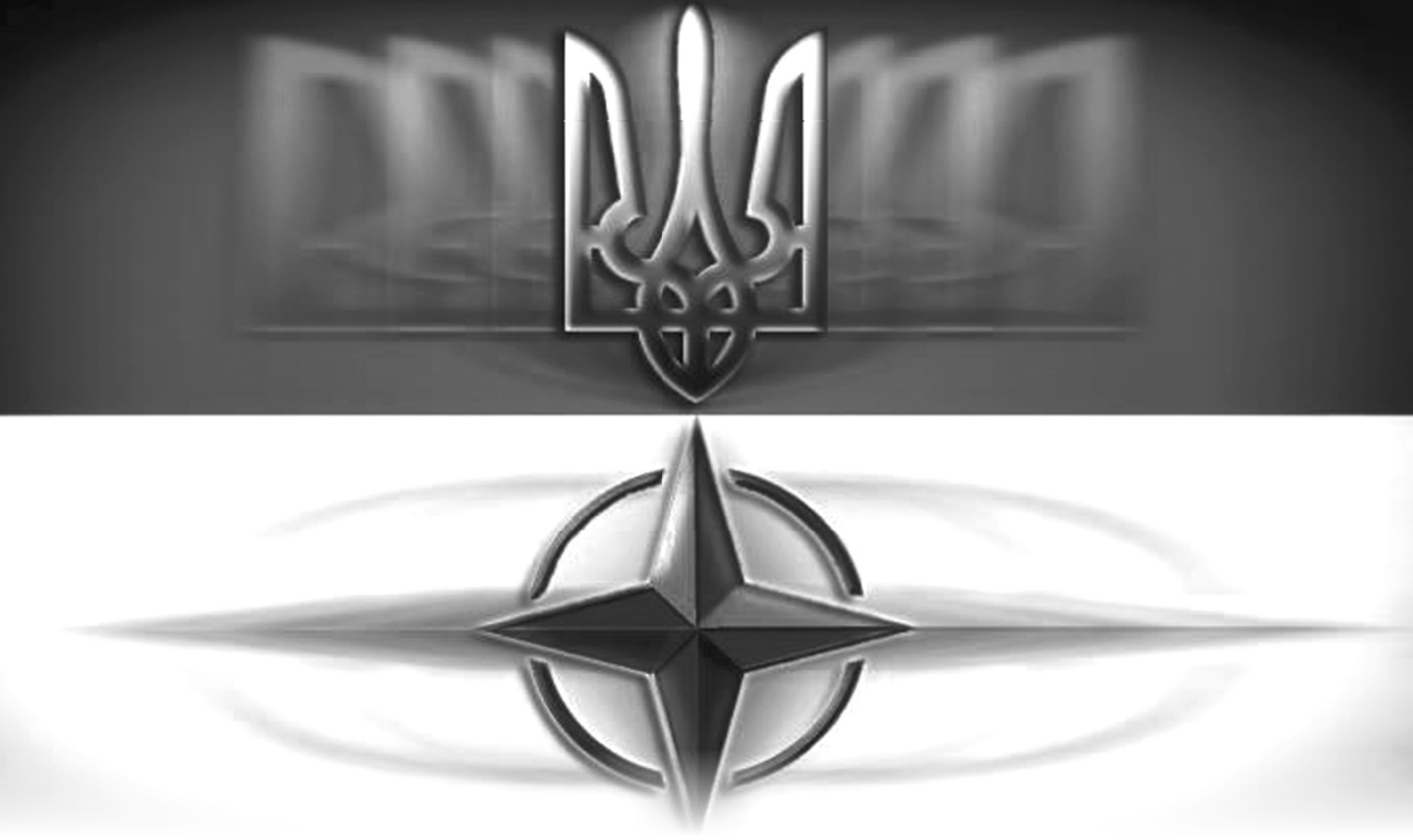

УДК 327.57:323.1

НАТО: ВІД ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА БЕЗПЕКУ СВІТУ

Summary

Chekalenko Liudmyla D., Soloshenko Viktoria V. NATO: FROM THE COLD WAR TO THE RESPONSIBILITY SECURITY OF THE WORLD / The authors of the article analyze the evolutionary processes that have taken place in the Alliance's strategy and tactics, reveal the specifics of NATO's public diplomacy, and make their own observations on enhancing the Alliance's security component and prospects for Ukraine's accession. Moreover, they emphasize that the security scheme of Ukraine is gradually becoming constructive, which inspires certain hopes for Ukraine's sovereign future.

Keywords: *evolutionary processes, NATO, security schemes, aggressor definition, Ukraine, programs, mechanisms.*

Концептуальна складова Північноатлантичного альянсу перенесла чимало випробувань історії, еволюціонуючи від холодної війни двох світів до світової відповідальності за безпеку всього людства. НАТО продемонстрував світові чимало позитивних прикладів розв'язання конфліктів, протистояння агресії, вироблення схем нейтралізації викликів із застосуванням різноманітних механізмів захисту. Отже, сьогодні провідною школою з безпеки світового рівня, що забезпечує стабільність і захищеність євроатлантичного та євроінтеграційного просторів, є Північноатлантичний альянс.

Значні зміни в ідеології Альянсу спостерігаємо з початку 1990-х років, коли в оновленій «Стратегічній концепції» (1991 рік) основною метою визначено захист свободи і безпеки всіх учасників об'єднання та встановлення справедливого і сталого мирного порядку в Європі. Врахувавши ситуацію, що склалася в результаті радянського колапсу, Сполучені Штати, використовуючи наданий історією шанс, взялися за демократизацію країн Центральної та Східної Європи – колишніх сателітів СРСР. Сусіди України на західному кордоні доволі успішно реалізували поставлені завдання щодо демократизації державної системи управління та проведення відповідних реформ і в результаті набули членства і в Європейському Союзі, й в НАТО: вірніше, спочатку в НАТО, а потім – в ЄС. Зі всіх міжнародних трибун вони відверто заявляли про наявну широкомасштабну загрозу вже з боку Російської Федерації, керівництво якої не відмовилось від експансіоністських планів на територіальне, політичне,

економічне, енергетичне, ідеологічне і, загалом, гуманітарне панування над європейськими територіями, які були васально залежними від РФ.

Доволі скоро кілька країн – Польща, три держави Балтії, Норвегія та інші – дещо «охолодили» відносини з Росією, відгородившись від неї реформами, жорсткою дипломатією, холодною політикою, що на той час було відносно легко зробити. Ситуації, яка склалася, сприяло те, що протягом 1997 – 1999 років російська економіка перебувала у настільки глибокій економічній кризі, з якої, як дехто прогнозував, ніколи й не вибереться. Обвал російського рубля, «скачок» долара у п'ятдесят разів, вивезення доларової маси і золота за кордон, пишний розквіт суверенітетів у колишній «єдиній і неподільній російській імперії» – все загрожувало дефолтом…

Однак американська сторона з двох негараздів обрала найменше: нехай Росія слабшає, однак не розвалюється. Росія була потрібна Штатам, як тоді, так і зараз, хоча б для балансу американсько-китайських відносин і збереження американсько-європейських інтересів.

Сьогодні в інформаційному просторі з західного кордону широко розповсюджені міфи про те, що населення всіх країн ЦСЄ дружньою ходою пішло до НАТО. Таке твердження не повністю відповідає дійсності і не підтверджено статистикою. Зондаж громадської думки населення країн ЦСЄ, статистичні дані свідчать про те, що в деяких країнах ходу до членства в НАТО довелося стимулювати різноманітними засобами і формувати іноді насильницькими методами, для чого була запущена багатомільйонна ідеологічно-інформаційна машина Північноатлантичного альянсу, публічна дипломатія та, конкретно, ЗМІ Сполучених Штатів.

Спостерігаючи за подіями після розвалу СРСР, приходиш до висновку про зміну концепції Альянсу щодо Європейського регіону. Керівництво США зрозуміло, що «прив'язати» Центрально-Східну Європу до американської потуги можна доволі просто: реалізувавши концепцію «шлях до ЄС – через членство в НАТО». Таким рішенням Вашингтон забезпечував собі полегшений варіант контролю за безпекою і відповідальність за стабільність у європейському регіоні через структури Європейського Союзу, до яких також належать безпекові утворення.

Поступово цю концепцію вдалося реалізувати через прийняття до НАТО країн за формулою трійок. Чому трійки? Можливо тому, що по одній країні – цей процес затягнувся б на роки, а трійками – фактично, що склалися в Європі: трійка держав Балтії, трійка «Польща – тодішня Чехословаччина – Угорщина» – цей процес значно пришвидшився. Трійки невдовзі опинилися в НАТО і ті ж трійки опинилися в ЄС.

Таке проковтнула Росія. Москва не застосувала жорстку реакцію та утрималась від коментарів, тому що НАТО знайшла блискучий аргумент для кремлівської сторони: започаткувати з Росією новий формат відносин, створивши Раду «Росія – НАТО», яка є набагато вищого ґатунку за відносини Альянсу з Україною. Йшлося навіть про запрошення Росії до членства в Альянсі… До того ж, НАТО заклала засади програми Росія – НАТО «Партнерство заради миру», що й було реалізовано. Саме на такий варіант погодився російський президент Борис Єльцин.

Нова політика Альянсу була закріплена на XV саміті НАТО – зустрічі на вищому рівні глав держав та урядів країн членів Північноатлантичного альянсу, що проходила з 23 до 25 квітня 1999 року у Вашингтоні. Саміт закріпив прийняття постсоціалістичних країн до Альянсу (Польщу, Угорщину, Чеську Республіку) та ухвалив Стратегічну концепцію НАТО. Також у Вашингтоні були підтримані План отримання членства, заходи з подальшого вдосконалення програми «Партнерство заради миру» та започатковано ініціативи з адаптації обороноздатності країн-членів до нових вимог.

Вирішення питання щодо розширення мало і має серйозні наслідки для зміцнення позицій Альянсу. По-перше, Альянс виграв, оскільки доволі швидко розширившись, отримав міцне економічне підґрунтя в Європі – об'єднану економіку Євросоюзу. За таких умов не забуваймо, що до суто європейських держав додається ще й вихід на постколоніальні країни провідних європейських протуг із дешевими енерго-, сировинно- та трудовими ресурсами, тобто людським потенціалом.

По-друге, маючи таку додаткову потугу економічного підґрунтя, керівництво НАТО зосередилось на розбудові нової стратегії існування: «від війни – до миру», взявши на себе відповідальність за мир в Європі, що потерпала від міжетнічних конфліктів. Однак відповідальність за мир виявилась дуже важкою ношею.

Віддати на відкуп європейську безпеку відповідним структурам Європейського Союзу, як цього прагнули деякі лідери провідних європейських держав і було замислено зі створенням безпекової структури в рамках ЄЕС – Західноєвропейського Союзу (ЗЄС), НАТО не спромігся, оскільки розпорошувати матеріальні ресурси в умовах економічної кризи є не логічним, та й ЗЄС на той момент виявився дещо штучною ідеєю: доволі швидко ЗЄС делегував свої повноваження Європейському Союзові, адаптувавшись до нових умов у Другій опорі Європейського Союзу.

Друга опора ЄС – Спільна зовнішня і безпекова політика (СЗБП) у своєму розвитку відчутно відставала від інших складових європейської інтеграції. Хоча СЗБП і була визначена ще Маастрихтським договором, але, зосередившись на комплексі економічних питань з-за глибоких розбіжностей його учасників, договір значно обмежив сферу впровадження основних інструментів механізму безпеки.

Розподіл функцій з НАТО було оформлено реалізацією концепції створення «Сил, підзвітних ЄС», суть якої – надання Альянсом військових сил за запитом ЄС. У Декларації про ЗЄС – одного з додатків до Маастрихтського договору – було визначено сутність Західноєвропейського союзу як засобу зміцнення європейської опори НАТО. 1996 року щодо спеціальних військових структур, якими міг керувати ЗЄС, НАТО

4 квітня 1949 року створено військовий блок НАТО

прийняла концепцію «Багатонаціональних оперативних сил». Мова йшла про нові військові формування «Євроформ», «Євроморфор», координацію сухопутних і морських частин швидкого реагування, відповідно функціонування штабу (м. Флоренція, Італія).

Минув час, з'явилася необхідність у визначенні зон відповідальності. Особливою віхою у формуванні Спільної європейської системи безпеки і оборони (СПБО), що є складовою СЗБП ЄС, стали франко-британські рішення грудня 1998 року (м. Сен-Мало, Франція). У спільній заяві Т. Блера і Ж. Ширака було визначено основні критерії подальшої співпраці в галузі європейської безпеки: підвищення ролі ЄС у спільній оборонній і зовнішній політиці та створення ефективного механізму її реалізації. Це означало, що Євросоюз є здатним приймати самостійні рішення щодо Спільної європейської політики безпеки та оборони. Водночас було домовлено: СПБО не впливатиме на самостійність реалізації ядерної політики Франції і Великої Британії. Подальші кроки з впровадження Спільної зовнішньої та безпекової політики і Спільної європейської безпекової та оборонної політики були зроблені на засіданнях Європейської Ради, зокрема в м. Кельні у червні 1999 року, в Гельсінкі у грудні 1999 року та у Лісабоні в березні 2000 року.

Виходячи з концепції самостійного вирішення власних, тобто європейських проблем, європейські оборонні ресурси передбачалося формувати поза межами НАТО, оскільки (теоретично) Європа має самостійно врегульовувати регіональні кризи і конфлікти свого континенту. Намагаючись підтвердити гучні заяви щодо власної спроможності, європейські військові контингенти розташувалися в колишніх югославських республіках з метою локалізації та розв'язання тривалих міжетнічних конфліктів. Фіаско «європейської спроможності» не забарилося: серби та албанці продовжували протистояння. Внаслідок Європа постала перед вибором: залучити до розв'язання конфлікту третю сторону: або ООН, або НАТО. ООН ухилилася від відповідальності, делегувавши цю функцію НАТО, й Альянс досить швидко поставив крапки над «і».

Отже, мирне врегулювання в Європі силами європейців не здійснилося: провал операції в Косово продемонстрував нездатність європейців самостійно врегульовувати кризи на континенті, помітне відставання від США в галузі озброєнь і високих технологій, а також в організаційних військових питаннях, що виявилося у військово-повітряній кампанії Північноатлантичного альянсу проти СРЮ. Європейці визнали свою військову неспроможність, що, власне, й підтвердили у м. Бремені (травень) і м. Кельні (червень 1999 року), заручившись багатоплановою підтримкою НАТО в автономній військовій діяльності на власному континенті. Учасники Кельнського саміту визначили подальшу долю ЗЄС, що мав розчинитися в ЄС, делегувавши свої повноваження.

Хельсінкська Декларація ЄС (грудень 1999 року) стала політичною основою створення суто європейських військових структур. Країни ЄС дійшли згоди сформувати 15 – 18 бригад сухопутних військ багатонаціонального складу, ВМС і ВПС, управлінських і наглядових структур з дотриманням Петерсберзьких критеріїв. Європейська рада підтримала рішення про розробку воєнної доктрини ЄС (2002 року). Отже, саміт Гельсінкі-1999 остаточно визначив напрями реалізації СПБО: до 2003 року забезпечити 60-тисячний військовий контингент, спроможний за 60 діб розгорнути військові дії та діяти протягом року; за участі НАТО впровадити мережу додаткових організаційних структур – Постійний комітет з питань політики та безпеки, Військовий комітет, ситуаційний центр; ввести до практики постійні зустрічі міністрів оборони і закордонних справ. Унаслідок розширено і засоби впровадження СПБО, до яких додалися гуманітарна допомога, рятувальні операції, адміністративна і судова реформи, діяльність цивільної поліції, проведення моніторингу виборів тощо. На засіданні Європейської ради міністрів у м. Санта Марія да Фейра (Португалія, червень 2000 року) керівники Європейського Союзу підштовхнули політичний та оборонний процес у низці напрямів, зокрема стосовно внесків третіх країн до врегулювання криз військовими засобами під егідою ЄС.

Рада також погодилась з тим, що Росія, Україна та інші європейські держави, які залучені до політичного діалогу з Союзом, а також інші заінтересовані країни, можуть бути запрошені до участі в операціях під проводом ЄС.

Нагадаємо, що Україна залучена до низки безпекових проектів Європейського Союзу. Це й участь національних військових об'єднань у спільному польсько-українсько-угорсько-румунському батальйоні, поліцейських формуваннях, а також у транспортній авіації. Україна на практиці довела свою спроможність бути вагомим контрибутором стабільності та безпеки на європейському континенті. Про це свідчить й участь українських миротворців у Поліцейській місії ЄС у Боснії та Герцеговині, використання окремими країнами-членами ЄС українського авіаційного потенціалу тощо.

*Пряму відповідальність за безпеку держав Європи, а, отже, й України***,** несе регіональна *Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ*). Діяль-

ність ОБСЄ розвивається за традиційними схемами: моніторинг виборів до органів державної влади і стабілізація ситуації навколо заморожених конфліктів. [1]. Виникає питання: а коли ОБСЄ буде спроможною розв'язувати «гарячі» конфлікти? Питання миротворчості в регіоні, як одне з найважливіших питань безпеки, є надзвичайно актуальним, оскільки на пострадянських теренах точаться не тільки конфлікти, що стали «замороженими», а й повноцінні війни. Водночас зауважимо: найістотніша відмінна риса згаданих заморожених конфліктів – недовготривалість латентної фази і стрімкий вихід на збройний рівень розвитку, як це було в Таджикистані, Нагірному Карабаху, Грузії, Молдові тощо. За таких обставин мінімальна кількість загиблих у кожному конфлікті перевищувала 10 тис. осіб, а в Таджикистані – понад 40 тис., у Карабаху та Абхазії – по 20 тис. осіб.

Війна Росії проти України принесла 13 тисяч жертв, як подають офіційні дані ООН щодо загиблих у війні на Донбасі [2].

Такий високий індикатор жертв та інтенсивність зіткнень не тільки ставлять пострадянські конфлікти в один ряд зі значними конфліктами світу, що мали місце протягом 1980 – 1990 років, а й дають підстави вважати пострадянську територію однією з небезпечних і нестабільних у світі [3].

Зазначимо, що учасники Альянсу, а це 28 провідних країн різних географічних регіонів світу, підтвердили, що всі вони «єдині в підтримці суверенітету України, територіальної цілісності в межах міжнародно-визнаних кордонів та невід'ємного права України самостійно визначати своє майбутнє та зовнішню політику без втручання ззовні» [4].

На сучасному етапі НАТО перебуває у розпалі фундаментальних перетворень щодо виконання своєї місії шляхом ефективнішого використання інформаційних технологій та реформування своїх бізнес-процесів. Агентство зв'язку та інформації НАТО набуває, розгортає та захищає комунікаційні системи для керівників та командувань НАТО; перебуває на передовій проти кібератак, тісно співпрацюючи з урядами та промисловістю, аби запобігти майбутнім атакам.

Хода України до НАТО. Відповідні зміни до законодавчих актів держави Верховною Радою України було внесено з 2014 року. Фактично ВРУ повернулась до положень національного законодавства від 2003 року, серед яких і Закон України «Про основи національної безпеки» від 2003 року, в якому було чітко заявлено про євроінтеграційний та євроатлантичний вектори нашої зовнішньої політики і надано чіткий розгалужений план реалізації згаданих завдань. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, від 23.12.2014, № 35-УШ. ст.13) закріпив положення про те, що основною задачею нашої держави є «інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі та в євроатлантичний безпековий простір», а також «поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства у цій організації» [5].

«Стратегія національної безпеки України» розрахована на термін до 2020 року, а її основними цілями є: мінімізація загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України в межах міжнародно визнаного державного кордону; відновлення мирного розвитку Української держави; набуття нової якості економічного й гуманітарного розвитку, забезпечення інтеграції України до Євросоюзу та її майбутнього як демократичної, правової, соціальної держави [6].

Конституційні зміни в Україні щодо НАТО [7]. І, нарешті, в Україні прийнято Закон «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)».

Цим законодавчим актом з метою законодавчого закріплення в Конституції України цивілізаційного вибору, європейської ідентичності Українського народу та незворотності стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору внесено зміни до преамбули Основного Закону України, ст. 85, 102, 116 Конституції України, а саме: абзац п'ятий преамбули після слів «громадянської злагоди на землі України» доповнено словами «та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України».

Законом п. 5 ч. 1 ст. 85 Конституції України викладено в такій редакції: «5) визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору»; ст. 102 доповнено ч. 3 такого змісту: «Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору». Законом ст. 116 доповнено п. 11 такого змісту:

«11) забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноат-

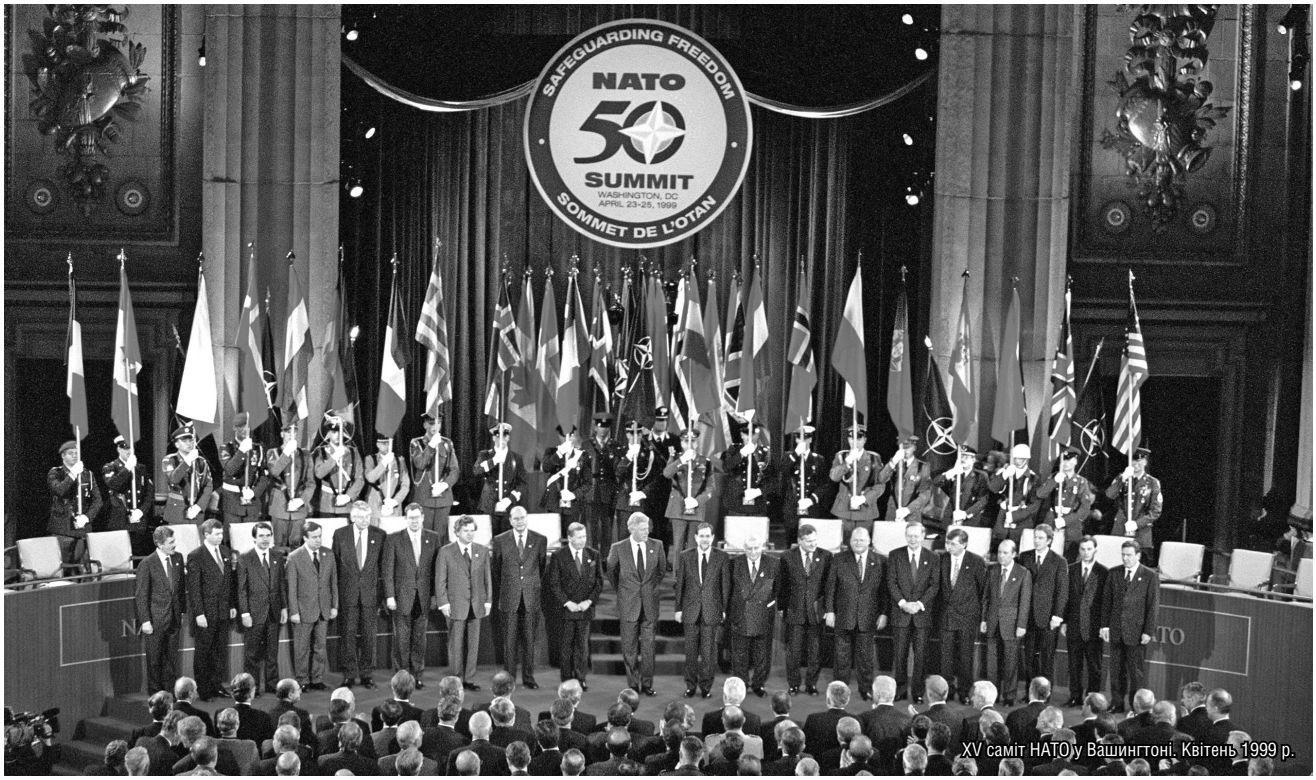

XV саміт НАТО у Вашингтоні. Квітень 1999 р.

лантичного договору». Законом вилучено з Конституції України п. 14 розділу XV «Перехідні положення», який передбачає використання існуючих військових баз на території України для тимчасового перебування іноземних військових формувань на умовах оренди відповідно до міжнародних договорів.

Практично всі кроки внутрішнього і зовнішнього порядку навколо євроінтеграційних і євроатлантичних завдань нашої держави стали наслідком і результатом консенсусного рішення 28 країн-членів НАТО, що заявлене в підсумковій Декларації саміту НАТО (Варшава, 8 – 9 липня 2016 року): «Ми залишаємося прихильними політиці відкритих дверей Альянсу, яка посилюється Альянсом і буде сприяти євроатлантичній безпеці» [8].

Альянс визначив новий статус України у відносинах з НАТО – статус поглибленого партнера Північноатлантичного альянсу. Ця Програма передбачає проведення реформ, узгоджених з НАТО в рамках Стратегічного оборонного бюлетеня – фактично, плану дій на найближчий період, який отримав офіційне схвалення Альянсу. Подібний формат співпраці мають п'ять країн, яким НАТО надав можливість участі у Програмі розширених можливостей – Австралія, Фінляндія, Швеція, Йорданія та Грузія.

Для успішної реалізації програм з боку НАТО додається розроблена система трастових фондів. Трастовий фонд (англ. – Trust Fund), який іноді ще називають цільовим фондом, є договором, що дозволяє приватним особам створювати певну вигоду для іншої приватної особи або організації. Альянс обрав саме трастову схему допомоги, маючи вже позитивний досвід запровадження такого варіанту спрямування накопичених коштів на конкретне завдання, яке було вивірено з 2000 року в успішній реалізації проекту у знищенні накопичених протипіхотних мін за програмою «Партнерство заради миру». До існуючих трастів додалися нові [9]. Учасники одного з навчальних курсів («Цільовий фонд для протидії саморобним вибуховим пристроям та розмінування») підкреслили, що «завдання, які ставились перед початком курсів, успішно виконані. Уміння та навички, отримані нашими військовослужбовцями під час проведення навчань, безперечно, допоможуть нам при виконанні бойових завдань у зоні проведення військових операцій. Ми відновили свою боєздатність та набули бойового досвіду. А найголовніше – ми знаємо, хто наш ворог, а хто наш друг. Вкотре наголошуємо, що українці – мирна нація, нам не потрібно чужого, але й свого ми нікому не віддамо» [10].

Висновки. Отже, зсуви на європейському континенті, зокрема агресивна політика Росії, воєнні дії російської військової машини як на українському, так і на сирійському фронтах, як це не парадоксально, стали в нагоді Північноатлантичному альянсу. Посприяли його прокиданню від «сплячки», примусили міняти тактику і виробляти нову стратегію. Пришвидшили формування посилених сил швидкого реагування та їхнє просування вглиб Європи: Естонія, Литва, Польща, Чехія, Румунія….

Нові прояви геополітичних змін змушують поєднувати безпекові зусилля Альянсу з Європейським Союзом, який опинився з низки об'єктивних і суб'єктивних причин на небезпечній межі та в небезпечному становищі. Отже, можна констатувати: що війна в Європі спонукала Захід до активних захисних дій: санкції, ПРО, посилення присутності в прикордонних країнах – Польща, країни Балтії, Румунія, на східному кордоні Євросоюзу. До того ж активізувала запровадження відновлених форм співпраці з громадськістю – таких як публічна дипломатія.

Публічна дипломатія НАТО (Public Diplomacy Division (PDD). Розуміючи важливість інформування громадськості та піклуючись про свій імідж, керівництво Альянсу особливої уваги надало питанням публічної дипломатії, починаючи з 1950 року. Інформаційна служба спочатку діяла в Лондоні – надавала послуги зі зв'язків з громадськістю для НАТО та новоствореного міжнародного персоналу. Пізніше, 1953 року, був створений Комітет з питань інформації та культурних відносин – нині Комітет з питань публічної дипломатії. Отже, почав працювати механізм розвитку повноцінних комунікаційних та інформаційних програм. 1957 року Служба інформації була переведена до відділу політичних питань, де вона перебувала до 1990 року, коли була розділена і перетворена на Управління інформації та преси та Підрозділ публічної дипломатії – *Public Diplomacy Division (PDD)*, який з 31 березня 2003 року називається Комітет публічної дипломатії – Committee on Public Diplomacy (CPD) NATO, що і зараз входить до цивільного підрозділу НАТО. Водночас у системі Альянсу працює могутня структура із забезпечення НАТО сучасними кібертехнологіями – Агентство зв'язку та інформації НАТО, створене 01.07.2012 в рамках реформування НАТО [11].

Еволюція концепції НАТО. Цікавою сторінкою в еволюції НАТО записано історію діяльності «Трьох мудреців». З метою посилення та популяризації НАТО в травні 1956 року міністрам закордонних справ Хальварду Ланге (Норвегія), Лестеру Б. Пірсону (Канада) і Гаетано Мартино,(Італія) було доручено «проконсультувати (Північноатлантичну) Раду з питання про засоби і заходи покращення та розширення співробітництва НАТО у невійськових сферах та формування більшої єдності в атлантичній спільноті». Внаслідок поданих рекомендацій були створені нові процедури політичних консультацій у Північноатлантичному альянсі. Сутність доповіді полягала у тому, щоби НАТО був не тільки військовим пактом, але поряд з військовим плануванням і формуванням сил грав все більш політичну роль, а також обговорював міжнародні політичні події задля кращого прогнозування ризиків і можливостей для колективної дипломатії Північноатлантичного альянсу. В Доповіді «Трьох мудреців» підкреслювалась загальна важливість невійськової співпраці та необхідність розвитку єдності в рамках Альянсу. Співпраця в інформаційному просторі була визначена як одна зі сфер, яку Альянс повинен посилити: «Люди країн-членів повинні знати про НАТО, якщо вони хочуть підтримувати організацію» [12].

Ми згадали про доповідь «Трьох мудреців» тому, що і сьогодні до неї повертаються керівники держав та очільники НАТО, зокрема до положень про розвиток наукового співробітництва учасників Альянсу. Зусилля НАТО з питань публічної дипломатії є життєво важливою ланкою в рамках Альянсу, оскільки пропагують аудиторіям в усьому світі мету та пріоритети організації. PDD працює над просуванням співробітництва в галузі безпеки через різноманітні програми в НАТО та країнах-партнерах, а також сприяє постійному процесу міжнародних дебатів з питань безпеки та реалізації політики. Відділ також виконує функції координатора стратегічних комунікаційних заходів в усіх цивільних і військових органах НАТО та гармонізує діяльність громадської дипломатії, що проводиться іншими підрозділами в штаб-квартирі, а також іншими структурами, що належать до структури НАТО.

Зважаючи на ставлення світової спільноти і зокрема європейського суспільства до українських подій та політики Росії, нову концепцію європейської безпеки, на нашу думку, необхідно вибудовувати, починаючи з України. Внаслідок зазначеного виникає можливість вироблення особливого статусу для нашої держави як стабілізаційного фактору у безпекових міжнародних структурах – як фактору центрової стабілізації або *статусу «Партнера стратегічної відповідальності» (англ.: Strategic Responsibility Partner)***.** Саме наша держава є тим центральним елементом, який формує безпековий простір Європи, від якого залежить майбутнє і Європи, і світу, вплив якого розповсюджується на Схід – до Тихого океану і на Захід – до Адріатики.

Людмила ЧЕКАЛЕНКО,
доктор історичних наук, професор,
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»
Вікторія СОЛОШЕНКО,
кандидат історичних наук,
доцент, заступник директора з наукової роботи
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Список використаних джерел:

1. ОБСЄ. 2006 //http:// www.presydent.gov.ua/2006/.
2. Див.: https://www.radiosvoboda.org ›
3. ОБСЄ вітає «план Ющенка». День. 2005. 22 лист.; О встрече посредников и наблюдателей в процессе приднестровского урегулирования // Сообщение для печати/2211// www.mid.ru/ 2005/24.10/.
4. Спільна заява Комісії Україна-НАТО під час Варшавського саміту. http://mfa.gov.ua/ua/press-center/comments/5992-spilyna-zajava-komisiji-ukrajina-nato-pid-chas-varshavsykogo-samitu; http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/dveri-nato-vidkriti /
5. Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості. Верховна Рада України; Закон від 23.12.2014 № 35-VIII. http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/35-19. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України». http://www.president.gov.ua/documents/ 5552015 – 19443.
6. Указ Президента України від 26.05.2015 № 287 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України». http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/19054
7. Закон про внесення змін до Конституції України щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС та НАТО07 БЕРЕЗНЯ 2019, 14:58. Інформаційне управління Апарату Верховної Ради України. https://rada.gov.ua/news/Novyny/168096.html
8. Україна і НАТО підписали угоду про підтримку ЗСУ. Середа, 15 червня 2016, 09:16. http://www.eurointegration.com.ua/news/2016/06/15/7050784/
9. Підтримка України з боку НАТО; http://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_07/201606271607-factsheet-nato-ukraine-support-ukr.pdf.
10. Канадські інструктори завершили курс у Центрі розмінування ЗСУ на Хмельниччині. 13 лютого 2016, 19:10. http://www.nato.int/
11. Провідна робота НАТО в галузі цифрових технологій. https://www.ncia.nato.int/About/Pages/About-the-NCI-Agency.aspx
12. News: Доклад «трех мудрецов» и истоки программы НАТО ... – NATO. https://www.nato.int/cps/ru/SID.../news_139363.htm

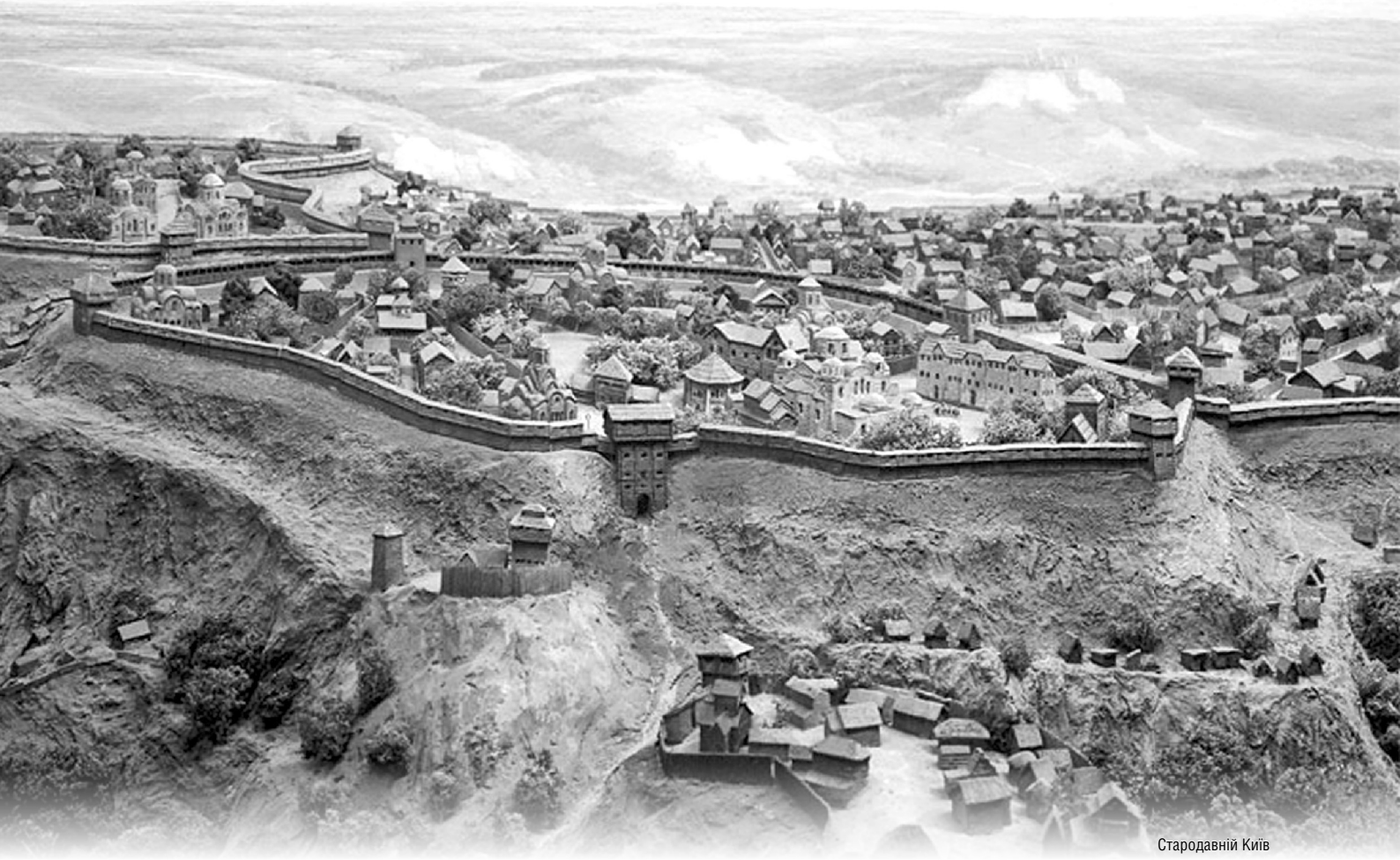

Стародавній Київ

Етапи українського державотворення: крос-історичне дослідження

УДК 940.1 (477)

Summary

Kyrydon A., Troyan S. Stages of creation of the Ukrainian state: cross-historical research.

Academician VUAN Mikhail Sergeevich Grushevsky in his writings constructed the concept of the Ukrainian state. At the same time, he singled out the process into a separate historical course. An analysis of the historical heritage of the famous Ukrainian historian made it possible to isolate and characterize the main stages of the Ukrainian state in the context of cross-historical research.

Keywords: *Ukraine, M. Grushevsky, state, stages, research.*

Визначальний вплив на розвиток процесів державотворення в Україні впродовж останніх понад двох з половиною десятиліть справляє реальний хід утвердження та конституювання нашої держави як форми територіально-політичної організації українського народу, що покликана забезпечити йому найкращі умови для економічного, соціального та духовного розвитку. Тож вести мову про реалії нашої незалежності доцільно через призму виокремлення та характеристики головних етапів історичного розвитку і державотворення та сучасного державотворчого процесу в Україні.

Інтерпретаційні моделі державотворчих процесів минулого мали вплинути на формування думки про споконвічні прагнення українців до незалежності, але в той же час, як це не парадоксально, репродукування відчутно залежало від впливу реальних масових стереотипів, конструйованих сучасністю (соціальними і політичними потребами суспільства). Французький історик Бернар Гене писав, що соціальна група, політична спільність чи цивілізація визначаються, передусім, їхньою пам'яттю, тобто їхньою історією – але не тією історією, яка була в дійсності, а тією, яку створили їм історики.

Між тим осмислення процесів державотворення в Україні потребує максимально точного, об'єктивного відтворення подій

і фактів минулого. Проте в науковому загалі досі триває реконструкція морально-застарілих історичних міфів радянської доби з нерідко властивим їм майже повним ігноруванням самобутніх процесів державотворення в Україні. Адже сутністю схем радянської історіографії було здебільшого фактологічне наповнення (за принципом аналогій) концептуальної схеми загальної історії СРСР.

Тож не випадковими є не тільки неабиякий інтерес до значної кількості раніше заборонених праць В. Антоновича, Д. Багалія, П. Голубовського, М. Грушевського, М. Драгоманова, О. Єфименко, В. Липинського, Н. Полонської–Василенко, Д. Яворницького та інших, а й зростання, з одного боку, значення суто прагматичного пізнання аналізованого ними перебігу державотворення, з іншого – потреби в узагальненні історичних процесів згідно з виробленими науковою думкою схемами. У цьому контексті зберігає свою актуальність звернення до наукової спадщини знаного українського історика, громадського та політичного діяча, академіка ВУАН Михайла Сергійовича Грушевського, який у своїх працях сконструював концепцію українського державотворення, вилонувавши цей процес в окреме історичне річище [1]. Значимість його концепції для сьогодення підтверджує і той факт, що згідно Указу Президента України № 63/2015 від 09.02.2015 «Про відзначення 150-річчя від дня народження Михайла Грушевського» 2016 рік в Україні проголошено роком Михайла Грушевського.

Пропонована нами розвідка акцентує увагу на головному визначальному моменті: відтворення етапів українського державотворення з метою пошуку своєрідної точки відліку процесу «відродження» у форматі крос-історичного аналізу проблеми. На нашу думку, доволі проблематично віднайти той період розвитку української державності, коли можна було б говорити про нормальний функціональний розвиток державотворчих процесів. Методом ретроспекції нами виокремлено основні етапи державотворення в Україні. Водночас автори усвідомлюють умовність виділених етапів, оскільки визрівання державотворчих тенденцій продовжувалося і в періоди перебування українських земель у складі інших держав (литовсько-польська доба, у складі Російської та Австро-Угорської імперій тощо).

Першим із них (дискусійним) є Трипільська культура **– держава Аратта (**розквіт у IV – III тис. до н.е.). В основу міркувань про початок відліку процесу державотворення в Україні від Трипільської культури покладено, зокрема, дослідження археолога Ю. Шилова, який у своїх розвідках [2] наводить численні дані про існування надпівнічної країни Гіпербореїв на материку-острові в Північному Льодовитому океані. Цей острів опустився під воду океану після загибелі Атлантиди внаслідок землетрусів і дії вулканів. У VII – V тис. до нової ери Мала Азія стала прабатьківщиною індоєвропейців –

Держава антів близько 560 р. згідно з Френсісом Дворником

спільних предків й аріїв, і греків, і галлів, і слов'ян, і багатьох інших народів, які існують нині, зникли або асимілювалися.

Припускають, що індоєвропейці (арії), мабуть, першими в історії цивілізації почали займатися землеробством і скотарством. Ці галузі господарства дали можливість різко збільшити виробництво продуктів харчування (споживання) та їхні запаси, що спричинило демографічний вибух. Кількість населення Малої Азії та інших регіонів Близького Сходу тоді збільшилася приблизно в 30 разів.

VI тисячоліття до н.е. перша хвиля переселенців за участю місцевих мисливців та інших жителів Подунав'я створила найдавнішу в світі державу – Аратту. V тисячоліття центр Аратти перемістився до Правобережжя Дніпра – він відомий нині як Трипільська археологічна культура. На думку Ю. Шилова, V тисячоліття (можливо, ще раніше) настав період священної демократії: на чолі суспільства протягом тисячоліть стояли не воїни, а священнослужителі. Апофеозом цієї цивілізації, яка не була

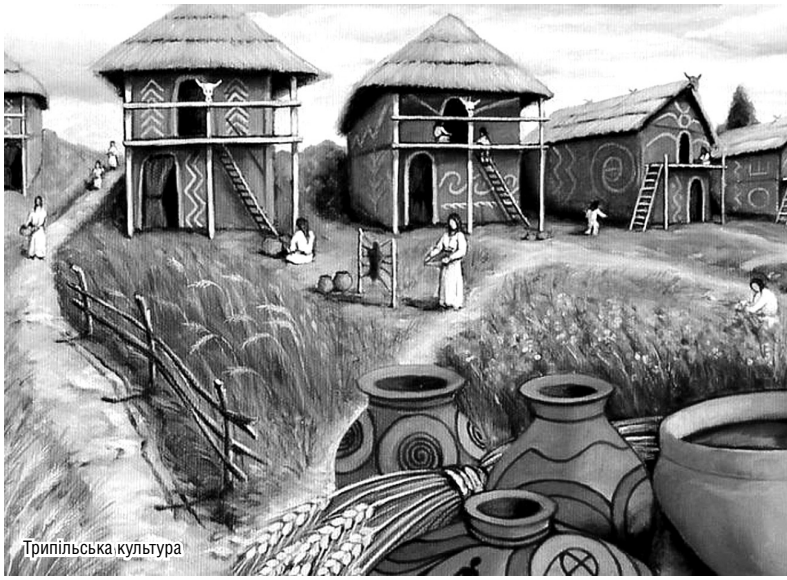
Трипільська культура

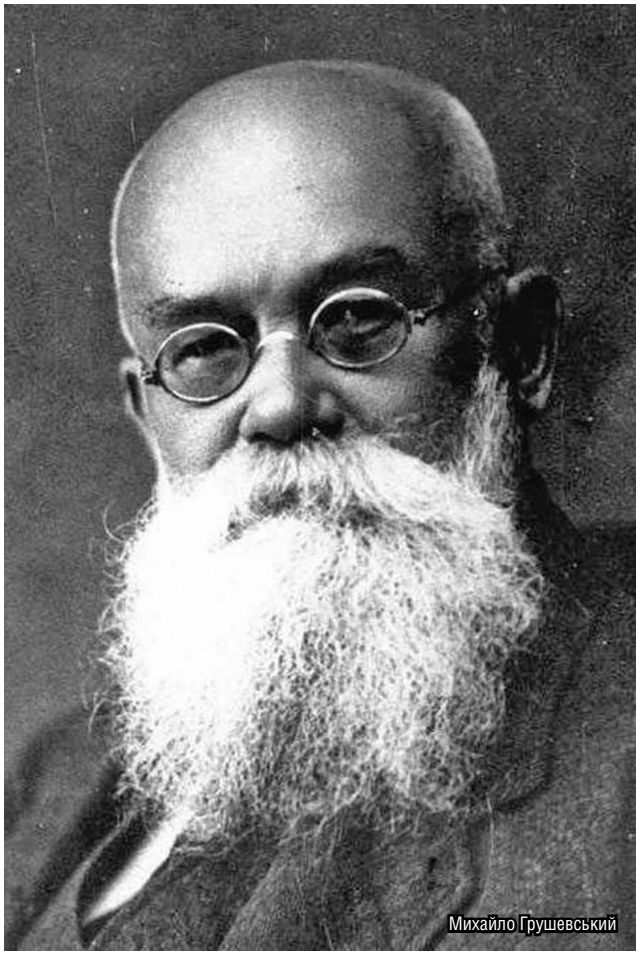
Михайло Грушевський

відома родоначальнику історії – Геродоту, стала доклассова держава Аратта, яку очолювала самобутня інтелігенція (священнослужителі). Ця розгалужена система з її високоінтелектуальним обслуговуванням була вірогідно скелетом і мозком індоєвропейської спільноти. Останню відкрили на зламі XVIII – XIX століть лінгвісти, звернувши увагу на спорідненість мови багатьох народів від Британії до Італії, від Фінікії до Скандинавії.

У середині XIX століття було видано книгу «Сравнительная грамматика санскритского, зендского, греческого, латинского, старославянского, готского и немецкого языка» (Ф. Боппа). До цієї групи пізніше також були віднесені вірменська, грузинська, албанська і староруська мови, які мали індоєвропейську мовну спільність. Від індоєвропейців походять шумерська цивілізація та її державність. Аріїв також називали «оратаї». До прихильників даної концепції можна віднести В. Мицика, М. Чмихова, Ю. Шилова. Їхніми опонентами виступають Л. Залізняк, П. Толочко та інші.

Першою протослов'янською державою (дискусійна думка**)** стало **Антське царство** (I століття до нової ери – 602 рік).

О. Шахматов, М. Погодін, С. Соловйов та інші історики вважали антів протослов'янами. Цікаво, що М. Грушевський дотримувався думки, що анти – прямі предки українського народу або навіть «перші українці». Варто зазначити, що оцінки істориками політичного об'єднання антів досить суперечливі. В. Ключевський вважав його племінним союзом дулібів. Окремі історики вбачали в антах короткочасне військове об'єднання, створене для боротьби з ворогами: готами, аварами. Але цьому висновку суперечать слова Йордана, який писав, що анти мають спадкову царську владу. На думку М. Брайчевського, політична організація антів нагадувала структуру державних об'єднань Західної Європи (Карла Великого, бургундів, вандалів, готів) і була так само нетривкою [3]. Автори навчального посібника «Історія української державності» підкреслюють: «Сам факт об'єднання антів у союз фактично був першою відомою спробою прямих предків українського народу створити власне державне утворення з організованим військом та участю населення в політичному житті…» [4].

Період існування держави (Київська) **Русь, Руська земля** охоплює IX сторіччя – 40-ві роки XIII століття.

Порушена ще М. Грушевським проблема історичної спадщини Київської Русі до цього часу залишається доволі гострою. Так, М. Погодін стверджував, що після розпаду Київської Русі населення Наддніпрянщини перейшло на територію Центральної Росії і згодом утворило Московську державу. Він не помічав і не хотів помічати існування окремого українського народу. М. Грушевський, навпаки, вважав, що російський народ не має ніякого відношення до Київської Русі. На його думку, подібно до того, як Галлія – колишня провінція Риму, а нині Франція – запозичила з Риму багато елементів його суспільно–економічного устрою, законодавства і культури, щось подібне вчинила Москва стосовно Києва. Ідея початку російської держави від Київської Русі перейшла і до праць радянських істориків, а згодом виникла навіть своєрідна формула цієї концепції – витворена теорія спільності кореня російської, білоруської та української народностей. Йдеться про теорію так званої давньоруської народності, яка частково реанімується навіть в умовах незалежної України. Київська Русь вважалася якимось цілісним етнічно–територіальним утворенням, де сформувалася своєрідна етнічна категорія – давньоруська народність, що відзначалася єдністю мови, мала єдину територію, єдиний уклад життя, єдину високорозвинену культуру, мала економічну єдність різних територій Русі й т.д. Історія власне українського народу починалася лише з XIV століття. Отже, дискусії з площини суто наукової іноді набувають заідеологізовано-спекулятивних форм.

Очевидно варто визнати, що Київська Русь не була державою в сучасному розумінні цього слова. Розглядати її як таку – означало б приписувати їй вищий рівень політичної організації, але вона не мала ані централізованого управління, ані всеохоплюючої бюрократичної системи. Основною формою взаємозв'язку між володарями й підданими

було збирання данини. Згодом розвинулася система оподаткування. У політиці князі керувалися переважно династичними чи особистими інтересами. Політичні проблеми розв'язувалися за допомогою сили.

На думку багатьох сучасних українських істориків Давньоруська держава була нестійким (тимчасовим) нецентралізованим державним утворенням без єдиної давньоруської або праруської народності, де одночасно відбувався процес етногенезу українців (на території Київської, Чернігівської, Переяславської, Волинської, Галицької земель), росіян (Володимиро-Суздальська, Новгородська, Псковська, Смоленська, Рязанська землі), білорусів (Полоцька, Мінська, Туровська землі).

Доба **Галицько-Волинської Русі** (1199 – 1340 роки).

На думку М. Грушевського, саме Галицько-Волинське князівство було безпосереднім спадкоємцем політичних та культурних традицій Києва. Натомість учень видатного історика – С. Томашівський – називав це князівство першою безпосередньо українською державою і вважав, що саме з Галицько-Волинської держави слід вести відлік історії українського держави, оскільки до складу цього утворення входили лише етнічні українські землі. У час свого розквіту (XIII століття) Галицько-Волинська Русь охоплювала 90 відсотків населення, що проживало тоді в межах нинішніх кордонів України.

Державне утворення **Військо Запорозьке** постало в ході Національної революції середини XVII століття. Варто враховувати характер цієї держави, зумовлений військовими діями, часто умовними територіальними межами, особливостями формування адміністрації тощо.

На думку вітчизняних істориків О. Апанович, О. Гуржія, В. Смолія, В. Степанкова, Р. Іванченко та інших, українська державність з яскраво вираженими етнічними рисами в середині XVII століття існувала вже у завершеному вигляді.

Державні одиниці **періоду Національно-визвольних змагань 1917 – 1921 років** були представлені Українською Народною Республікою періоду Української Центральної Ради; Українською Державою періоду Гетьманату Павла Скоропадського; Українською Народною Республікою часів Директорії; Західноукраїнською Народною Республікою. Окрім національних державних утворень за цей період тричі встановлювалася радянська (більшовицька) влада в Україні. Мусимо констатувати, що спроба реалізувати цього часу на практиці М. Грушевським і його соратниками повноцінний український державницький проект завершилася невдачею.

Україна у **складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік** мала державність у вигляді Української Соціалістичної Радянської Республіки – Української Радянської Соціалістичної Республіки (грудень 1922 – 1991 роки).

УКРАИНСКАЯ
Социалистическая Советская Республика
№ 53.
Пролетарии всех стран, соединяйтесь!
КОНСТИТУЦИЯ
Украинской Социалистич. Советской Республики
утвержденная Всеукраинским С'ездом Советов в заседании 10 марта 1919 года и принятая в окончательной редакции Центральным Исполнительным Комитетом в заседании 14 марта 1919 г.
Цена 2 руб.
Всеукраинское Издательство
Харьков, 1920.

Згідно з Конституцією, затвердженою в березні 1919 року, УСРР була «незалежною і суверенною державою», мала власні органи державної влади, столицю (з 1919 до 1934 року – Харків), бюджет, державний гімн, герб, прапор. Та фактично всі ці ознаки державності виявилися суто декларативними. Конституційні акти 1937 та 1978 років суттєво стану справ не змінювали.

Оскільки наша наукова розвідка окреслюється, насамперед, у площині конструювання та аналізу етапів державотворення крізь призму інтерпретації минулого, зокрема на основі рефлексії до поглядів М. Грушевського, остільки варто розглянути низку актуальних проблем державотворення (у соціальній, політичній, економічній, духовній сферах) з огляду на комплекс «структурних тисків». Це твердження ми обґрунтовуємо на основі концепції професора державної політики та управління Школи державного управління Карлстонського університету в Оттаві Леслі А. Пала. Згідно з його твердженням кожна країна перебуває під впливом глибоких структурних умов, закріплених в історії, політиці та економіці, тобто «існує певний структурний тиск, яким не можна нехтувати» [5]. Йдеться про структурний тиск, породжений «розірваністю» державотворчого процесу і нетривалістю державницького існування. Нескладні математичні підрахунки дають підстави стверджувати,

АКТ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року,

— продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні,

— здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто

ПРОГОЛОШУЄ
НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ

та створення самостійної української держави — УКРАЇНИ.
Територія України є неподільною і недоторканою.

Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України Цей акт набирає чинності з моменту його схвалення.

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ.

24 серпня 1991 року.

що Україна перебувала більше в умовах бездержавного існування ніж у полі стабільного процесу державотворення. В силу цього українська державність за період короткочасного її формування може розглядатися швидше як екстремальний історичний досвід. Процес державотворення не був стабільним, пролонгованим чи довершеним. Як зауважив ректор Українського вільного університету в Мюнхені І. Мірчук: «Про власне державне життя годі навіть говорити, ми його втратили в ранній молодості і по нинішній день [стаття написана в 1925 році. – Авт.] не були в цім щасливім положенні» [6]. Тож говорити про «відродження» державності, говорячи про доконаність цієї стратегії, можна лише в контексті ідеї державотворення. Такий підхід порушує усталену тезу про пролонгованість процесу державотворення та перманентне прагнення нації до втілення цієї ідеї.

Інший структурний тиск, породжений відсутністю сформованої власної еліти (передусім, політичної), що, зі свого боку, обумовлене тривалим бездержавним існуванням українства.

Ще один вимір структурного тиску вбачається у відсутності взаємодії світської і церковної влади (практично з часів Русі). Суттєво корегують таку ситуацію складні процеси в релігійно-церковній сфері.

Для вирішення проблем державотворчого порядку надзвичайно важливим чинником є культура, оскільки вона є тією формою, що містить етичні, політичні та соціальні цінності й так допомагає зрозуміти причини певних процесів у побудові держави. Водночас цікавим видається твердження професора економіки Університету Північної Кароліни Стівена Роузфілда про те, що кожна культура має «вітринні» й «тіньові аспекти» [7]. З огляду на історичний розвиток українська політична культура сформувалася як «мінімалістська».

Крім названих, існує ряд інших історично обумовлених проблем. Можна погодитися з Леслі А. Палом: «…мистецтво вироблення політики частково зводиться до вміння визначити ці особливості та в разі потреби перевизначити для того, щоб вони мали зміст у конкретних обставинах» [8].

Проголошення незалежної України 24 серпня 1991 року поклало початок **сучасному періоду державотворення, який 2016 року відзначив свій перший 25-річний ювілей.** Аналіз характеру процесів державотворення в Україні у певному сенсі дозволяє констатувати унікальність, а не універсальність історично обумовлених етапів державності. З огляду на це, по-перше, варто уникнути пастки запозичення досвіду якогось із етапів чи сліпого моделювання, без урахування специфіки процесів сьогодення. Окрім того, у рамках еволюції сучасного періоду державотворчих процесів в Україні їхнім своєрідним маркером виступають революційні злами – Помаранчева революція і Революція Гідності. Ще одним маркером, який поєднує сучасний етап державотворення з державотворчою добою М. Грушевського, коли проект суверенної Української держави так і не вдалося втілити в життя, виступає боротьба нашої держави і суспільства проти зовнішнього агресора – Росії, анексіоністська загарбницька політика якої стала серйозною загрозою і викликом для реалізації української державницької стратегії на сучасному етапі.

У цій ситуації нам, як мінімум, необхідно зміцнити консолідацію всього українського суспільства; закласти фундаментальні засади незворотного цивілізованого, демократичного, соціально справедливого, орієнтованого на сучасні передові показники західних держав розвитку України. Звідси, і це один із важливих уроків наших двох з половиною десятиліть незалежності, важливо чітко усвідомлювати, що «український шлях» до об'єднаної Європи буде непростим. Україна з погляду інтеграційних процесів на континенті перебуває тільки на шляху «повернення до Європи». Насамперед від внутрішньополітичної ситуації в Україні та реальних результатів реформ в економічній, політичній, соціальній і правовій сферах життя, а також від місця держави в динаміці позитивних трансформаційних процесів у Центрально-Східній Європі залежатиме швидкість нашого поступу до повноцінного залучення до тієї «цивілізаційної цілісності», якою є Європа не в географічному вимірі, а з точки зору розвитку сучасних інтеграційних процесів на континенті.

Загалом запропонований нами розгляд етапів дає змогу проаналізувати характер процесів державотворення в Україні. На рубежі 80 – 90-х років XX століття Україна отримала від історії ще один унікальний шанс для реалізації власної державницької стратегії. Ми його не втратили, але й не зуміли до кінця успішно використати. Треба чітко усвідомлювати, що, насамперед, від взаємодії та консолідації різних гілок влади, влади і суспільства, всього строкатого суспільного спектра залежить успіх українського державницького проекту, благополуччя і процвітання українського суспільства.

Алла КИРИДОН,
доктор історичних наук, професор,
директор ДНУ «Енциклопедичне видавництво»,
заслужений діяч науки і техніки України

Сергій ТРОЯН,
доктор історичних наук,
професор кафедри міжнародних відносин,
інформації та регіональних студій НАУ

Список використаних джерел:

1. М.С. Грушевський. Історія України-Руси: в 11 томах, 12 книгах. / Редколегія: П.С. Сохань (голова) та ін. – К.: «Наукова думка», 1991–1998. – Серія «Пам'ятки історичної думки України»; Грушевський М.С. На порозі нової України: ст. та джерельні матеріяли / М.С. Грушевський. – Нью Йорк: [б. в.], 1992. – 278 с.; Дашкевич Я. Постаті: нариси про діячів історії, політики, культури / Я. Дашкевич. – Львів: Літ. агенція «Піраміда», 2007. – 807 с.; Копиленко О.Л. Українська ідея М. Грушевського: історія і сучасність / О.Л. Копиленко. – К.: Либідь, 1991. – 184 с.; Плохій С. Великий переділ : незвичайна історія Михайла Грушевського / С. Плохій. – К.: Критика, 2011. – 599 с.; Тельвак В. Методологічні основи історичних поглядів М.С. Грушевського (кінець XIX – початок XX століття) / В. Тельвак // Київська старовина. – 2002. – № 2. – С. 3 – 28.

2. Шилов Ю. Пути Ариев: Роман, документы, хроника / Ю. Шилов. – К.: Полиграфкнига, 1996. – С.101-107; Шилов Ю. Праслов'янська Аратта / Ю. Шилов. – К.: Аратта, 2003. – 93 с.; Шилов Ю.О. Джерела витоків української етнокультури XIX тис до н.е. – II тис. н. е. / Ю.О. Шилов. – К., 2002.

3. Брайчевський М.Ю. Конспект історії України / М.Ю. Брайчевський. – К.,1993; Брайчевський М.Ю. Походження Русі / М.Ю.Брайчевський. – К.: Наук. думка, 1968.

4. Шевчук В.П. Історія української державності: Курс лекцій: Навчальний посібник / В.П. Шевчук, М.Г. Тараненко. – К.:Либідь, 1999. – С.21.

6. Пал Леслі А. Аналіз державної політики / А. Пал Леслі; пер. з англ. Іван Дзюб. – К.: Основи, 1999. – С.180.

7. Мірчук І.Г. С. Сковорода (Замітки до історії української культури) / І.Г. Мірчук // Хроніка-2000. Український культурологічний альманах. – К., 2000. – Вип. 39-40: Україна: філософський спадок століть. – С.39.

8. Роузфілд С. Порівнюємо економічні системи. Культура, багатство та влада в XXI столітті / С. Роузфілд; пер. з англ. – К. : «К.І.С.», 2005. – С.63.

9. Пал Леслі А. Аналіз державної політики / А. Пал Леслі; пер. з англ. Іван Дзюб. – К.: Основи, 1999. – С.182.

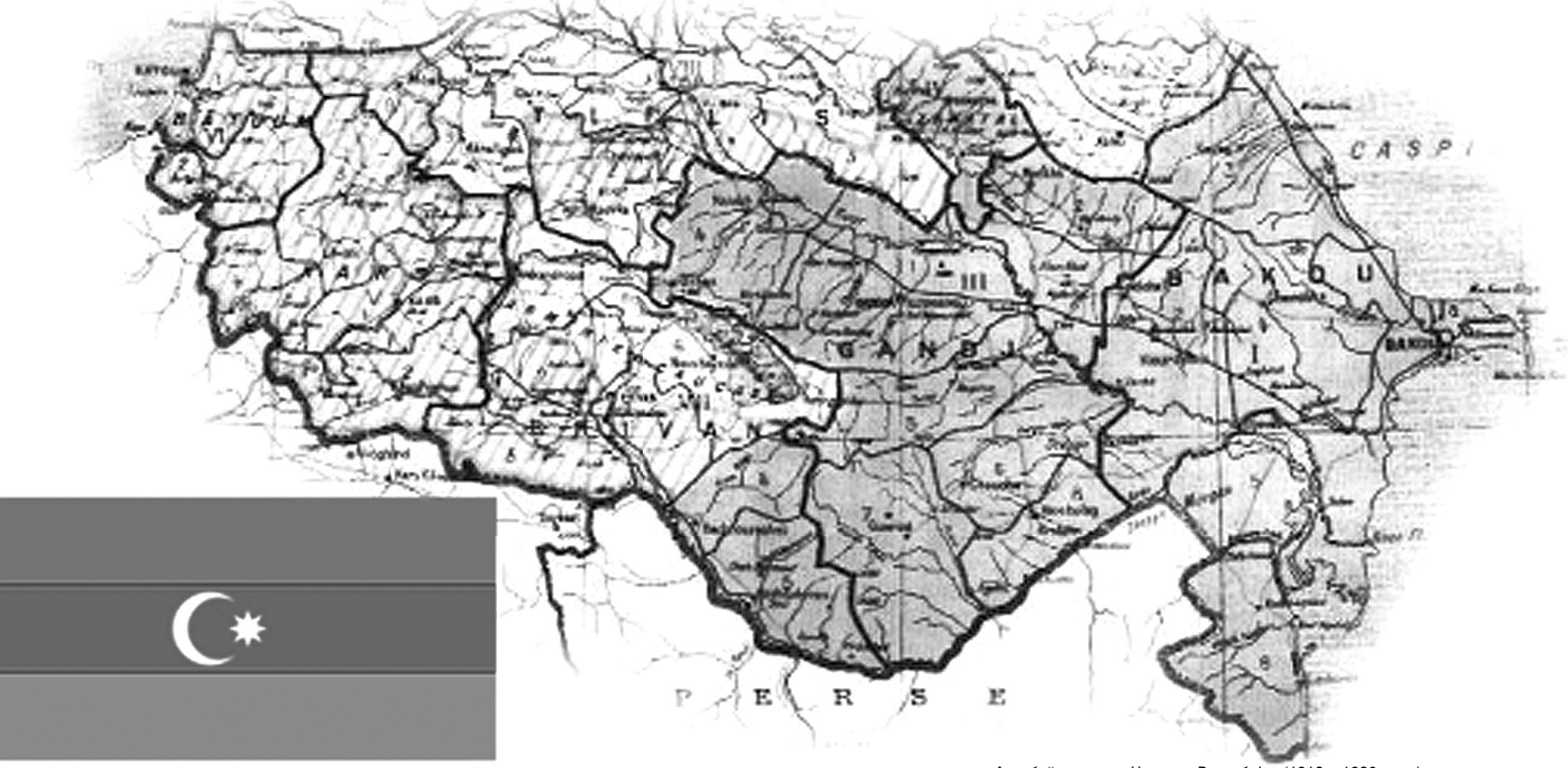

Азербайджанська Народна Республіка (1918 – 1920 роки)

Агресія Радянської Росії проти Азербайджанської Народної Республіки 1920 року

УДК 94

Summary

Ulker Huseynova. The aggression of the Soviet Russia against Azerbaijan Democratic Republic. The article highlights the process of preparation and implementation of the occupation of Soviet Azerbaijan by Azerbaijan. Political and diplomatic steps taken by the Bolsheviks against the independent Azerbaijani state are traced. It is noted that after the Civil War in Russia, the Bolsheviks began to directly implement the plan to seize Azerbaijan and the entire Caucasus. Details are given of all the moments of the military operation to seize Baku. It is emphasized that the independent Azerbaijan Democratic Republic ceased to exist not because of internal contradictions, but as a result of military intervention by Soviet Russia.

Keywords: *aggression, Azerbaijan Democratic Republic, Soviet Russia, XI Red Army, military invasion, occupation.*

Як відомо, 28 квітня 1920 року в результаті військової агресії Радянської Росії проти незалежності Азербайджанської Демократичної Республіки її територія була окупована. У даній статті аналізується цілеспрямована політика керівництва Радянської Росії, що прагнула встановити у Закавказзі більшовицький режим.

В основі політико-дипломатичних кроків, зроблених Радянською Росією щодо Азербайджанської Республіки, лежали конкретні економічні та геополітичні обставини. По завершенні громадянської війни, взявши гору над своїми політичними і військовими супротивниками, більшовики зіткнулися з необхідністю відновити зруйновану економіку, вирішувати соціальні питання, серед яких найголовнішим була проблема забезпечення населення хлібом, землею, роботою. Вирішення зазначених питань, насамперед, було тісно пов'язане з постачанням країни паливом. Брак палива перешкоджав відновленню діяльності промислових підприємств, а також боротьбі з безробіттям, що, зі свого боку, викликало невдоволення радянським урядом у робітників – основної опори більшовизму. З огляду на всі ці обставини більшовики поставили перед собою як головне завдання: захопити, що б то не стало, нафтовий Баку. У телеграмі від 17 березня 1920 року, адресованій головою РНК РРФСР В.І. Леніним членам Реввійськради Кавказького фронту І. Смілге та Г. Орджонікідзе, це завдання відкрито було сформульоване: «Взяти Баку нам вкрай, вкрай необхідно. Всі зусилля спрямуйте на це, причому обов'язково в заявах бути суто дипломатичними та упевнитися максимально в підготовці твердої місцевої Радянської влади. Те ж

стосується Грузії, хоча до неї ставитися раджу ще обережніше. Про перекидання умовтеся з Головкомом» [1, т.51, с.163; 42, с.710].

На думку більшовицьких лідерів, Азербайджан міг служити важливим плацдармом для поширення комуністичного руху на всьому Сході.

Уже з перших днів 1920 року більшовицький уряд ще більше посилив політико-дипломатичний та ідеологічний тиск на своїх сусідів, зокрема на Азербайджан. Відправлені народним комісаром закордонних справ Радянської Росії Г. Чичеріним азербайджанському і грузинському урядам ноти з пропозицією спільної боротьби проти Денікіна носили відверто провокаційний характер, оскільки мали на меті залучити зазначені республіки до внутрішньї боротьби за владу в Росії. У ноті Г. Чичеріна азербайджанському уряду від 02.01.1920 в ультимативній формі вимагалося від азербайджанської сторони негайно розпочати воєнні дії проти Денікіна. Дана нота обговорювалася на засіданні Державного Комітету Оборони Азербайджану від 6 січня. Було прийнято постанову, де висловлювалася готовність Азербайджанської Республіки як вільної і незалежної держави почати переговори для встановлення взаємовигідних відносин з Радянською Росією. Це рішення азербайджанського уряду було передано міністром закордонних справ республіки Ф.Х. Хойським Г. Чичеріну у відповідній ноті, датованій 14 січнем. У ній повідомлялося, що Азербайджан відстоює принцип невтручання до внутрішніх справ інших народів і тому вважає неприпустимим «вторгнення до сфери боротьби російського народу в справі улаштування ним свого внутрішнього життя». У вищезазначеній постанові також підкреслювалася рішучість уряду Азербайджанської Республіки як нейтральної держави захищати свою свободу і незалежність від будь-яких зовнішніх зазіхань і готовність, керуючись принципом суверенності обох держав, встановити добросусідські відносини між народами Росії і Азербайджану шляхом переговорів.

Подібна принципова позиція азербайджанського уряду абсолютно не могла задовольнити більшовицьке керівництво, що ставили, по суті, за мету відновлення Російської імперії в колишніх межах під новою вивіскою. На засіданні Політбюро ЦК РКП (б) від 17 – 18 січня були обговорені лист Ф. Хойському і лінія поведінки стосовно азербайджанського уряду. Під приводом його відмови від ведення спільних військових дій проти Денікіна, а також, виходячи з факту наявності в Каспійському морі англійських військових сил, було прийнято рішення проводити стосовно нього політику безмірної витриманості та недовіри. На тому ж засіданні народному комісаріату із закордонних справ було доручено висловити категоричну незгоду з подібною поведінкою азербайджанського уряду. Водночас для того, щоб завуалювати свої імперіалістичні, по суті, претензії і довести відданість класовому підходу, більшовики не забули згадати «про неухильне визнання прав трудових мас кожної нації на самовизначення».

В «Огляді подій на Кавказі і зовнішньої політики Азербайджанської Республіки за листопад 1919 – січень 1920 років» від 20 січня 1920 року, направленому Міністерством закордонних справ Азербайджанської Республіки голові азербайджанської делегації на Паризькій мирній конференції А.А. Топчібашеву, давалася характеристика як міжнародному становищу, так і взаємовідносинам Першої Республіки (так називають Азербайджанську Республіку, проголошену у 1918 році) зі своїми сусідами. У ньому підкреслювалося, що «найбільшою подією, безперечно, є загибель усієї справи Добровольчої армії, яка так довго і наполегливо вороже ставилася до самовизначення всіх народів Росії загалом і Закавказзя зокрема. Тепер Закавказзю доводилося мати справу з новою силою, що нестримно рухалася з півночі – Червоною армією, наближення якої до кордонів Азербайджану, природно, з одного боку, посилювало більшовицькі течії всередині самої країни, а з іншого – виводило її з нейтралітету, через що стосунки з Антантою мали ризик погіршитися. З іншого боку, вірмени не упускали можливості знову почати свою і явну, й таємну роботу проти Азербайджану… Лише азербайджано-грузинський союз поки залишився непорушною основою закавказької політики в цьому новому напрямку, коли Азербайджанській Республіці доводиться готуватися до відсічі на два фронти: і з півночі, і з півдня». Відзначаючи, що всередині країни основною опорою більшовизму «можуть виявитися російські робітники на промислах, багато з яких вже не приховують своїх симпатій до московських рад і в цьому напрямку ведуть уже таємну агітацію», Ф.Х. Хойський звертав увагу на ту обставину, що наближення Червоної Армії до меж Північного Кавказу і пропозиція Чичеріна почати спільні дії проти Денікіна розбурхали російське населення. Також це призвело до зростання значення лівих угруповань [2, лл.1 – 9; 4, с. 437 – 442]. Більшовики вели відкриту агітацію серед солдатів гарнізонів, розташованих у повітах країни. У деяких гарнізонах існували навіть осередки більшовицької партії [2, л. 10].

Разом із тим, оскільки пробільшовицькі сили не мали необхідних можливостей та соціальної бази для організації заколоту і захоплення влади, єдина надія покладалася на зовнішню військову інтервенцію. Наростаюча криза також сприяла зростанню небезпеки подібного втручання. Боротьба за владу серед політичних сил, абсолютно зайві та непотрібні за таких обставинах дискусії навколо різних питань внутрішньої й зовнішньої політики держави ще більше посилювали кризу.

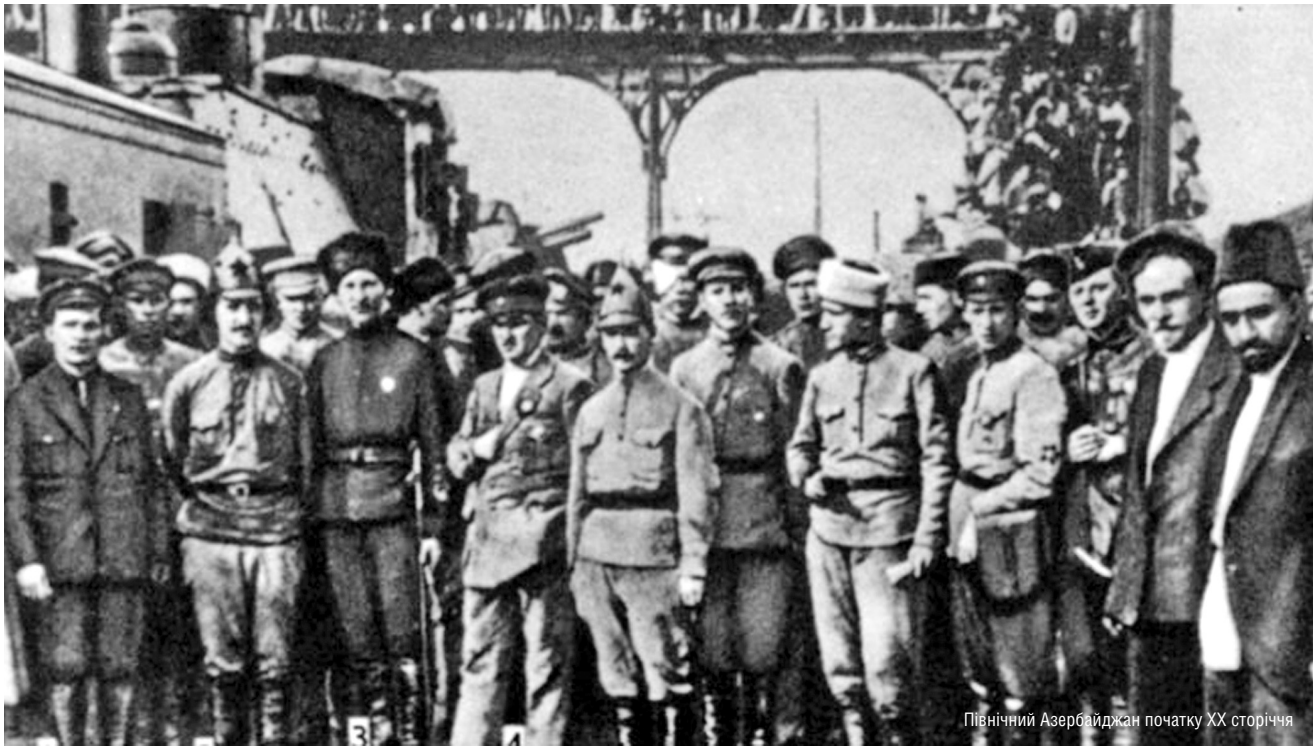

Північний Азербайджан початку XX сторіччя

Навіть всередині правлячої партії «Мусават» наростали суперечності та розбіжності. Протистояння між партіями, проникнувши до парламенту та уряду, фактично паралізувало їхню діяльність. Водночас саме питання про ставлення до Радянської Росії було каменем спотикання серед політичних партій Азербайджану. Воно стало своєрідним каталізатором загострення політичної кризи. Із жалем доводиться констатувати, що в цей момент серед партій вже не було тієї солідарності, яка існувала стосовно денікінської небезпеки. Вчорашні ідейні противники – соціалісти різних мастей і політичні клерикали-иттіхадисти – проявили дивовижну і парадоксальну одностайність в даному питанні, виступили прихильниками встановлення тісних зв'язків із більшовицьким режимом. Партія «Іттіхад», яка ратувала за єднання мусульман, перейшовши на пробільшовицьку позицію, перетворилася на непримиренного опонента влади. Однойменна газета партії – «Іттіхад» – неодноразово наголошувала, що більшовизм підтримується иттіхадистами, оскільки є вагомою силою поза мусульманством і бореться за звільнення мусульманських народів від рабства і гноблення європейським капіталізмом та імперіалізмом [3]. Партія закликала уряд увійти в союз з більшовиками, вимагала пропустити через Азербайджан частини Червоної Армії, які нібито прагнуть прийти на допомогу Туреччині, що боролася проти Антанти.

Сама партія «Мусават» фактично розкололася на два (ліве і праве) крила. Ліве крило, кероване М.Г. Гаджинским, який виступив із різкою критикою уряду, вимагало налагодження тісних зв'язків із Радянською Росією [2, л. 21].

Антиурядові сили активізувалися також і в азербайджанському парламенті. Найбільш радикальний представник зазначених сил – гумметіст А.Г. Караєв – навіть фактично висунув уряду ультиматум, в якому вимагав створення сприятливих умов для легальної діяльності комуністів [4, с. 115].

Усі ці фактори сприяли посиленню антиазербайджанских сил усередині країни. В умовах загострення внутрішньополітичної ситуації проросійські сили ще ширше розгортали свою діяльність. Створена в лютому 1920 року Комуністична партія Азербайджану (КПА) висунула гасло «Незалежний Радянський Азербайджан» з метою створити видимість існування самостійного більшовицького руху в Азербайджані. Радянська Росія підбурювала більшовицькі організації Баку виступити проти уряду, відправляючи їм через Астрахань зброю, припаси, агітаційні матеріали, гроші. За вказівкою В.І. Леніна з Москви в розпорядження Бакинського Комітету РКП (б) «для військових цілей» були відправлено 15 мільйонів рублів (41, с. 421). Підготовку «п'ятої колони» російських більшовиків у Баку для здійснення перевороту визнавав сам А.Г. Караєв в телеграмі на ім'я командувача Радянськими військами в Дагестані Б. Шеболдаєва від 20 березня 1920 року (37, л. 25).

Представники правої течії в уряді та правлячої партії (Ф.Х. Хойський, Н.Б. Юсіфбейлі й інші) вимагали прийняття радикальних заходів для

боротьби з більшовицькою небезпекою, аж до запровадження режиму надзвичайного стану, розпуску парламенту, знешкодження всіх антидержавних елементів тощо. [2, л. 5]. Однак, незважаючи на те, що зазначені заходи були покликані зміцнити основи державності, вони не отримали підтримки ні в уряді, ні в парламенті.

В умовах постійного погіршення внутрішньополітичної ситуації Радянська Росія поступово нарощувала тиск на Азербайджан. Друга нота Г. Чичеріна до МЗС Азербайджану, датована 23 січнем 1920 року, також була складена в зневажливому дусі до суверенітету і незалежності Азербайджану, що явно суперечило дипломатичному етикету [6, л. 8].

В ноті у відповідь від 1 лютого 1920 року за підписом Ф.Х. Хойського знову пропонувалося розпочати переговори, попередньо визнавши незалежність Азербайджану. Однак керівництво Радянської Росії залишило без відповіді цю пропозицію. У доповіді про роботу ВЦВК і Раднаркому на першій сесії Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету (ВЦВК) 8-го скликання 2 лютого 1920 року В.І. Ленін, зачіпаючи відносини з державами Південного Кавказу, фактично вибухнув загрозою: «Ми пропонували Грузії та Азербайджану укласти угоду проти Денікіна. Вони відмовилися, посилаючись на те, що вони не втручаються до справ інших держав. Ми подивимося, як дивитимуться на це робітники і селяни Грузії та Азербайджану».

Наприкінці січня – на початку лютого тривав обмін нотами між Г. Чичеріним і Ф.Х. Хойським. У своїй ноті від 28 січня Г. Чичерін, дорікаючи азербайджанському уряду за підтримку Денікіна, фактично звинуватив його в діяльності, спрямованій проти Радянської Росії. В ноті у відповідь від 5 лютого Ф.Х. Хойський, спростовуючи подібні інсинуації, перераховував заходи уряду, звернені проти Добровольчої Армії: «Азербайджанський уряд, вважаючи себе нейтральним до боротьби, що відбувається в Росії, видворив з м. Баку генерала Пржевальського з усім його штабом і не тільки не допустив у місцевостях Азербайджану мобілізації російських офіцерів для залучення їх в армію Денікіна, але навіть категорично заборонив генералу Пржевальському розмістити в газетах оголошення про призов російських офіцерів у м. Петровську». Поряд із цим Ф.Х. Хойський із жалем констатував, що «в жодній із двох радіотелеграм народного комісара Чичеріна ясно і категорично не виражено безумовне визнання радянським урядом незалежності Азербайджанської Республіки».

В аналогічному дусі була складена і чергова нота Чичеріна від 21 лютого: у відповідь ноті Ф.Х. Хойського, виходячи із заяв радянського уряду про визнання права народів на самовизначення, а також із того факту, що ним уже визнано незалежність Польщі, Фінляндії, Естонії, в черговий раз висловив готовність «вступити в переговори з радянським урядом для встановлення добросусідських відносин між російським та азербайджанським народами на основі суверенності обох сторін».

Радянське військове командування, не володіючи достатніми силами для захоплення Баку, вва-

Національно-визвольний рух у Південному Азербайджані

жало за необхідне підняти антиурядове повстання в Азербайджані з метою полегшити окупацію. Тому в «Доповідній записці», адресованій головним командуванням В.І. Леніну, від 20 березня 1920 року зверталася увага на цю обставину і підкреслювалося, що «коли Грузія та Азербайджан підготувалися до наполегливої оборони, то в перший період нашого наступу він може зазнати невдачі». Ось чому військове командування вважало можливим успішний наступ лише при наявності всередині зазначених республік революційного руху [7, с. 734 – 735, 738].

По суті, азербайджанський уряд був зацікавлений у відновленні зв'язків з Росією, оскільки це було продиктовано економічною необхідністю. В результаті розладу господарських зв'язків із Росією нафтова промисловість, яка складала основу азербайджанської економіки, переживала тяжку кризу. Через неможливість експортувати нафтопродукти до початку 1920 року на складах Баку накопичилися величезні запаси (більше 250 мільйонів пудів) нафти. У цих умовах налагодження торговельних зв'язків із Росією – з основним ринком збуту нафтопродуктів – перетворилося на нагальну потребу [5, с. 419]. З огляду на всі ці обставини міністр закордонних справ Азербайджану Ф.Х. Хойський у своїй третій ноті, адресованій Чичеріну 7 березня 1920 року, в черговий раз підкреслив важливість «встановлення добросусідських відносин між російським та азербайджанським народами на основі суверенності обох сторін», повторно запропонував радянському уряду почати рівносторонні переговори [8, л. 7].

До кінця березня у військово-політичній обстановці регіону намітилися серйозні зрушення. 28 березня 1920 року місто Петровськ було зайняте Червоною Армією. Після того, як більшовицький режим взяв гору в протистоянні з денікінськими силами, більшовицькі елементи в Баку та в інших районах, отримавши військово-політичну і фінансову підтримку Радянської Росії, приступили до відвертого підриву державних основ Азербайджанської Республіки. У зверненні прем'єр-міністра республіки Н.Б. Юсіфбейлі до міністра внутрішніх справ від 8 березня 1920 року повідомлялося про отримання дагестанськими більшовиками людської і матеріальної допомоги від азербайджанських однодумців. Глава уряду вимагав вжити необхідних заходів для припинення безперешкодного проникнення більшовиків з Азербайджану до Дагестану і назад [2, л. 24].

Факти свідчать, що більшовики протягом усього зазначеного періоду навіть подумки не збиралися визнавати незалежність південнокавказьких республік, але вони змушені були рахуватися з існуючими реаліями – хоча б до того часу, доки в самій Росії йшла громадянська війна. Окупація військами Денікіна Північного Кавказу в ході громадянської війни перешкоджала більшовикам просунутися на південь. Однак після серії перемог на початку 1920

року над антибільшовицькими коаліціями і фактичного завершення громадянської війни ніщо вже не могло перешкодити Радянській Росії захопити Південний Кавказ і, передусім, Баку.

Продовжуючи загрожувати азербайджанському уряду в дипломатичних нотах, радянський уряд паралельно домігся консолідації більшовицьких сил в Азербайджані. Як було зазначено вище, в лютому 1920 року була створена Комуністична Партія Азербайджану (більшовиків). Будучи формально незалежною, реально ця партія була місцевим відділенням РКП(б). Відроджуючи діяльність комуністичних організацій в Азербайджані, більшовицькі кола мали на меті створити внутрішній фронт для майбутніх операцій. Однак вони не могли не враховувати ту обставину, що, не маючи широкої політичної підтримки населення, КПА не володіла силою і потенціалом для самостійного здійснення перевороту.

Московські більшовики разом з антиурядовими силами в Азербайджані прагнули залучити до реалізації своїх завдань і ліві організації Туреччини. В цьому плані привертає увагу діяльність підпільної організації «Каракол». Ще в січні 1920 року був укладений секретний договір між Кавказьким Крайовим Комітетом і зазначеною організацією. Згідно зі ст. 12 договору організація «Каракол» повинна була сприяти місцевим комуністичним партіям та організаціям у справі повалення на Південному Кавказі прозахідних режимів, тобто урядів незалежних республік. Вона також брала на себе обов'язок вести агітацію серед місцевого тюркського населення з метою організації державного перевороту в Азербайджані (44, с. 404 – 405). Втім, більшовики, вважаючи розгортання в регіоні протурецького руху як небезпечним для своїх стратегічних цілей, так і перешкодою для встановлення дипломатичних та інших відносин з Англією (до слова, найпослідовнішим прихильником подібної лінії був сам нарком закордонних справ Г. Чичерін), у кінцевому підсумку відмовилися затвердити зазначений договір [9, с. 405]. Однак більшовики і далі продовжували використовувати турецьку карту проти Азербайджану.

Агресивні наміри Радянської Росії щодо республік Південного Кавказу створювали загрози і регіональним інтересам держав Антанти. Ця обставина, а також крах ідеї «єдиної і неподільної», перемога в Росії більшовиків над своїми противниками, так само як і занепокоєння, що випливає з концепції «світової революції», яку на той момент більшовики перетворили в основний принцип своєї політики, підштовхували Антанту визнати незалежність республік Південного Кавказу. Союзники сподівалися, що ці республіки вже фактом свого існування стануть бар'єрами на шляху більшовицькій експансії. Однак навіть визнання міжнародною спільнотою «де-факто» незалежності Азербайджану і Грузії 11 січня 1920 року не змогло утримати більшовицьку Росію від загарбницьких намірів. Для захисту республік Південного Кавказу від радянської загрози Антанта зовсім нічого не зробила, незважаючи на рішення про надання військової допомоги молодим державам. Навпаки, деякі кола Заходу, зацікавлені у відновленні економічних зв'язків з Радянською Росією, все наполегливіше вимагали врегулювання відносин з нею. Вища Рада Антанти видала навіть спеціальну постанову 16 січня 1920 року про припинення економічної блокади Росії і про можливість налагодження торговельних зв'язків з більшовицьким режимом.

Баку, 20-ті роки XX століття

Улькар ГУСЕЙНОВА,
докторант Лєнкоранського державного університету

(Завершення статті – у наступному номері «З.С.»)

Список використаних джерел:

1. Ленин В.И., Полное собрание сочинений, М: Политиздат, 1967
2. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Arxivi (ARDA) (Державний Архів Азербайджанської Республіки) (ДААР)) , ф.894, оп.10, д. 127; ф. 894, оп. 10, д. 6; ф. 894, оп. 19, д. 107; Хейфец А. Советская Россия и сопредельные страны Востока в годы гражданской войны (1918 – 1920). М., 1964
3. «Иттіхад» (газета від 2 січня 1920 року)
4. Караев А.Г. Из недавнего прошлого // Материалы к истории Азербайджанской Коммунистической партии. Б., Азгиз, 1927
5. Azərbaycan tarixi. 7 cilddə, V cild, Bakı, 2001 (История Азербайджана (в 7-и томах) т.V, Баку, 2001) 1917-1920 гг. т.1, Баку, Чашыоглу, 2010; с. 419
6. V.İ.Lenin Azərbaycan haqqında, Bakı, Azərnəşr, 1970 (В.И.Ленин об Азербайджане) Баку, Азернешр, 1970
7. Директивы Главного командования фронтов Красной Армии 1917 – 1920 годов. //Сборник документов. М., 1969
8. Хейфец А. Советская Россия и сопредельные страны Востока в годы гражданской войны (1918 – 1920). М., 1964
9. Həsənli C. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xarici siyasəti, 1918-1920, Bakı: 2009 (Гасанли Дж. Зовнішня політика Азербайджанської Демократичної Республіки. 1918 – 1920, Баку: 2009)

Інтерпретація «польськості» Східної Галичини в концепціях інкорпорації та федералізму

Summary

The genesis of ethnopolitical vision of R. Dmovskyi's incorporation and Yu. Pilsudskyi's federalism was discovered. Although they were ideologically opposite, they nevertheless consisted in explaining the historical causes of the revival of the Commonwealth and establishing its hegemony in Central and Eastern Europe. It has been established that the revival of its own independent state was a priority task posed by Polish politicians. In the process of implementing this task, concepts which explained the need for the revival of the Polish state were formed. One of them was the political concept of the country, which would be washed by the Baltic Sea and the Black Sea. It has been established that the Eastern Galicia, considered as "Polish Piedmont", i.e. the center of political revival, occupied a special place in the Polish national conceptions. In particular, it became an oasis of forming a national idea and a political center for the rebirth of the Commonwealth. It has been established that two main concepts of the "polishness" of the region were formed at the beginning of the twentieth century. The first was the incorporation of R. Dmovskyi, which had the ideological concept of the revival of the modern Commonwealth, where one of the key values was the inclusion of the "Eastern Borderlands" in its composition with full assimilation of the population. The second was the federal conception of Yu. Pilsudskyi, which positioned Eastern Galicia as a purely Polish territory and the foundation of "polishness". That is why, having theoretically substantiated positions on the future of the region, the Polish national elite began to realize this sententia after the end of the World War I. It has been determined that the Polish national concept of the "polishness" of the region during the interwar period was evolving, in particular, from the incorporation, which included full assimilation and statement of the "polishness" of the region, to the idea of gradual state assimilation of the region. It was formed in the conditions of the establishment of the authoritarian regime of Yu. Pilsudskyi. However, from the middle 1930s it gradually returned to the ideas of the early 1920s. It has been determined that despite of the differences in national doctrines, their common feature was the strengthening of the "polishness" of Eastern Galicia and the rapid integration of the population of the region into the socio-cultural space of the Second Commonwealth. It has been disclosed that the defense of national interests was the central element of the national vision of the "polishness" of the region. It caused ethno national tension in the region and led to an ethnic confrontation, which resulted a confrontation between the Polish and Ukrainian ethnos in the interwar period. It was the leitmotif of the fratricidal war in period of the World War II.

It has been established that the Polish national conceptions were of a hegemonic nature, since they aimed to exaltation of the Polish ethnos over the Ukrainian one, thus reducing the interests of the latter. This led to conflict-confrontational interaction and further antagonisms in relations between peoples in the context of aggravation of Polish-Ukrainian interethnic relations.

Keywords: ethnic group, people, nation, national movement, politics, concept, territory, state, incorporation, federalism, Second Commonwealth, Eastern Galicia, interwar period.

Визначення Східної Галичини як, власне, польської території має давнє коріння. Ще на початку XIV століття регіон був завойований польським королем Казимиром Великим, і там протягом століть проходили асиміляційні процеси як насильницького, так і добровільного характеру. Однак після першого поділу Речі Посполитої 1772 року ситуація частково змінилася, адже поляки втратили державність, опинившись у такому ж становищі, що й українці. Східна Галичина відійшла до Австрійської імперії. Якщо для українців принципово нічого не змінилось, адже одна імперія змінила іншу, то щодо поляків цісарі проводили більш м`яку політику задля уникнення проявів сепаратизму в регіоні. Це, зі свого боку, не могло не посилити антагоністичні настрої між народами. Як слушно зауважує американський історик Л. Вульф: «Парадокс історичної подібності між колишніми Галицькими землями Польщі та України в тому, що саме тут антагонізм між поляками та українцями був найбільшим за періоду правління династії Габсбургів. Все це пояснювалося тим, що імператори створювали Галіцію з метою легітимізації приєднання земель Польсько-Литовської держави (Речі Посполитої) 1772 року, коли відбувся перший поділ Польщі. Глибоко релігійна імператриця Марія-Тереса відчувала психологічний дискомфорт через моральні переконання щодо захоплення території іншої католицької держави. Тим самим показуючи приналежність поляків до коронного краю, їхній владний вплив» [1]. Тож можемо констатувати, що коріння майбутньої боротьби між українцями та поляками, яка досягла піку наприкінці XIX – початку XX століть, були закладені цісарською владою. Невбачаючи відмінностей між народами, нехтуючи національними інтересами українського населення, задля нормалізації відносин з

поляками було закладено фундамент однієї з найгостріших проблем в Австро-Угорській імперії та Другій Речі Посполитій.

Повноцінне ж обґрунтування месіанської теорії «польськості» Східної Галичини відбулося після «весни народів» в Австрійській імперії, коли польські політичні сили почали боротися проти українського національного руху, який сформувався в умовах революційних подій. Хоча, починаючи з 1849 року, в країні почалася «Бахівська реакція», революція зазнала поразки, все ж польське населення Галичини наочно продемонструвало урядовим колам, що польський національний рух не є ефемерним і має чітку та сильну соціальну підтримку. Тому вже 1861 року цісар Франц-Йозеф I був вимушений проголосити автономію Галичини та дати згоду на скликання Галицького сейму, де переважали поляки. Окрім цього, починаючи з 1867 року і до 1914 року намісником краю завжди призначався представник із польської еліти. Тобто влада в автономному регіоні належала фактично польським аристократичним колам. Звичайно, це не могло не справити впливу на означення Галичини й її столиці м. Лемберга (Львова) як центру польського державного відродження. С. Ніцея, розкриваючи зв'язок Східної Галичини і Польщі, наголошує: «Немає історії Галичини без історії Польщі й історії Польщі без Галичини та її людей. Шість століть жили поляки на цих землях, вважаючи їх своїми. Вони приклалися до розвитку культури цього краю, культури польської, панської. Львів став «Semper Fidelis» (завжди вірний Речі Посполитій), столицею польського П`ємонту, найголовнішим політичним осередком Другої Речі Посполитої» [2].

Каталізатором обґрунтування месіанської візії «польськості» Східної Галичини вже на політичному рівні стали патенти цісарів Австро-Угорщини (т.зв. «патент двох цісарів»). У документі прописувалося окремим пунктом «польське питання», окреслювалася необхідність створення повноцінної держави, тоді як східногалицьким українцям цього разу надавалася лише автономія у складі Польщі.

Тож можемо констатувати, що польський політичний табір мав значну підтримку як у країн Четвертного союзу, так і в країн Антанти, що зіграло не останню роль у підсиленні їхніх державотворчих прагнень. Після завершення Першої світової війни польський політикум, щоб залучити країни Антанти до вирішення «польського питання», розгорнув активну пропагандистську роботу, яка мала на меті теоретичне обґрунтування історичної необхідності відродження Речі Посполитої. У цих сприятливих умовах представники польської еліти Р. Дмовський та Ю. Пілсудський обґрунтували хоч і різні, але схожі за своїм змістом концепції, що мали визначити кордони майбутньої польської держави. Польська національно-демократична партія під керівництвом Р. Дмовського прагнула поглинути галицьких українців польською культурою, в той час як польські соціалісти, яких очолював майбутній голова польської держави Ю. Пілсудський, виступали за федеративне вирішення українського питання в рамках польської держави, однак без Східної Галичини, вважаючи Львів «колискою відродженої Польщі». Тобто

Ігнацій Ян Падеревський

автори даних месіанських концепцій вбачали, що Східна Галичина є польською територією, пропагуючи ідею про відродження Речі Посполитої у кордонах 1772 року.

Розкриваючи концепцію теоретика польського націоналізму Р. Дмовського, потрібно зазначити, що вона була тісно пов'язана з доктриною соціального дарвінізму і передбачала, що «…боротьба є основою життя; нації, що припинили боротися, морально вироджуються і розпадаються» [3]. На думку мислителя, «у стосунках між націями нема справедливості й кривди, а лише сила і слабкість».

У праці «Myśli nowoczesnego Polaka» («Думки сучасного поляка») ним було сформовано доктрину польського націоналізму, яка базувалася на засадах «національного егоїзму». Р. Дмовський вважав, що Перша Річ Посполита втратила свою державність через неспроможність створення сучасного (національного) типу держав. Причиною тому були: нестача політичної енергійної сили, пасивність національної еліти та народу, тож польському етносу потрібно стати сучасною нацією, котра позбулася слабкості та пасивності, розширюючи водночас територію своїх національних інтересів. На думку Р. Дмовського, лише відродження польської ранньомодерної імперії, яка існувала протягом XVI – XVIII століть, стане єдиною силою, що зможе контролювати безпеку в Східній Європі, ставши форпостом стабільності та миру. Однак варто зауважити, що дана сентенція є лише проявом гегемоністичної націоналістичної концепції, яка на межі XIX – XX століть сформувалася під впливом суспільно-політичних змін і була покликана позиціонувати історичну першість польського народу, що має стати оплотом стабільності, процвітання та носієм елітарної культури в Східній Європі.

Визначальною засадою вирішення проблеми національних меншин, на думку теоретика польського націоналізму, була його концепція, відповідно до якої всі народи поділялися на дві групи: історичні та неісторичні. Українці та білоруси, котрі мали ввійти до Польщі, автоматично були зараховані до категорії «неісторичних», яким, на думку Р. Дмовського, не надавалося природне право на створення власної держави.

Беручи вихідним орієнтиром визначення поняття «народ» як усталеної історико-політичної спільноти, мисли-

тель нівелював право галицьких українців та українців загалом позиціонувати себе окремою нацією, вважаючи, що останні є «поганим ґатунком поляків», яких можна досить оперативно асимілювати. На думку Р. Дмовського, не можна поширювати поняття «національні меншини» на слов`янські народи, оскільки це були спільноти, які не мали власної держави, а тому категорію «національних меншин» складали лише німці, чехи та росіяни, які були складовими частинами давніх народів з глибою державотворчою традицією. Тому в концепції інкорпорації було сформовано різні підходи з приводу пояснення непольських народів, які проживали на території Польщі та задекларовано засади польської національної політики на території Східної Галичини, що полягали у денаціоналізації українців, повній ізоляції єврейського етносу від польського народу, послабленні економічного та політичного впливу німців із подальшою перспективою їхньої реполонізації, оскільки останні, на думку Р. Дмовського, тривалий час і так пригнічували польський етнос, розчленувавши його етнічні землі між собою.

Однак враховуючи політичні реалії того часу, Р. Дмовський констатував неможливість відродження Речі Посполитої в кордонах 1772 року, адже інкорпорувати варто лише ті території, котрі можна буде повноцінно асимілювати, перетворивши Річ Посполиту у мононаціональну державу. Вихідним пунктом цього повинна була стати т.зв. «лінія Дмовського», до якої належали б території колишніх Ковенської, Віленської та Гродненської губерній, на сході охоплювала Східну Галичину, Західну та Східну Волинь і більшу частину Поділля [4]. Тобто основною метою національної концепції з приводу Східної Галичини було поглинання галицьких українців польською культурою, насильницька їхня асиміляція. Пояснюючи своє бачення майбутнього Східної Галичини, Р. Дмовський окреслив історичні обставини необхідності залучення її до відродженої Польщі, зокрема було піддано нищівній критиці український галицький національний рух, який, на його думку, постійно слугує інструментом послаблення позицій поляків та виступає одним із засобів німецької інтриги, що веде до формування в краї позиції антиполонізму та германофільства [5].

У жовтні 1918 року Р. Дмовський передав президенту США В. Вільсону «Меморандум», в якому визначались основні принципи «польськості» Східної Галичини, а в його ноті до уряду Великої Британії від 13 листопада 1918 року декларувалося, що Східна Галичина є споконвічною територією Польщі, «котра була польською ще у десятому столітті, а від 1340 року постійно належала Польщі», а тому українці Східної Галичини не мають жодного політичного права на створення власної держави. Тому українсько-польський конфлікт 1918 – 1919 років представлявся як австро-німецько-українська інтрига, спрямована проти поляків, з додаванням твердження: «Не можна говорити про нормальний розвиток Галичини, адже руський (український) народ знаходиться в ембріональному стані, що має низький духовний рівень і неспроможний створити сильний уряд» [6].

Державницька концепція Р. Дмовського носила шовіністичний і гегемоніальний характер, відкидала національне прагнення галицьких українців створити власну державу. І все ж, оцінюючи концепцію Р. Дмовського, потрібно зауважити, що вона носила більш популістський характер, адже в умовах існуючого українсько-польського міжетнічного конфлікту галицькі українці змогли репрезентувати свою готовність творити, будувати власну державу, хоча цей крок став каталізатором вибуху українсько-польської війни 1918 – 1919 років, яка, хоч і призвела до поразки останніх, все ж стала джерелом піднесення національного-визвольного руху за міжвоєнного часу. З перших днів інкорпорації, внаслідок антиукраїнської спрямованості польської національної еліти, у регіоні сформувалася обстановка гострої конфронтації, котра стала основною внутрішньополітичною проблемою Другої Республіки за періоду всього її політичного буття.

Прихильники Р. Дмовського з приводу «галицького питання» практично втілювали в життя ендецьку позицію: В. Грабського та Й. Бартошевича. Головною тезою їхньої політики стала полонізація Східної Галичини

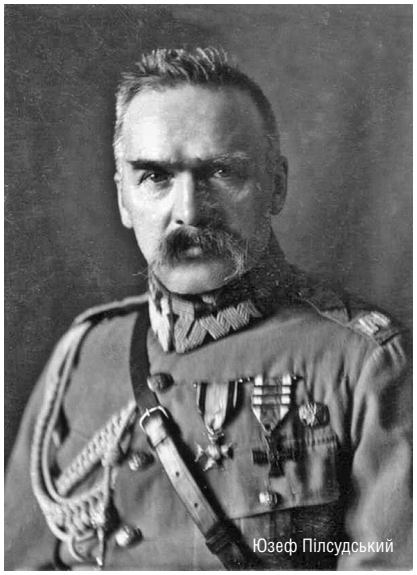
Юзеф Пілсудський

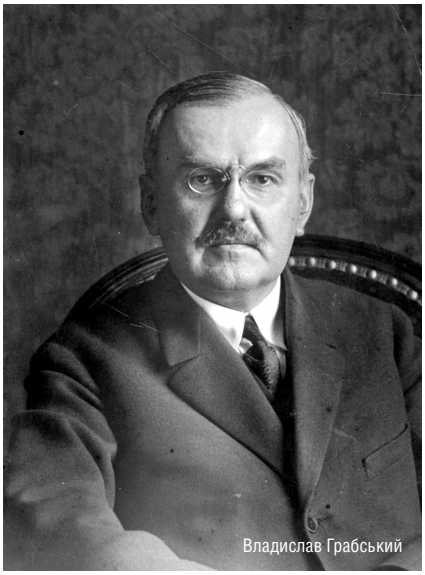
Владислав Грабський

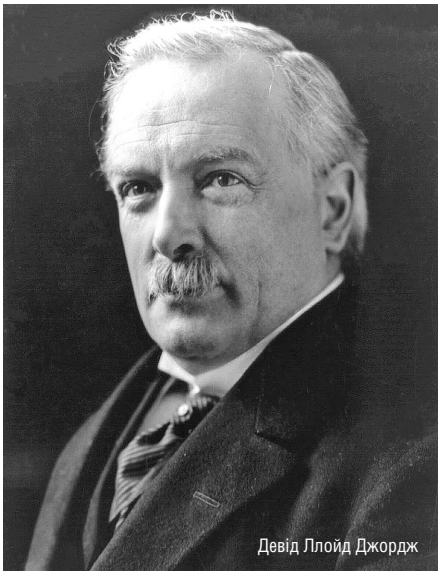
Девід Ллойд Джордж

шляхом насильницької полонізації освіти, культури та суспільно-політичного життя, на чому і ґрунтувалася діяльність уряду В. Грабського. Прикладом цього може слугувати введення в дію закону «Lex Grabski» [7], котрий зумовив масове закриття українських шкіл у Східній Галичині та проголошував створення утраквістичних шкіл (двомовних шкіл), де більшість предметів викладалися польською мовою. Окрім цього, положення закону дискримінувало права галицьких українців, адже вчителів відправляли до польських міст для скорішої їхньої асиміляції, а до шкіл регіону прибували польські вчителі задля асиміляції дітей, що лише загострило українсько-польські відносини. Виступаючи на засіданні Конституційної комісії у березні 1922 року, ендек С. Гломбінський ратував за поширення закону про автономний устрій на всій території Другої Речі Посполитої. Це був початок т.зв. політики «парцеляції» (осадництва), яка стала каталізатором українсько-польської міжетнічної конфронтації в краї. Отже, позиція ендеків була тотожною позиції Р. Дмовського.

Розкриваючи концепцію федералізму, родоначальником якої є Ю. Пілсудський, потрібно зауважити, що до неї належала низка історичних компонентів, які були вироблені національною елітою протягом XVII – XIX століть. Зокрема, це концепція сарматизму, котра позиціонувала польську шляхту як воїнів, що несуть процвітання та стабільність, й концепція польської «Великої еміграції», визначальною засадою якої стала творчість А. Міцкевича. Ним було сформовано історичну місію польського народу: надважливе завдання, котре є основою польської національної ідеї. Окрім цього, в концепції федералізму покладені позиції А. Чарторийського та Ю. Вронського, котрі наголошували на можливості духовного та політичного ренесансу польського народу лише за відродження колишньої Польщі, однак цей процес повинен відбуватися за принципом «наливання нового вина в старі міхи». Тобто національна інтелігенція ставила основним завданням витворення нового ідеалу держави, якого ще не існує, при збереженні старих традицій.

Отже, дані позиції стали основою поглядів Ю. Пілсудського для створення ним концепції, яка обґрунтовувала геостратегічне значення відродження Польщі, що слугувала б «цивілізаційним кордоном», санітарним кордоном між цивілізованим Заходом та варварським Сходом. Саме тому, на думку Ю. Пілсудського, незалежна держава повинна мати у своєму складі всі території, які знаходилися під її управлінням до 1772 року. Важливе місце у цій концепції посідала Східна Галичина, яка на кінець XIX – початок XX століть стала форпостом польського національного відродження.

У своїй концепції, розглядаючи долю українського народу, Ю. Пілсудський розмежовував українські території на дві частини: «Східна Малопольща» (територія Східної Галичини), що є невід`ємною складовою Речі Посполитої, та «Велика Україна» (Наддніпрянська Україна), яка повинна стати незалежною державою й буде надійним союзником у боротьбі з Росією. У концепції федералізму Східна Галичина позиціонувалася як суто польська територія, однак все ж у порівнянні з концепцією інкорпораційною означена позиція була більш поміркованою, визнаючи право українців Наддніпрянської України на власну державу.

Цісар Франц-Йозеф I

Розглядаючи майбутнє політичне облаштування Речі Посполитої, теоретик федералізму позиціонував її як поліетнічну державну з федеративним устроєм у союзі народів Центрально-Східної Європи (без Росії) між Балтійським та Чорним морями. Східна Галичина в цій державі відігравала одну з визначальних ролей: внаслідок історичних та етнографічних особливостей краю повинна була залишитися під юрисдикцією Польщі задля унеможливлення створення «галицького коридору» Радянської Росії.

Для реального втілення своєї концепції Ю. Пілсудський ставив за мету знайти підтримку країн Антанти – особливо Франції, котра була основним арбітром поляків на міжнародній арені. Однак дана позиція мислителя не повною мірою знайшла міжнародну підтримку, підтвердження чого ми знаходимо у М. Омельяновича-Павленка, зокрема: «Париж, що був у той час політичним осередком Антанти, не цікавився питанням Східної Галичини. Там кохалися в ідеї Великої Польщі… Українці представлялися ж як «більшовики другої категорії». Саме там, де мав царювати клич Вільсона, утворилася дуже тяжка політична атмосфера» [8]. Остання надавала військову підтримку польській армії у боротьбі проти галицьких українців у війні 1918 – 1919 років. Досить

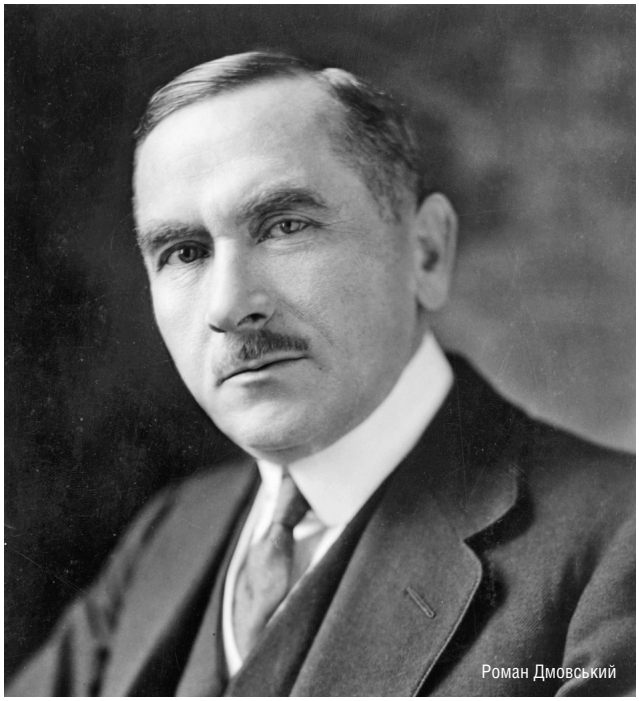
Роман Дмовський

точно з приводу цього пише Р. Буель: «…коли польська армія почала наступ на галичан, Рада Амбасадорів намагалася влаштувати перемир`я, однак поляки відмовилися, адже маючи підтримку Франції, вона могла здобути перемогу у війні» [9]. А тому особливо гостро питання польських державних кордонів постало у період українсько-польської війни 1918 – 1919 років, коли Українська Національна Рада проголосила ЗУНР із центром у Львові, який, на думку поляків, був польським містом.

Особливого значення у цьому конфлікті набула подальша доля території Східної Галичини, котру поляки вважали своєю історичною територією, якою не бажали поступатися українцям. З приводу цього досить точно відзначає Г.В.В. Темперлі: «Юна Польща, можливо внаслідок своєї юності, була дуже впертою у питаннях територіальних поступок, проголошуючи ідею відродження могутнього «Східного бастіону» – вона не визнавала права українців на володіння Східною Галичиною, адже позиціонувала її як складову частину своєї держави», а тому, виправдовуючи українсько-польський конфлікт 1918 – 1919 років, І.Я. Падеревський у своїй промові від 21 травня 1918 р. [11] наголошував: «Наша експедиція направлена проти бандитів, які пригноблюють населення, а тому потрібно звільнити від них території Галичини, адже вони віддавна належать Польщі, а тому ми повинні зробити все, щоб на них запанував наш закон і порядок» [12].

Визначальною подією, що стала каталізатором захоплення Військом Польським Східної Галичини стала Ухвала Ради Амбасадорів від 25 червня 1919 року, якою надавалося право окупації регіону при збереженні за національними меншинами права на самовизначення та національну автономію, однак вже 20 листопада 1919 р. Рада визнала за Польщею право володіння краєм строком на 25 років [13]. Хоч це рішення стало перемогою польської дипломатії, все ж остання була незадоволена, адже воно було тимчасовим і суперечило концепції «польськості» Східної Галичини, а тому потрібно було активізувати зусилля для остаточного вирішення даного питання у найближчому майбутньому. Поготів, зовнішньополітична обстановка складалася на користь поляків, адже польсько-радянський конфлікт 1920 року закінчився перемогою Війська Польського та підписанням Ризького мирного договору 1921 року.

Отже, втілилася модерна концепція «Східна Галичина – польський П`ємонт», яка позиціонувала край як суто польську територію. Особливо цей процес активізувався після того, як рішення Ризького миру було підтверджено 1923 року країнами Антанти, що стало повною перемогою польських дипломатів. Однак потрібно зауважити, що галицькі українці домоглися, аби міжнародна спільнота визнала Другу Річ Посполиту не як мононаціональну державу, а як полінаціональну, в котрій всім етносам повинно гарантуватися право на свій автономний національний розвиток. Доказом цього є позиція Ллойда Джорджа: «Польща повинна визнати по відношенню до Східної Галичини необхідну засаду автономного устрою, …керуючись водночас Договором про національні меншини, що виступає однією з головних умов, механізмом нормального внутрішньополітичного існування країни» [14]. Однак, як показала історія, цього не відбулося, бо основним завданням внутрішньої політики польських урядів було зміцнення «польськості» в регіоні, що вело до катастрофи і для галицьких українців, і для самої Речі Посполитої.

Віталій ЛИСЕНКО,
методист Криворізького державного комерційно-економічного технікуму

Список використаних джерел:

1. Wolff L. The Idea of Galicia. History and Fantasy in Habsburg Political Culture.California, 2010. P.167.
2. Nicieja S. Kresowa Atlantyda. Historia i mitologia miast kresowych. Tom I.Lwów.Stanisławów.Tarnopol.Brzeżany.Borysław. Opole, 2012. S.76.
3. Dmowski R. Podstawy polityki polskiej. Przegląd Wszechpolski. 1905. Nr 7. S. 343.
4. Wapinski R. Historia polskiej mysli politycznej XIX i XX wieku .Gdansk, 1997. S.154.
5. Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України передодня Другої світової війни (З історії Контактного Комітету. 1937 – 1939 роки). *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. 1994. Т. CCXXVII. С. 207.
6. Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів. Київ, 2005. Т.1. С.51.
7. Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa. *Dz.U.* 192. Nr 79.Poz.766.
8. Омельянович-Павленко М. Українсько-польська війна 1918 – 1919. Прага, 1929. С. 26.
9. Buell R.L. Poland: key to Europe. New York, 1939. P.69.
10. Temperley H.W.V. A History of the Peace Conference of Paris. London,1924. P. 336 – 337.
11. Archiwum Polityczne Ignacego Jana Paderewskiego. Warszawa, 2007.T.6.S.23.
12. Charles Phillips, Paderewski, the Story of a Modern Immortal. New York, 1934, P. 407.
13. Traktat między głwnemi mocarstwami sprzymierzonemi i stowarzyszonemi a Polska podpisany w Wersalu 28 czerwca 1919 r. *Dz. U. R.P*. 1920. № 110. Poz. 728. S. 1934 – 1946.
14. Buell R.L. Poland: key to Europe. New York, 1939. 78

НАЗАД У МАЙБУТНЄ?
Фактор національних меншин у двосторонніх відносинах України із західними сусідами

Summary

Back to the Future? The Factor of National Minorities in Bilateral Relations between Ukraine and its Western Neighbors. The article explores the role of the national minority issue in foreign policy, and in particular, aggravating relations between Ukraine and Hungary. The publication analyzes different tactics used by Hungary to instrumentalize the factor of the Hungarian minority in bilateral relations and to use this factor as a mean of political pressure, as well as strategies to counter such pressure. This paper shows how particular missteps of Ukrainian policy, lack of strategic vision and proper intergovernmental communication weakened Ukraine's position in relations with Hungary. The article stresses that the factor of the Hungarian minority in bilateral relations can be minimized, if Ukraine successes to demonstrate clear, principled and unified position, supported by the growing and strengthening interstate institutional cooperation with Hungary and proper attention to the border areas.

Keywords: *national minority, ethnicity, Hungary, Orbán, Transcarpathia.*

Від – «освітній закон – ніж у спину» до – «в Україні діє антиугорський уряд»: це не шкала реакції Угорщини на внутрішньополітичні справи України – як і не послідовний ланцюг зміщення риторики. Це лише вихоплена та зафіксована у конкретний момент часу позиція керівників Угорщини щодо України. Верхня межа температури двосторонніх відносин ще не проглядається, але самі температурні турбулентності змушують переосмислити фактор національної меншини у двосторонніх відносинах. Відбувається вулканічна активізація Угорщини щодо громадян України угорського походження на Закарпатті – особливо впродовж останніх років. І це насторожує, бо хоч приводом масштабної кризи була внутрішня політика України, тобто її освітня реформа – з іншими державами походження національних меншин, що проживають на території України, критичного загострення відносин не сталося.

Чому фактор нацменшин став визначальним в українсько-угорських відносинах? Яким є місце для національних меншин у зовнішній політиці та міжнародних відносинах? Ці питання – у сфері обговорення тих, хто приймає рішення: дипломатів і політиків, вони ж – у ширшій академічній дискусії щодо сучасного осмислення концепту держави та ролі етнічних чи національних груп у міжнародних відносинах.

Подив численних експертів щодо нового сплеску етнічного сепаратизму протягом 1960-х чи з розпадом СРСР можна пояснити недостатньою увагою до історії. Це так само стосується і фактору нацменшини у двосторонніх відносинах. Річ у тому, що політики взяли кільватер історії за орієнтир на майбутнє в епоху, від якої очікували розмивання кордонів.

У той час як концепт національних меншин є формалізованим, хоч і нечітко визначеним юридичним терміном [1], академічний дискурс послуговується також поняттям етнічної чи національної приналежності. Усвідомлюючи відмінність між поняттями, у цій статті вони вживатимуться синонімічно. Оскільки значною мірою поняття приналежності до нацменшини чи етнічної групи є соціальним конструктом, в якому окремі складові (мова, релігія, територія) мають різні значення, чи не основним методом визначення членів групи є самоідентифікація.

Юридичний обов'язок держави проживання полягає у захисті прав осіб, котрі належать до нацменшини, для збереження їхньої ідентичності [1]. Водночас ідентичність не є даністю, а особа може мати кілька ідентичностей – лише одна чи декілька з яких будуть визначальними. Концепт держави так само не є усталеним, хоч міжнародне право прив'язує його до кордонів – на практиці часто невизначених. До визначальних інтересів держави належать й екстратериторіальні елементи ідентичності, зокрема й етнічні, релігійні, національні, а сама концепція громадянства імпліцитно містить прив'язку до людей незалежно від їхнього територіального розміщення [2].

Зсув уваги міжнародного права до прав людини зумовив зобов'язання захищати права осіб, що належать до нацменшин. Належність до останніх, як було відзначено, складно визначити. Зважаючи на екстериторіальне уявлення про державу, фактор нацменшини видається зручним для політичної інструменталізації зацікавленими державами. Держава споріднення може етнічним/національним кліважем підміняти політичний чи створювати його через політику щодо нацменшини. Або ж претендувати на представництво цієї меншини перед державою проживання, використовувати фактор нацменшини для досягнення своїх національних інтересів у двосторонніх відносинах чи на міжнародній арені.

Розмежування корисне в аналітичних цілях – на практиці застосовуються різні методи і тактики. Відтак у дискусіях щодо нацменшин важливо роз-

діляти: запит самої нацменшини; політику чи м'яку силу спорідненої держави; використання фактору нацменшини третіми сторонами для загострення відносин між державами чи у регіоні; вчинення злочинів конкретними громадянами з ідейних міркувань чи користі.

Ідеї та інтереси політики Угорщини

Ідеологічним підґрунтям політики Угорщини щодо угорської нацменшини за кордоном слугує ідея «Великої Угорщини» у кордонах до підписання Тріанонського договору 1920 року, за яким тодішнє Королівство Угорщина втратило частини території теперішніх України, Словаччини, Румунії, Сербії та Хорватії. *Утилітарна складова політики* пов'язана із фактором трудової міграції з Угорщини до ЄС та потребою робочої сили в Угорщині [3]. Втім, вона орієнтована радше на громадян Східної Європи, але не етнічних угорців – Угорщина зацікавлена, аби ця категорія осіб зберігала осілість на дотріанонських рубежах.

Впродовж перебування уряду соціалістів при владі історична травма Тріанону не була офіційною політикою, мала більш латентні форми та врівноважувалася кроками Угорщини в рамках євро-атлантичної орієнтації. Її артикулювала партія «Фідес» та праворадикальна, і на той час маловпливова, «Йоббік».

Із перемогою 2010 року «Фідесу» на виборах та формуванням уряду В. Орбана Угорщина вдалася до агресивнішої політики. На внутрішньополітичному рівні посилилася меморативна політика: на державному рівні відзначається річниця підписання Тріанонського мирного договору, модифіковано шкільні підручники; закріплено у військовому етосі відзначення річниці трагедії на Дону – втрати Другої угорської армії у битві під Сталінградом у січні 1943 року на боці нацистів. На зовнішньому можна відзначити хоч і відносно дрібні, але триваючі конфлікти зі Словаччиною та Румунією, а головне – оновлене законодавство щодо громадянства та активного виборчого права.

Угорський пазл трьох китів

Можна виокремити три кити політики Угорщини щодо угорців за кордоном: угорська мова, політична репрезентація угорців у державах проживання чи навіть вимоги автономії, угорське громадянство. Все це супроводжується фінансовою допомогою з Будапешта на розвиток місцевого підприємництва. З однієї сторони, очільники Угорщини використовують політику щодо нацменшин всередині політичного, зокрема виборчого, дискурсу, а з іншої – вони відповідають на запит, який самі розігрівають. Така політика залучена до процесу вибудовування авторитарного режиму В. Орбаном, хоч у тій чи іншій формі проявлялася відносно сусідів у різний час. Угорщина застосувала різний інструментарій тиску на держави сусідів – передусім, у періоди їхнього ослаблення: на Словаччину – на початку 1990-х; на Сербію – після розпаду Югославії; на Україну – після 2014 року. Саме у цьому ланцюгу Угорщина й сприймає Україну.

1. Мова

Мовне питання стало офіційним і чинником, і приводом для загострення відносин з Україною 2017 року. Положення нового українського закону щодо мови навчання Угорщина вважає звуженням існуючих прав нацменшин [4]. Нескладно провести паралелі між політикою Угорщини щодо України та інших держав-сусідок: загострення назрівало та лише чекало приводу. До цього Угорщина мала досвід тривалого конфлікту зі Словаччиною. З огляду на початкову слабкість Словаччини як незалежної держави та численну угорську нацменшину на півдні (близько 10 % населення – 460 тис.) словацькі політики мали острахи перед мадяризацією та надавали велику роль словацькій мові. Хоча самі словацькі політичні партії були розділеними, уряди змінювались, а з ними – і правове поле функціонування мови, поступки Словаччини Угорщині були ситуативними і частковими. Вони прив'язувалися до вимог євроінтеграції, а позиція щодо Угорщини лишалася відносно послідовною.

2. Політична репрезентація

Будапешт активно стимулює представленість громадян угорського походження на виборних посадах та державній службі у державах їхнього проживання. Така підтримка відбувається через фінансування з Будапешта [5], а відтак викликає сумнівність у безсторонності приймаючих таку допомогу громадян. На Закарпатті з 2005 року між собою конкурували Демократична партія угорців України (UMDSZ) та Партія угорців України (KMKSZ). 2015 року з допомогою Будапешта вони зуміли об'єднатися в KMKSZ та в подальшому отримати представництво в обласній раді та на місцевому рівні. Партії угорців послідовно просували ідею створення окремого Притисянського виборчого округу та навіть угорського району [6]. Внесення представників KMKSZ до виборчого списку президентської партії БПП та призначення на посади в ОДА дозволило відкласти вимоги щодо окремого виборчого округу, однак лише на певний час. 2019 року об'єднання проугорських політиків також відбулося за сприяння Будапешта, а високі угорські посадовці відвідували Закарпаття на запрошення кандидата в народні депутати і на той час чинного нардепа Василя Брензовича. В умовах української неопатримоніальної демократії особи, які претендують на представництво угорців, між собою конкурують за розподіл ренти з двох столиць, просування власних інтересів та можуть бути зручним інструментом для просування інтересів Будапешта, а не осіб, що належать до угорської нацменшини в Україні. Їхня поразка на виборах 2019 року викликає сумнів у рівні підтримки населенням та успішності стратегії Будапешта, а також ускладнює можливості впливу останнього.

Втім, представництво від регіону, зокрема й осіб угорського походження, є важливим та бажаним. Найліпшим прикладом слугує Словаччина, де була створена незалежна від Будапешта політична партія

словацько-угорського порозуміння «Міст» (Most-Híd) [7]. У Румунії, де мешкає найбільша угорська нацменшина за кордоном, Угорщина підтримує вимоги угорських партій Румунії щодо територіальної автономії для т.зв. Секейського краю та надання особливого самоврядного й адміністративного статусу іншому прикордонному регіону – Парціуму. Румунія жорстко реагує на будь-які натяки на зазначені вимоги, чітко визначаючи лінії, за які не дозволяє заходити ні групам всередині країни, ні, тим паче, Угорщині. Конфлікт демонструє, що питаннями культурно-освітньої автономії претензії Будапешта не закінчуються – навіть коли йдеться про стосунки з таким важливим партнером в економічних та енергетичних проектах як Румунія. Будапешт прагне домогтися територіальної автономії у Сербії, в Автономному краї Войводина. Ослабленість югославським минулим, етнічна строкатість та особливість політичної системи цьому мали б сприяти. Наразі Угорщина позиціонує себе як лобіст євроінтеграції Сербії – натомість фактично контролює угорську нацменшину (13 % населення Войводини) і тисне на політику Сербії. Через останню Угорщина поки що малоуспішно намагається винести питання нацменшин на рівень ЄС, впровадити до сербської політики власну антиміграційну та антиліберальну практику, яка заперечує мультикультурність.

3. Громадянство

Основником виразником переорієнтації Будапешта на громадян угорського походження можна вважати зміни 2011 року, що стосуються отримання угорського громадянства. Певною мірою вони матеріалізують концепт «угорської нацменшини» в розумінні угорського політикуму: 1) наявність в особи чи її предків угорського громадянства та 2) знання угорської мови. Завдяки подальшим змінам виборчого законодавства, 2014 року угорські громадяни-нерезиденти вперше змогли проголосувати на угорських виборах. Відтак, окрім винятково символічного, було встановлено політичний зв'язок між державою та отримувачами угорского паспорта за кордоном. Найбільш виразно відреагувала Словаччина. Згідно з введеними у відповідь на політику Угорщини змінами громадянин Словаччини має повідомити державні органи про набуття ним громадянства іншої держави, після чого автоматично втрачає власне. У разі неповідомлення отримує штраф у значному розмірі. Слід зважати, що Словаччина є членом євроатлантичних структур та входить до Шенгенської зони, що зменшує соціально-економічну привабливість угорського паспорта на фоні впроваджених Словаччиною обмежень щодо громадянства. Відсутність реакції зі сторони Румунії пов'язана із 1) запуском у цей час енергетичного інтерконектора та 2) використання Румунією угорських методів надання громадянства щодо нацменшини в Молдові.

Гроші й дипломатія: приховане та явне

Угорські очільники використовують різноманітний і неодноразово перевірений інструментарій для про-

сування своїх вимог, тиску на держав-сусідок і формування позитивного іміджу Угорщини серед осіб угорського походження разом із підтриманням невдоволення політикою відповідних регіонів держав їхнього проживання. Щодо прикордонного населення Сербії та України Угорщина з 2016 року впроваджує «план Егана» – фінансову підтримку місцевого підприємництва.

План названо за іменем угорського економіста початку XX століття, який зайнявся реформуванням сільського господарства Карпатського регіону і посилив увагу тодішньої метрополії до окраїн. Благодійний фонд «Еган Еде» є провідником фінансової допомоги Угорщини на Закарпатті, а вже згаданий керівник KMKSZ та народний депутат ВРУ 7-го скликання (за списком БПП) Василь Брензович очолює цей Фонд. СБУ висловила підозру, що через Фонд кошти отримують фіктивні підприємці, а відтак може йтися про приховане фінансування діянь на шкоду Україні.

Якщо фінансовий вимір орієнтується винятково на самих громадян угорського походження, то увесь свій дипломатичний інструментарій Угорщина активно застосовує на міжнародному рівні. Угорщина, яка сама має підмочене реноме, прагне вести торг у питанні нацменшини в обмін на сумнівно ефективну підтримку інтеграції до євроатлантичних структур; використовує усі можливі міжнародні майданчики та двосторонні формати для легітимації своїх вимог.

Якщо спочатку Угорщина піднімала застереження щодо мовного питання у стосунках зі Словаччиною на рівні європейських інституцій, то під час чергової мовної суперечки 2009 року ЄС дав зрозуміти, що ці питання мають лишатися на рівні двосторонніх відносин. Примітно, що відносно України Угорщина скористалася платформою НАТО, заблокувавши з 2017 року засідання комісії Україна – НАТО на рівні міністрів. У НАТО прийняття рішень потребує безумовного консенсусу. Таким форматом угорська дипломатія вміло скористалася для вибудовування власних позицій у відносинах зі США, а за останніми повідомленнями США радше прийняли сторону Угорщини у спорі останньої з Україною.

Політика Угорщини щодо осіб угорського походження не є ні новою, ні минущою. До останнього часу вона не отримувала критичного значення у відносинах Угорщини з Румунією – значною мірою через важливість економіко-енергетичної співпраці між державами, інституціолізованих відносин та євроатлантичного членства Румунії, а також власної активної політики щодо румунської меншини та, передусім, Молдови. Жорстка позиція Словаччини разом із євроатлантичною інтеграцією також укріпили її становище відносно Угорщини. Зовсім протилежною є ситуація в Сербії, за прикладом якої Угорщина і прагнула вести політику відносно України.

Україна не стала для Угорщини значимим партнером в економічній площині та втрачає свої позиції в енергетиці, відтак Будапешту не варто багато користуватися уразливістю Києва – особливо після 2014 року. Показовими є повідомлення в ЗМІ щодо пропозицій угорських політиків до Польщі 2014 року «розділити Україну» [8]. Втім, загрозою є не зміна західного кордону, що малоймовірно, а фактична ізольованість населення на цих територіях. Останній фактор узалежнює ведення української політики від позицій Угорщини.

«Едельвейсом цвіте Закарпаття моє»: вкоріснення зовнішніх невдач за відсутності внутрішньої політики

«Едельвейсом цвіте Закарпаття моє», – співає рок-гурт з Мукачева «Rock-H» разом із Іваном Поповичем. Своїм Закарпаття вважають місцеві політичні клани, основна боротьба між якими проходить за лінією Ужгород – Мукачево. З мовчазної згоди Києва через нездатність втрутитися або ж і заради отримання вигоди від невтручання до справ регіону місцеві еліти закріпилися на землях області як у своїй вотчині. Контроль за прикордонним рухом – зокрема незаконним трафіком цигарок, бурштину, зброї тощо – дає постійну економічну вигоду, легко трансформовувану у політичну. Це передбачає зрощення чи, принаймні, співпрацю із силовими структурами.

Переслідуючи власні інтереси, місцеві еліти вдало маневрували, перебігаючи від однієї влади у Києві до іншої. Питання угорської нацменшини теж виступало радше розмінною монетою у здобутті політичного капіталу на місцях. Прихід до влади «Фідес» 2010 року співпав з приходом до влади в Україні проросійських сил, котрі прагнули використати фактор російськомовності частини українського населення для послаблення демократичних сил. Дії влади за президентства В. Януковича подавалися під парасолькою захисту прав нацменшин, а відтак співпали з інтересами Угорщини. Представники угорської нацменшини того часу співпрацювали з «Партією регіонів» та були обрані народними депутатами за її списком.

Не припинилася практика заграваня з представниками угорської нацменшини й 2014 року – тоді в статусі кандидата у президенти П. Порошенко дав гарантії угорській нацменшині щодо можливості розширення її прав [9]. Саме цими факторами пояснюється обурення, викликане змінами політики України після 2014 року, зокрема підвищенням статусу української мови, реформуванням освіти та децентралізацією. Вади системи управління у Закарпатті виявив клановий конфлікт за участі поліції та парамілітарних формувань 2015 року. Саме для мінімізації впливу місцевих еліт, передусім клану Балог, губернатором області й було призначено Геннадія Москаля. Якщо ступінь «нейтралізації» Балог лишається дискутабельним, то точно викликає питання неузгодженість дій Москаля як представника держави в області з позицією держави. Зокрема, у ЗМІ неодноразово відзначалося його гальмування децентралізації та прихильність до угорської аргументації у питанні освітнього законодавства.

Будапешту було нескладно використати помилки України. Впродовж останніх років між Україною та Угорщиною відбулась низка недипломатичних дискусій, визначальною з яких стала суперечка щодо освітнього законодавства України. Додало масла і видавання угорських паспортів громадянам України, що вчергове підняло дискусії з приводу подвійного громадянства. Відсутність стратегічної комунікації між різними органами влади України та, часто, некомпетентність спричинили програш України у таймінгу, а також підірвали єдність позиції державних інститутів.

Останнє, та від того не менш важливе, – відсутність в українських чиновників та політиків розуміння, що собою представляє Закарпаття загалом та угорська нацменшина зокрема. На сьогодні нема інформації щодо національного складу населення. Хиткі позиції України на Закарпатті, ресентименти Угорщини та досі слабко інституціолізовані двосторонні відносини створюють сприятливий ґрунт для активності російських спецслужб . Їхня ймовірна інфільтрація до угорських інституцій поряд із заявами про активізацію угорських спецслужб на Закарпатті без погодження з Україною становить безпекову загрозу.

Гравцями, які прагнуть не допустити посилення регіональної кооперації та регіонального миру, можуть бути інструменталізовані та історичні сентименти Румунії, яка на даному етапі не перетворює їх на територіальні претензії до України. Територіально розосередженою та відносно добре інтегрованою до українського суспільства є польська меншина. Досі, попри суперечки довкола питань історії, двостороння співпраця активно проходила безпековим треком та за напрямком євроінтеграції України. Словаччина, яка сама має значну угорську нацменшину, не проводить агресивної політики щодо словаків за кордоном. Загалом безпроблемними в аспекті нацменшин залишаються відносини України з Болгарією та з Грецією. Поряд з тим відсутність політики України щодо закордонного українства, зокрема і в згаданих державах, послаблює її позиції у питанні нацменшин.

Висновки

Попри численні дискусії щодо глобалізації, розмивання кордонів та вільний рух людей етнічна чи національна ідентичність продовжує бути значимою. Однак вона має роль не сама по собі, а як доступний інструмент впливу держав спорідненння та чинник формування ідентичності держави. Екстериторіальне сприйняття держави угорським політикумом загрожує перманентною конфліктогенністю щодо держав-сусідок та ускладнює регіональну кооперацію та безпеку загалом. Утім, розвиток інституційних зв'язків з Угорщиною та послідовність й чіткість власної позиції мінімізує фактор нацменшин у двосторонніх відносинах, що особливо видно на прикладах Румунії та Словаччини. Питання, що лишається для подальших аналітичних розвідок та практичної політики, полягає у тому, як фактор національних меншин використовуватиметься сучасною українською владою: як чинник нормалізації конфліктних відносин, а не навпаки – як спосіб бажаного загострення.

Вікторія ХАЛАНЧУК,
Центр міжнародних досліджень
Дипломатичної академії України
імені Геннадія Удовенка при МЗС України

Список використаних джерел:

1. Framework Convention for the Protection of National Minorities and Explanatory Report (H (95) 10), https://rm.coe.int/16800c10cf
2. Stein, Arthur A, «Ethnicity, extraterritoriality, and international conflict», *Ethnic and Racial Studies,* 40.12 (2017): 2020 – 2038.
3. Tátrai P. et al., «Kin-state politics stirred by a geopolitical conflict: Hungary's growing activity in post-Euromaidan Transcarpathia, Ukraine», *Hungarian Geographical Bulletin* 66.3 (2017): 203 – 218.
4. Ukrainian leaders should not make unfounded accusations!, *Website of the Hungarian Government ,* https://www.kormany.hu/en/ministry-of-foreign-affairs-and-trade/news/ukrainian-leaders-should-not-make-unfounded-accusations
5. Гринченко Валерій, «Мільйони доларів для «угорців» Брензовича», https://www.ukrinform.ua/rubric-elections/2741451-miljoni-dolariv-dla-ugorciv-brenzovica-foto-okumenti.html?fbclid=IwAR1HPbuYYYxQfUMzyql4tNd7ZlM-VLW8g9-FSGs-8nRbnBUp6XsO663tPiE
6. Каздобіна Юлія, «Питання децентралізації в контексті забезпечення прав національних меншин на прикладі угорської меншини Закарпаття», Український незалежний центр політичних досліджень, № 18/742, (2016) http://www.ucipr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=8:pitannya-decentral-zac-v-konetkst-zabezpechennya-prav-nac-onalnih-menshin-na-priklad-ugorsko-menshina-zakarpattya&catid=8&lang=ua&Itemid=201
7. Драпак Михайло, «Кінець конфлікту з Будапештом: як Словаччина примирилася з сусідом щодо проблем угорської меншини», https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/11/27/7089795/
8. Nitras: Orban jest bardzo niebezpieczny, *Polish Web Portal Onet.pl,* https://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/nitras-orban-jest-bardzo-niebezpieczny/m143k34?utm_source=szukaj.onet.pl_viasg_wiadomosci&utm_medium=referal&utm_campaign=leo_automatic&srcc=ucs&utm_v=2
9. Порошенко підписав декларацію про співпрацю з Товариством угорської культури Закарпаття, *Закарпатський інформаційно-діловий портал «Mukachevo.net»*, http://www.mukachevo.net/ua/news/view/92788

УДК 94 (477)

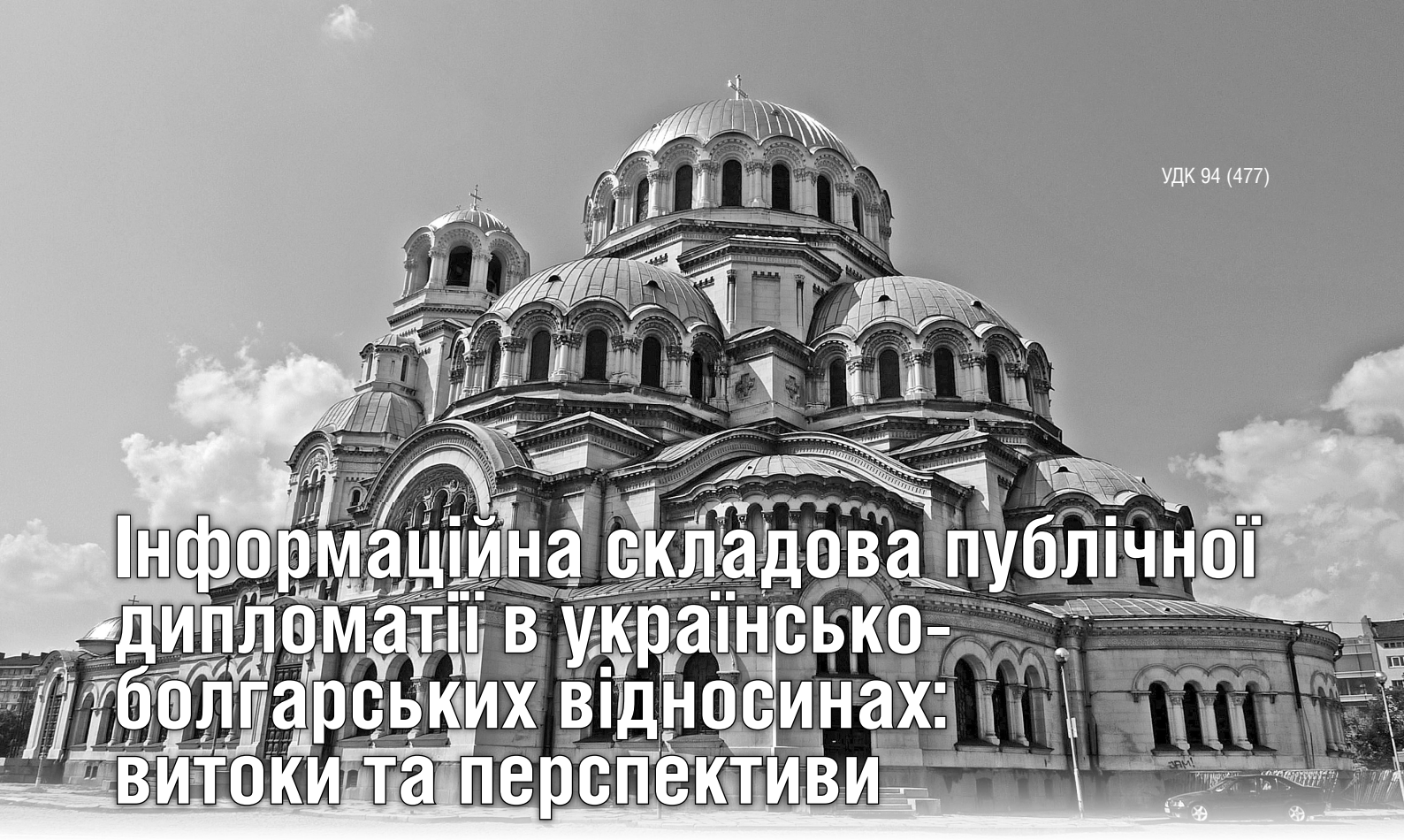

Інформаційна складова публічної дипломатії в українсько-болгарських відносинах: витоки та перспективи

Summary

Public diplomacy in the history of relations between Ukraine and Bulgaria. Information and communication component: origin and prospects

This article studies the historical process of establishing and developing of the information component of Ukraine's public diplomacy in its relations with the Republic of Bulgaria in 1991–2018. It presents the results of a comparative analysis of the cultural and information activities of the Embassy of the Ukrainian People's Republic to the Kingdom of Bulgaria in 1918–1921, the period in which the foundation of Ukraine's public diplomacy was laid. The article studies the transformation of the methods and forms of presentation of a positive image of Ukraine by Ukrainian diplomatic mission in the Republic of Bulgaria nowadays. The author identifies the problems that public diplomacy faces in the attempts to create a positive public opinion on Ukraine in the Bulgarian society and to achieve the foreign policy priorities of the Ukrainian State in its relations with the Republic of Bulgaria.

Key words: *Ukraine, Bulgaria, public diplomacy, relations between Ukraine and Bulgaria.*

Публічна дипломатія є невід'ємною складовою реалізації зовнішньополітичних завдань України на міжнародній арені, яка дозволяє методами «м'якої сили», через поєднання інформаційної та культурно-освітньої діяльності, впливати на її сприйняття іншими країнами. В умовах російської збройної агресії та потужної гібридної війни проти України з боку РФ на міжнародній арені роль та значення інформаційної складової публічної дипломатії для української дипломатичної служби помітно зросла.

Дослідження історії становлення та розвитку публічної дипломатії в українсько-болгарських відносинах є актуальним з огляду на необхідність подальшого утвердження позитивного іміджу України в Болгарії, а також з погляду позитивного сприйняття й розуміння зовнішньої політики Української держави з урахуванням актуального міжнародного комунікативного середовища. Процес трансформації інформаційного забезпечення політики України через здобуття сприятливого ставлення до неї, до її ідей та цінностей на прикладі відносин з Болгарією становить практичний інтерес у контексті реформування зовнішньополітичної служби та інституалізації української публічної дипломатії відповідно до сучасних міжнародних практик.

На особливу увагу заслуговують спогади Ю. Налисника, аташе Посольства УНР у Царстві Болгарія протягом 1919 – 1921 років, які розкривають особливості діяльності штату першого українського диппредставництва в Болгарії щодо ознайомлення болгар з українським життям, історією, культурою як комплексного формування прихильної думки про Україну серед болгарської громадськості.

Інформаційна робота дипломатичного представництва УНР, української громади міжвоєнного часу та Посольства України в Болгарії у 90-х роках досліджувалася В. Жуківським та А. Якімовою. Найсучаснішими розвідками у сфері українсько-болгарських гуманітарних контактів, співпраці з українською громадою в Болгарії у контексті протидії української дипломатії російській інформаційній війні є праці Г. Мінгазутдінової, О. Машевського та

А. Атаманенко. Серед сучасних болгарських істориків зусилля українських дипломатів протягом 1919 – 1920 років досліджувала Д. Дінева.

Українські науковці Є.А. Макаренко та О.П. Кучмій в Українській дипломатичній енциклопедії визначають публічну дипломатію як міжнародну діяльність, спрямовану на публічне представництво інтересів держав або легітимних інституцій (урядових установ, недержавних громад, організацій та окремих індивідів) у міжнародних відносинах.

Посольство УНР у Софії, відкрите 21.06.1918 після підписання Брест-Литовського мирного договору 09.02.1918 й Протоколу про встановлення дипломатичних відносин між Царством Болгарія та УНР, опинилося перед завданням формування ідентичності молодої української держави й забезпечення впізнаваності на міжнародній арені.

Попри те, що поняття «публічна дипломатія» було введене у США у 1960-х роках на позначення ведення зовнішньої політики країни із залученням громадськості іноземних держав, її окремі інструменти, розраховані на визначені цільові аудиторії та громадськість країни акредитації, активно застосовувалися у дипломатичній роботі співробітниками першого Посольства УНР у Царстві Болгарія протягом 1919 – 1921 років. Окрім офіційної комунікації з болгарською владою, керуючись необхідністю відокремлення у свідомості болгар України від Росії, «для якої Болгарія та її нарід почували деякий сентимент за поміч при добуванні незалежності», дипломати УНР вдалися до ідеї видання власного часопису як способу більш масової комунікації з болгарським суспільством.

У контексті дослідження витоків інформаційно-роз'яснювальної роботи на зорі становлення української дипломатичної служби на початку XX століття інтерес становлять два періодичних видання Посольства УНР в Царстві Болгарія: «Украинско слово» (1919) та «Украинско-български преглед» (1919 – 1920 роки), підготовка яких розглядалася українськими дипломатами як «неофіційна робота». Журнал «Украинско слово» мало чотири випуски болгарською мовою обсягом від 32 до 44 сторінок. До випусків було залучено статті на теми: «Україна і слов'янство, Українська мова, Угорська Україна, Михайло Петрович Драгоманов, Україна та Росія і Переяславський договір з 1654 р., Українські школи в Галичині, Українсько-польські відносини в Галичині, Україна та добровольці, Холмщина, Україна та Росія, економічні основи українського сепаратизму». Окрім цього, подавався огляд останніх подій в Україні, визначальні повідомлення зарубіжної преси про Україну, що становило новинний блок інформації в умовах недостатньої уваги болгарських ЗМІ до українського питання.

Зважаючи на домінантність русофільських настроїв «завзятих русофілів» – болгар, видавці журналу "Украинско слово" фокусували увагу на найважливіших віхах української історії, проблемах взаємовідносин між УНР та Росією, а також на актуальних проблемах буття українців як самостійної нації. Перші українські дипломати, розуміючи прихильність болгар до слов'янофільства, відповідно підбирали зміст та формулювання заголовків публікацій, чітко усвідомлюючи цільову аудиторію та способи «боротьби за симпатії і прихильність». Надсилалося «Украинско слово» до впливових того часу болгар за вказівками сина Івана Шишманова (1862 – 1928) та Лідії Драгоманової (1866 – 1937) – Дімітра Шишманова, онука професора М.П. Драгоманова (1841 – 1895).

І хоча наклад часопису був невеликим, така ініціатива українських дипломатів була радо сприйнята болгарськими читачами, які, виявляючи дружню прихильність, порадили Посольству УНР зробити видання періодичним та урізноманітнити його за рахунок залучення матеріалів болгарських поетів, письменників і журналістів.

Однією з визначальних проблем підготовки випусків був брак матеріалів, на основі яких усі дипломатичні працівники без винятку готували публікації. Для підвищення якості змістовного наповнення часопису аташе Посольства УНР Ю. Налисника було відряджено до Відня з метою «роздобути потрібний матеріал» для нового журналу – «Украинско-български преглед», перший випуск якого побачив світ 15.10.1919 *(малюнок 1)*. Всього було видано 17 чисел на 157 сторінках. Наклад – 500 примірників. Ціль видання була так само інформаційна, однак зміст двотижневика був значно ширшим, оскільки редакційний комітет ставив за мету більш ґрунтовне ознайомлення болгар з історією України, культурою та літературою, а також думкою болгарських поетів та письменників про українсько-болгарські зв'язки.

Група співробітників Посольства УНР в Софії

Редакційний колектив «Украинско-български преглед», згідно з «Програмними розмовами», опублікованими 15.01.1920, призначався для двох чітко визначених читацьких категорій: аристократичних читачів, інтелектуальної аристократії з академічними вимогами та читачів живого й вразливого темпераменту, які надають перевагу актуальній політичній інформації.

У прагненні здобути симпатії болгарської читацької аудиторії, поруч з публікаціями про культуру і мистецтво України, з характерними паралелями спільнослов'янської взаємності, упорядники шукають прагматичні аргументи для доброзичливого сприйняття нової інформації про УНР. У першому випуску журналу в публікації «Замість програми» в прагненні зацікавити читачів «українським питанням» редактори відзначають: «Якщо великі і майже всесильні народи на Заході невтомно вивчають і цікавляться близькими і далекими державами, для утворення індустріальних та інших матеріальних зв'язків на свою користь, ще більше малі, і ледь впевнені в своєму існуванні держави як Україна і Болгарія, можуть і мають прагнути знайомства і спільних точок дотику між собою в ім'я своїх численних потреб». Вони заявляли, що, «якщо не враховувати вузьку берегову лінію коло гирла Дунаю, яка належить Румунії», Україна є найбільш близьким сусідом Болгарії, а розвиток відносин політично та економічно пов'язаних сусідів кваліфікують «як громадянський борг для політиків і суспільств».

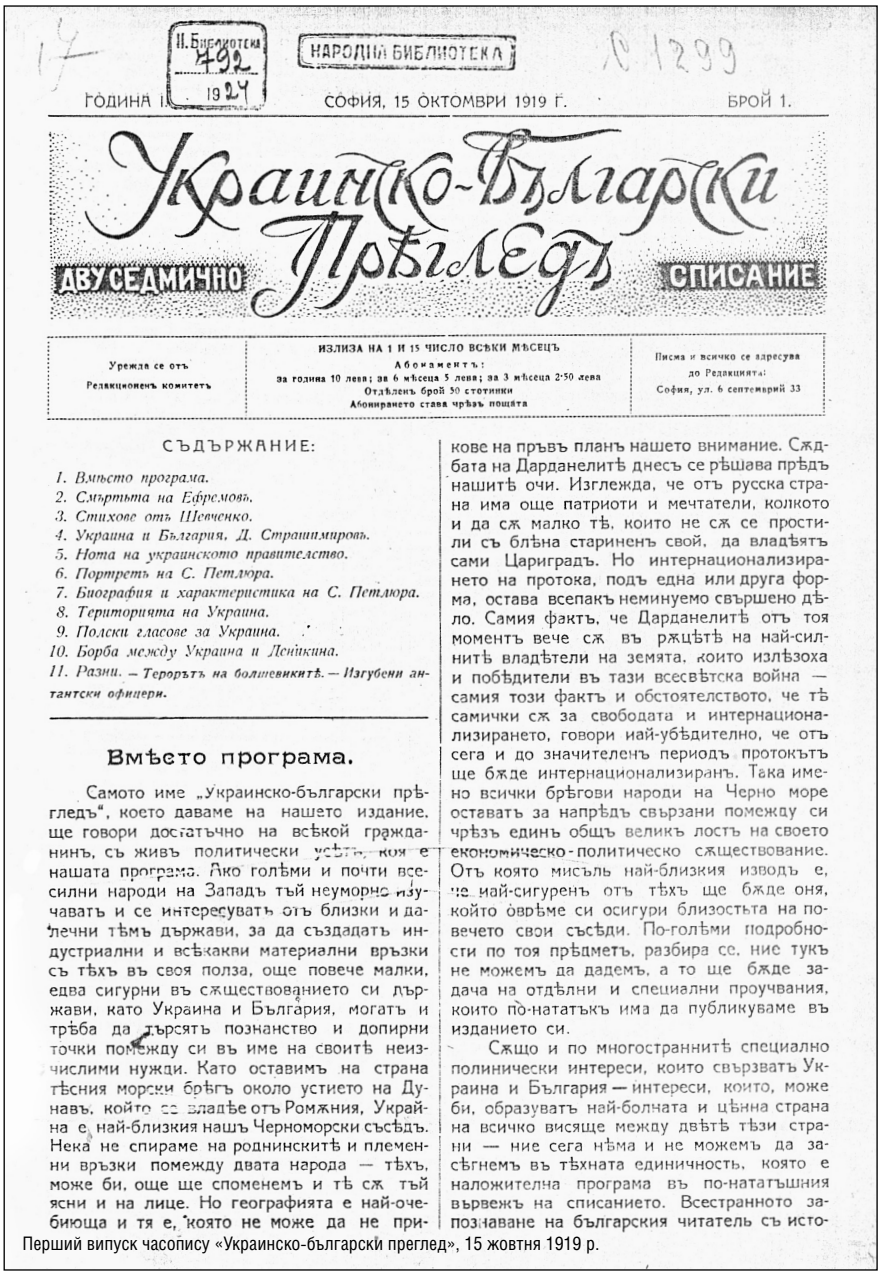

II. Библиотека 492 1924 НАРОДНА БИБЛИОТЕКА 0 1299

ГОДИНА I. СОФИЯ, 15 ОКТОМВРИ 1919 Г. БРОЙ 1.

Украинско-Български Прѣгледъ

ДВУСЕДМИЧНО СПИСАНИЕ

Урежда се отъ Редакционенъ комитетъ

ИЗЛИЗА НА 1 И 15 ЧИСЛО ВСѢКИ МѢСЕЦЪ
Абонаментъ:
За година 10 лева; за 6 мѣсеца 5 лева; за 3 мѣсеца 2·50 лева
Отдѣленъ брой 50 стотинки
Абонирането става чрѣзъ пощата

Писма и всичко се адресува до Редакцията: София, ул. 6 септемврий 33

СЪДЪРЖАНИЕ:

1. Вмѣсто програма.
2. Смъртьта на Ефремовъ.
3. Стихове отъ Шевченко.
4. Украина и България, Д. Страшимировъ.
5. Нота на украинското правителство.
6. Портретъ на С. Петлюра.
7. Биография и характеристика на С. Петлюра.
8. Територията на Украина.
9. Полски гласове за Украина.
10. Борба между Украина и Денякина.
11. Разни. — Терорътъ на болшевикитѣ. — Изгубени антантски офицери.

Вмѣсто програма.

Самото име „Украинско-български прѣгледъ", което даваме на нашето издание, ще говори достатъчно на всѣкой гражданинъ, съ живъ политически усѣтъ, коя е нашата програма. Ако голѣми и почти всесилни народи на Западъ тъй неуморно изучавать и се интересуватъ отъ близки и далечни тѣмъ държави, за да създадатъ индустриални и всѣкакви материални връзки съ тѣхъ въ своя полза, още повече малки, едва сигурни въ съществуването си държави, като Украина и България, могатъ и трѣба да търсятъ познанство и допирни точки помежду си въ име на своитѣ неизчислими нужди. Като оставимъ на страна тѣсния морски брѣгъ около устието на Дунавъ, който се владѣе отъ Ромжния, Украина е най-близкия нашъ Черноморски съсѣдъ. Нека не спираме на роднинскитѣ и племенни връзки помежду двата народа — тѣхъ, може би, още ще споменемъ и тѣ сж тъй ясни и на лице. Но географията е най-очебийца и тя е, която не може да не прикове на пръвъ планъ нашето внимание. Сждбата на Дарданелитѣ днесъ се рѣшава прѣдъ нашитѣ очи. Изглежда, че отъ русска страна има още патриоти и мечтатели, колкото и да сж малко тѣ, които не сж се простили съ блѣна стариненъ свой, да владѣятъ сами Цариградъ. Но интернационализирането на протока, подъ една или друга форма, остава всепакъ неминуемо свършено дѣло. Самия фактъ, че Дарданелитѣ отъ тоя моментъ вече сж въ ржцѣтѣ на най-силнитѣ владѣтели на земята, които излѣзоха и побѣдители въ тази всесвѣтска война — самия този фактъ и обстоятелството, че тѣ самички сж за свободата и интернационализирането, говори най-убѣдително, че отъ сега и до значителенъ периодъ протокътъ ще бжде интернационализиранъ. Така именно всички брѣгови народи на Черно море оставатъ за напрѣдъ свързани помежду си чрѣзъ единъ общъ великъ лостъ на своето економическо-политическо сжществование. Отъ която мисъль най-близкия изводъ е, че най-сигуренъ отъ тѣхъ ще бжде оня, който оврѣме си осигури близостьта на повечето свои съсѣди. По-голѣми подробности по тоя прѣдметъ, разбира се, ние тукъ не можемъ да дадемъ, а то ще бжде задача на отдѣлни и специални проучвания, които по-нататъкъ има да публикуваме въ изданието си.

Сжщо и по многостраннитѣ специално полинически интереси, които свързватъ Украина и България — интереси, които, може би, образуватъ най-болната и цѣнна страна на всичко висяще между двѣтѣ тѣзи страни — ние сега нѣма и не можемъ да засѣгнемъ въ тѣхната единичность, която е наложителна програма въ по-нататъшния вървежъ на списанието. Всестранното запознаване на българския читатель съ исто-

Перший випуск часопису «Украинско-български преглед», 15 жовтня 1919 р.

21.06.1920 двотижневик припинив існувати через брак фінансування, втім, незважаючи на недовготривалий період виходу у світ, журнал «Украинско-български преглед» мав надзвичайно важливе значення для формування суспільної думки про Україну серед болгарських інтелектуалів, а також спричинив зростання інтересу місцевої преси до молодої Української держави. Здійснена першими українськими дипломатами інформаційна робота заклала міцний фундамент формування іміджу України, що було продовжено осередками української громади після ліквідації Посольства УНР у Софії, а також в епоху міжвоєнного часу після більшовицької окупації України, зокрема після встановлення дипломатичних відносин між Царством Болгарія та СРСР 1934 року.

Із проголошенням незалежності України 24 серпня 1991 року українсько-болгарські дипломатичні відносини було відновлено. 05.12.1991 Болгарія визнала Україну як незалежну державу, а 13 грудня того ж року було підписано Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною та Республікою Болгарія.

Після відкриття Посольства України в Республіці Болгарія 1993 року, в умовах становлення державності загалом та української дипломатичної служби зокрема, діяльність у сфері публічної дипломатії розглядалася як розвиток культурно-гуманітарної співпраці між Україною та Болгарією, а також проведення інформаційної роботи з метою збільшення присутності України в інформаційному просторі Болгарії у кількісному та якісному вимірі.

УКРАЇНА

Брой 3, 1996, год. III

Информационен бюлетин на Посолството на Украйна в България

ИМЕНА

182 години от рождението на Тарас Шевченко

Гениален украински поет, художник, демократ, радетел за свобода на украинците

Тарас Шевченко е роден на 9 март 1814 г. в семейство на крепостни селяни. Талантът му е забелязан от руски и украински интелектуалци.
През 1838 г. е освободен от крепостничество и започва да учи в Художествената академия в Петербург.
През 1847 г. е един от организаторите на Кирило-Методиевско братство, което има за цел да освободи всички славянски народи.
Същата година дружеството е разтуряно, а Шевченко е изпратен като войник в средноазиатските пустини.
През 1858 г. той се завръща в Петербург.
Умира на 10 март 1861 г.
Погребан е в Петербург, а след два месеца е препогребан в Украйна около град Канив на брега на река Днепър.

За първи път през 1920 г. в българската столица се чества паметта на великия украински поет Тарас Григорович Шевченко. Почитатели на незабравимия певец на Украйна устроиха панахида в църквата „Св. Седмочисленици"" Присъстваха много видни български деятели, сред които Иван Вазов, бившият български пълномощен министър в Украйна проф. Иван Шишманов, членове на украинската мисия в България и много украинци, временно пребиваващи у нас. Панахидата отслужиха петима български духовници и един украински свещеник.
Вечерта в помещението на Украинската легация беше устроена братска трапеза, на която присъстваха представители на българската литературна мисъл, почитатели на Шевченко, украинци. Представителят на Легацията г-н Драгомирецкий прочете слово, на което от българската страна с топли думи отговори проф. д-р Иван Шишманов.

стр. 4

ВИЗИТИ

МИНИСТЪРЪТ НА ОТБРАНАТА НА УКРАЙНА ПОСЕТИ БЪЛГАРИЯ

Валерий Шмаров е роден през 1945 г. във Винницка област, в семейство на военнослужащи. През 1966 г. завършва Киевския техникум по радиоелектроника, а през 1972 г. - Киевския държавен университет „Тарас Шевченко". Над 20 години работи в производственото обединение „Киевски радиозавод" като инженер, началник на лаборатория, на цех и на производство. През 1987 г. е назначен за директор на завод от отбранителната промишленост. През 1992 г. е първи зам. генерален директор на Националната космическа агенция на Украйна. През 1993 г. е назначен за зам. министър-председател на Украйна по въпросите на ВПК. През август 1994 г. е одобрен за министър на отбраната на Украйна. Женен е. Съпругата му преподава физика. Има дъщеря, инженер. Синът му отбива редовната си военна служба.

През март министър Валерий Шмаров по покана на българския си колега направи официално посещение в София. Той се срещна с президента Ж. Желев, премиера Ж. Виденов, председателя на Народното събрание Бл. Сендов. Украинската военна делегация положи венец на гроба на Незнайния войн, посети храм-паметника „Св. Ал. Невски", където беше отслужена литургия в памет на украинските воини, загинали за Освобождението на България от османско иго.
Украйна и България се договориха за сътрудничество във военно-техническата област, за участие на българските всини в учения „Щит мир'96", които ще се провеждат през лятото в Украйна в рамките на „Партньорство за мир".

стр. 2

МАСМЕДИИ

В ПРЕДАВАНИЯТА СИ ЗАЛАГАМЕ НА НАЦИОНАЛНОТО

Володимир Резников президент на Националната радиокомпания на Украйна

Нашата Национална радиокомпания осъществява излъчването на три програми за Украйна и предавания за чужбина. Трите програми са с различен облик, за да задоволят разнообразни интереси. За едно денонощие подготвяме 100 часа излъчване. Националните програми са си поставили за цел да съхранят националните ценности и идеали, затова и музикалното програмиране е много колоритно, в сравнение с други страни, където на по-високо стъпало се поставя идеята за ангажиране на слушателската аудитория. 70% от музиката в националните програми във всички жанрове е украинска - от народната и забавната до оперната и симфоничната. Едва 30% се падат на чуждоезичната музика, но тя не включва само англоезичната.
Украинските радиожурналисти не подражават на западноевропейските или руските си колеги. Най-популярни у нас са информационните и политическите предавания. А най-добрите ни журналисти са на възраст малко над 30 години и обединяват в себе си опита и младежката енергичност.
В Украйна има частни радиостанции. Но те не могат да конкурират националните програми не защото нашите репортери превъзхождат колегите си от частните радиостанции. Просто ние по-добре програмираме, отчитайки интересите на слушателите.

стр. 2

Інформаційний бюлетень Посольства України в Болгрії «Україна», випуск 3, 1996 р.

Водночас перед дипломатами Посольства України в Республіці Болгарія постали ті самі завдання, що й перед дипломатичною установою УНР у Софії на початку XX століття: формування впливу на громадську думку, пояснення українських національних ідей та ідеалів, презентація історії та культури, тлумачення національних інтересів. Фактично, продовжуючи практику першої української дипломатичної установи УНР, у січні 1994 року Посольство України в Софії з власної ініціативи розпочало видавати щомісячний інформаційний бюлетень «Україна» болгарською мовою *(малюнок 2)*. Перші випуски мали чотири сторінки, з часом обсяг зріс до 12 сторінок, тираж видання налічував 1 000 примірників, які надсилалися до Адміністрації Президента Болгарії, Народних Зборів, Уряду, МЗС, Національної бібліотеки ім. Святих Кирила і Мефодія, університетських та регіональних бібліотек, освітніх установ, впливових друзів України в політичних, ділових, наукових та культурних колах Болгарії. Окрім цього, бюлетень поширювався за передплатним абонементом серед постійних читачів і користувалося попитом, що дало змогу збільшити коло симпатиків України в Болгарії.

За змістовне наповнення бюлетеня відповідав перший секретар з питань культури В.А. Москаленко, який працював у Посольстві України в Болгарії з 1993 до 1998 року. На сторінках бюлетеня друкувалися новини з України про розвиток політичних процесів та демократичних перетворень у молодій державі, інформація про економіку, історію та видатні події українсько-болгарських відносин.

Бюлетень також містив матеріали про діяльність Посольства України в Болгарії у сфері культурної дипломатії, зокрема вони були присвячені проведенню днів України в Болгарії у грудні 1995 та травні 1997 років, Днів української книги в Національній бібліотеці ім. Св. Кирила і Мефодія у жовтні 1995 року, виставці робіт українського скульптора М. Паращука в Союзі болгарських архітекторів у жовтні 1995 року, розширенню контактів між Національною Академією наук України та Болгарською академією наук, заснуванню в Болгарії громадських організацій дружби з Україною тощо.

Попри різне структурування та змістовне наповнення випусків інформаційного бюлетеня опубліковані матеріали можна об'єднати у такі тематичні блоки: «Загальна інформація про Українську державу», «Історія України», «Історія українсько-болгарських культурних взаємин», «Сучасні українсько-болгарські політичні відносини», «Культура українського народу», «Економічний потенціал України», а також «Актуальні новини з України».

Цікавим прийомом впливу на громадську думку в Болгарії стала публікація на сторінках інформаційного бюлетеня коментарів журналістів провідних болгарських засобів масової інформації того часу, які висловлювали персональні позитивні оцінки факту появи на карті Європи суверенної держави України.

Останній випуск вийшов друком у серпні 1998 року і був присвяченій річниці Незалежності України.

З появою новітніх сучасних технологій та стрімкого розвитку мережі Інтернет інформаційна діяльність Посольства України в Болгарії продовжилася у циф-

ровому форматі. Після створення порталу Міністерств закордонних справ (www.mfa.gov.ua) було започатковано сторінку Посольства України в Софії (https://bulgaria.mfa.gov.ua), яка стала важливим джерелом інформації про державу та стан українсько-болгарського співробітництва. Порівняльний аналіз структури веб-сторінок дипломатичних представництв України за кордоном дає можливість прослідкувати чіткі аналогії підбору та подачі інформації у друкованих виданнях Посольств УНР та України в Болгарії – «Украинско слово» (1919), «Украинско-български преглед» (1919 – 1920) та інформаційному бюлетені «Україна» (1994 – 1998), які можна вважати прототипами сучасних форм і методів донесення інформації про Україну на міжнародній арені.

Динаміка розвитку сучасних комунікативних технологій та поява соціальних мереж як впливового фактору змістовного міжнародного інформаційного простору стимулювала появу української електронної дипломатії. З травня 2014 року діє акаунт Посольства України в Болгарії в соціальній мережі Фейсбук, що продиктовано необхідністю більш активного та динамічного просування українського інформаційного контенту в болгарському медійному і публічному середовищі. В процесі зростання популярності цієї мережі в Болгарії пропорційно зростала кількість передплатників сторінки, серед яких редакції місцевих видань, болгарські журналісти, громадські діячі, політологи, експерти, що дозволило зробити цей ресурс дієвим інструментом оперативного донесення інформації про Україну, її зовнішню та внутрішню політику, процес реформування на шляху наближення до Європейського Союзу, розвиток українсько-болгарського політичного діалогу та секторального співробітництва в різних сферах, стан торговельно-економічного двостороннього співробітництва, проведені заходи Посольства України культурного-гуманітарного спрямування в Болгарії.

В умовах російської збройної агресії проти Української держави сторінка Посольства України в Болгарії у фейсбуці стала також майданчиком спростування тез російської пропаганди та протистояння антиукраїнській діяльності російської інформаційної машини. Зважаючи на традиційну домінантність русофільських поглядів у болгарському суспільстві та наявність журналістів з проросійськими симпатіями в редакціях болгарських ЗМІ, веб-сторінка та сторінка Посольства у мережі Фейсбук перетворилися на платформу поширення інформації про протиправні дії Росії в тимчасовому окупованому АР Крим та окремих районах Донецької і Луганської області, вияв підтримки міжнародної спільноти державному суверенітету та територіальній цілісності України, доказів системного порушення міжнародного права Російською Федерацією тощо. Окрім цього, така форма сучасної комунікації дозволяє дипломатичному представництву охопити широку цільову аудиторію. Про ефективність інформаційної складової Посольства України в Болгарії свідчить зростання кількості поширень і передруків матеріалів диппредставництва в болгарських ЗМІ.

За свідченнями керуючого справами Посольства УНР в Болгарії К. Мацієвича у листі до Міністра закордонних справ УНР А. Ніковського від 28.03.1921, «росіяни лічать Болгарію та Сербію своєю вотчиною». На сучасному етапі ситуація залишається аналогічною – з тією різницею, що російська пропаганда в Болгарії націлена на наступальне «завоювання розуму та сердець» і без того русофільської болгарської громадськості. Окрім цього, проросійський чинник в Болгарії продовжує активну діяльність для підтримки у болгарському суспільстві антиукраїнського наративу: заперечення української ідентичності, несприйняття українців як окремого народу, заперечення права існування Української держави та її історії тощо. Це ставить перед публічною дипломатією України дедалі складніші завдання, вирішення яких залежатиме від комплексної політики держави, спрямованої на підтримку і розвиток публічної дипломатії як складової зовнішньополітичної діяльності. Практичним кроком, що посилить комунікативно-інформаційну роботу з болгарською громадськістю, має стати відкриття Українського культурно-інформаційного центру в Софії відповідно до домовленостей, досягнутих під час спільної робочої поїздки Президента України П. Порошенка та Прем'єр-міністра РБ Б. Борисова до Одеськоїу області 05.10.2018.

Анна ТЕРТИЧНА,
радник Посольства України в Республіці Болгарія

Список використаних джерел:

1. *Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. / - К. : Знання України, 2004. – Т. 1. – С. 760.*

2. *Дипломатія УНР та Української держави в документах і спогадах сучасників. Київ.: Український письменник, 2008, т.1, С. 252 – 259.*

3. *Д. Динева. Усилията за информиране на българската общественост за събития в Украйна 1919 – 1920, Україна і Болгарія в історії Європи// Збірник наукових праць, Київ – Софія, 2019, С. 319 – 325.*

4. *Украинско-български преглед, 7 (15 януари), 1920, С. 60 – 61.*

5. *Процюк М.В. Публічна та культурна дипломатія як засіб «м'якої сили» України: запозичені моделі, реальні кроки та стратегічні пріоритети//Науковий вісник Дипломатичної Академії України, Випуск 22, Київ, 2016, С. 21 – 28.*

6. *Політика культурної дипломатії: стратегічні пріоритети для України//Збірник науково-експертних. матеріалів / Національний інститут стратегічних досліджень – Київ: НІСД, 2016. – 91 с. – (Серія «Гуманітарний розвиток»; вип. 5).*

7. *Договірно-правова база між Україною та Болгарією. Перелік чинних міжнародних угод між Україною та Республікою Болгарія// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bulgaria.mfa.gov.ua/ua/legal-acts.*

8. *Информационен бюлетин на Посолство на Украйна в България. Україна, август, София, 1998.*

9. *В. Жуківський, Украинска преса в България // Матеріали шостої та сьомої міжнародних наукових конференцій «Драгоманівські студії», Софія: Бетапринт- Петрови и Сие, 2013, С. 67.*

10. *Власенко В.М. До історії українсько-болгарських дипломатичних відносин (березень 1921 р.) // Сумська старовина, науковий журн. / Сум. держ. ун-т, Черніг. нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – Суми: 2018, С.8.*

11. *В Україні відкриють болгарську школу, в Болгарії – український культурний центр // Європейська правда [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/10/5/7087824.*

Відкриття стенду

45-й Міжнародний книжковий ярмарок у Буенос-Айресі: відкриття і сенсації

Міжнародний книжковий ярмарок іспаномовних книжок у Буенос-Айресі – найбільший і найпотужніший у світі. За своїм обсягами він переважає подібні заходи, що проводяться навіть в Іспанії. За даними цьогорічного спеціального гостя Ярмарку Сергія Борщевського, відомого українського перекладача з іспанської, письменника і дипломата, упродовж буенос-айреського книжкового форуму, що триває майже місяць, його відвідує більше ніж мільйон поціновувачів друкованого слова.

УКРАЇНА – ЦЕ ЄВРОПА

Україна традиційно бере участь у цій найбільшій іспаномовній виставці сучасної книги – цьогоріч у тридцять друге. Нині темою Українського стенду, який було підготовлено Товариством аргентинсько-українських високошкільників у співпраці з Посольством України в Аргентині, Українською центральною репрезентацією в Аргентинській Республіці та Почесним консульством України у провінції Буенос-Айрес, символічно визначено «Україна – це Європа».

У рамках цьогорічної участі України в роботі Ярмарку відбувся, як і завжди, День України, що зібрав декілька сотень гостей, серед яких були і керівники центральних та місцевих органів державної влади, члени дипломатичного корпусу, представники громадських кіл, керівники та члени українських громадських організацій з різних провінцій Аргентини, зокрема (зверніть увагу на назву посади!) Державний секретар із прав людини та культурного плюралізму Міністерства юстиції Аргентини Клаудіо Аврух, Голова Української Центральної Репрезентації, Почесний консул України в провінції Буенос-Айрес Петро Лилик. І високопосадовці, і пересічні аргентинці зійшлися на думці, що традиційна участь України у книжковому ярмарку надає унікальні можливості та надзвичайно широку аудиторію для знайомства аргентинського суспільства з українською культурою. Цьому сприяли і виступи танцювального колективу «Дунай» Українського культурного товариства «Відродження» та квінтету солістів Аргентинського театру м. Ла-Плата, які презентували публіці українські народні пісні та музичні композиції на вірші Тараса Шевченка.

Ще однією – поки що молодою – традицією участі України у книжковому ярмарку в Буенос-Айресі стало дарування українських книжок місцевій українській бібліотеці, офіційно відкритій аргентинською владою 17.09.2017 в Національній бібліотеці Аргентинської Республіки ім. Мар'яно. До її створення аргентинську громадськість підштовхнуло розформування Бібліотеки української літератури в Москві та засудження її екс-директорки Н. Шаріної до чотирьох років умовного ув'язнення. «Ми не можемо бути байдужими свідками порушень прав братської інституції. Тому ми вирішили створити українську бібліотеку, яка слугуватиме нагадуванням про цей кричущий акт цензури», – так прокоментував ухвалене рішення Директор Національної бібліотеки Аргентинської Республіки А. Мангель.

Концерт «День України»

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПЕРЕКЛАД ЯК СПОСІБ ЄДНАННЯ УКРАЇНИ ЗІ СВІТОМ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Під такою назвою у рамках Ярмарку відбулась конференція, головним спікером якої виступив цьогорічний спеціальний гість цього Ярмарку Сергій Борщевський, нагороджений 2012 року Орденом Травня – найвищою державною відзнакою Аргентинської Республіки, що вручається іноземним громадянам за переклади іншими мовами творів видатних аргентинських письменників. Сергій Борщевський отримав цю нагороду за переклад українською Х.Л. Борхеса, Х. Кортасара, Л. Лугонеса та інших видатних аргентинських літераторів.

Сергій Борщевський: «*Участь у 45-му Міжнародному книжковому ярмарку в Буенос-Айресі стала для мене над надзвичайною подією. Мені було дуже приємно, що послухати мою лекцію, присвячену традиціям та історії літературного перекладу, яка сягає своїм корінням часів Київської Руси, ролі перекладу як засобу збереження української мови за царату та СРСР, а також сучасному стану видавничої справи в Україні, зокрема перекладів класиків світової літератури, прийшли не тільки представники літературної спільноти Аргентини й інших країн, члени організацій української громади, а й керівники аргентинської дипломатичної місії в Україні двох попередніх каденцій. Знаменною для мене подією стала презентація цій поважній аудиторії мого нового проекту – найвідоміших сімнадцятьох українських народних пісень у моєму перекладі іспанською у виконанні прекрасного київського співака, соліста Будинку камерної музики Вадима Солодкого. На моє глибоке переконання, двомовне видання збірки українських народних пісень мовою оригіналу та у перекладі іспанською із додатком кваліфіковано видрукованої партитури, наприклад, у видавництві «Музична Україна» дозволять іспаномовним нащадкам українців у різних куточках світу долучитися до культури своїх пращурів і поповнити ряди прихильників українства».*

Першими українцями, ділиться історичними фактами Сергій Борщевський, були кільканадцять людей, які приїхали за океан із Галичини 1896 року. Після того декілька еміграційних хвиль поповнили українське еміграційне русло в Аргентині. Обмін візитами президентів України та Аргентини, пригадує Сергій Борщевський, 1996 року був приурочений до 100-річчя еміграції українців до Аргентини. Тоді ж у видавництві «Мистецтво» вийшов друком двотомник «Українці в Аргентині». У 1950-ті роки українська еміграція в Аргентині виглядала доволі потужно. Там були навіть українські видавництва. В Аргентині протягом двох десятиліть жив і працював Ігор Качуровський, легендарний український літератор, який згодом переїхав до Німеччини, але зберіг за собою аргентинське громадянство.

«ОРИГІНАЛ НЕВІРНИЙ СТОСОВНО ПЕРЕКЛАДУ. РЕАЛЬНІСТЬ – ОДНА З ІПОСТАСЕЙ СНУ»

Ця цитата належить одному з найвідоміших письменників Аргентини Хорхе Луїсу Борхесу.

Сергій Борщевський є перекладачем виданих 2017 року видавництвом «Старого Лева» творів Х.Л. Борхеса – «Книга вигаданих істот» і «Книга піску. Пам'ять Шекспіра».

У товаристві «Просвіта»

Ігор Качуровський, близько 1945 року

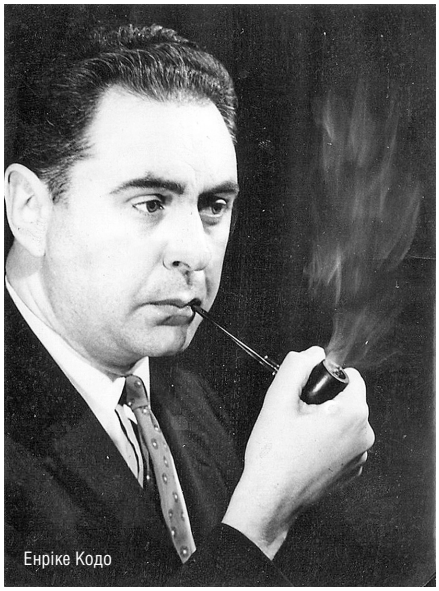
Енріке Кодо

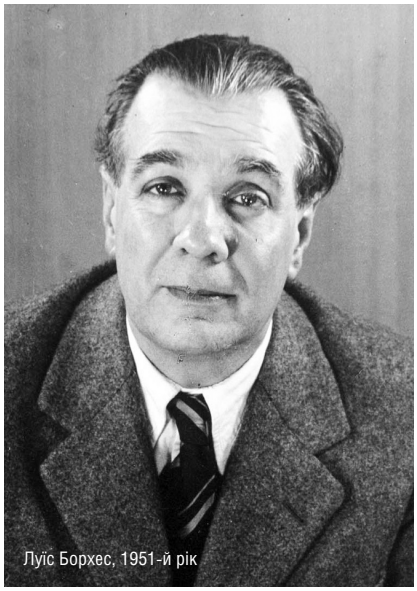
Луїс Борхес, 1951-й рік

Саме тому для спеціального гостя книжкового форуму з України Сергія Борщевського в Буенос-Айресі так важливо було відвідати домівку його філософсько-літературного кумира Х.Л. Борхеса, подихати повітрям, яке наситив Майстер своїми думками, перейнятися атмосферою, що створювали речі, котрі повсякчас його оточували. Неочікуваною несподіванкою під час відвідин фундації Борхеса стала не тільки зустріч із її керівником – удовою та спадкоємицею Х.Л. Борхеса – пані Марією Кадамо, а й особисто нею проведена екскурсія та тривале спілкування.

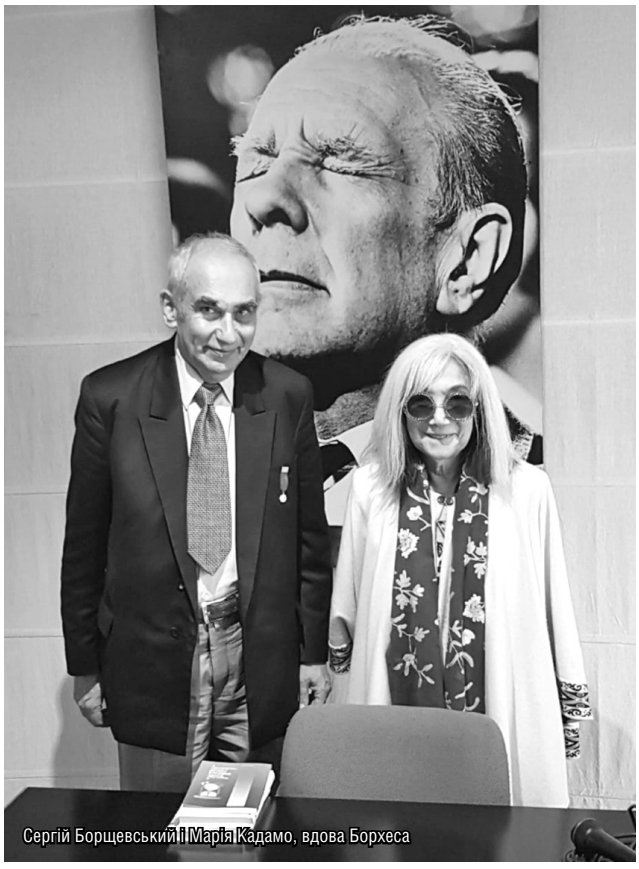
Сергій Борщевський і Марія Кадамо, вдова Борхеса

Сергій Борщевський: «*Я навіть не мріяв про те, що матиму змогу не тільки як пересічний відвідувач оглянути музейні експонати фундації Борхеса, а й доторкнутися, завдяки Марії Кадамо, більш глибинних шарів його життя і творчості. З величезною радістю я подарував Марії виданий в Україні тритомник Борхеса, який нині став складовою експозиції фундації».*

«Партизанські загони за залізною завісою»

Таку назву має книга, присвячена Українській повстанській армії, написана аргентинським розвідником і військовим журналістом Енріке Мартінесом Кодо.

Довідково.

Енріке Мартінес Кодо народився 4 вересня 1926 року в Буенос-Айресі. У столиці отримав освіту журналіста. Протягом 1954 – 1955 років навчався у спеціальній розвідувальній школі.

Спочатку був журналістом «Diario El Pueblo» та «Semanario Esquiú», а 1957 року став редактором «Manual de Informaciones» – видання розвідувального підрозділу генерального штабу аргентинської армії.

Українською тематикою Кодо зацікавився у квітні 1959 року, після того як прочитав у аргентинській газеті статтю про засудження в СРСР п'яти українських повстанців. Завдяки представникам української діаспори він почав збирати матеріали про український визвольний рух. Український військовий історик Юрій Тис-Крохмалюк був його основним консультантом.

З 1972 до 1975 року він був редактором спеціального іспаномовного журналу Антибільшовицького блоку народів (міжнародного об'єднання, створеного ОУН) «Resistencia y Liberación».

Готував до друку іспанський переклад «Історії України» Дмитра Дорошенка, книги «Українська проблема та Симон Петлюра» Алена Дероша.

Помер 5 січня 2013 у Буенос-Айресі.

Сергій Борщевський: «*Від мого товариша – Олександра Ковтуна, який працював першим секретарем у Посольстві України в Аргентині, я дізнався про існування цього історичного дослідження. Український*

дипломат був знайомий з автором і має цю книгу з його автографом. За його допомоги мені вдалося з Києва інтернетом зв'язатися з донькою Енріке Мартінеса Кодо (спадкоємицею свого батька) і попросити про надання права на переклад його книги українською та публікації її в Україні. Дуже швидко я отримав від неї листа у відповідь, який починався словами «О, моя кохана Україно!». Саме вона надала мені координати свого брата, який також є спадкоємцем наукового та інтелектуального набутку Енріке Мартінеса Кодо. Посольство України в Аргентині під час Ярмарку організувало мою зустріч із сином Енріке Мартінеса Кодо, завдяки чому я отримав екземпляр книги аргентинського розвідника «Партизанські загони за залізною завісою», а також дозвіл на її переклад і друк в Україні. (До речі, вони обидва були дуже здивовані, чому цього досі не сталося). Розмова із сином Енріке Мартінеса Кодо, яка відбулась у нашому посольстві в Аргентині, навела мене на думку про те, яке було б щастя, коли б усі в Україні так розуміли ситуацію в нашій країні, як розуміє цей аргентинець – інженер за фахом, не історик, не розвідник, але вихований батьком із великою симпатією до України».

Сергій Борщевський: «*Енріке Мартінес Кодо був аргентинським військовим розвідником, військовим істориком і публіцистом, і людиною, як я розумію, прихильною до України. Тому що, крім цієї книжки у нього є ще низка статей про Голодомор, у нього є стаття про участь українських партизан у французькому опорі. Тобто це людина, яка цікавилася Україною. Зацікавлення до нього прийшло у 1950-ті роки, коли він дізнався про те, що в Україні існує опір радянській владі – тоді за політичною мотивацією було засуджено п'ятьох осіб. І він зрозумів, що не все благополучно в радянському домі, що тут щось вирує і відбувається. І почав це досліджувати. Зібрав колосальні матеріали, спілкувався з українською діаспорою. Вони йому допомагали – тут є уривки документів, фотографії. Це документальна книжка фактично. Представники української діаспори всі документальні матеріали перекладали йому іспанською. Тоді існував Український інститут в Аргентині (зараз його вже немає). Мови української він не знав, тому вони йому допомагали. Але світоглядно він все це розумів. І він цю книжку видав як військовий історик. Колись я переглядав військові журнали перуанської армії. Там розглядалися деякі операції УПА суто як військові тактичні дії. Тому що ці країни, Перу зокрема, де весь час щось вирує: рухи маоїстського, лівацького штибу рухи, інші течії – вони це досліджували. І так само Енріке Мартінес Кодо цим зацікавився, матеріали йому постачали. Для України видання книги Енріке Мартінеса Кодо стане справжньою сенсацією і для пересічних громадян, але, передусім, для істориків, які відкриють для себе факти і документи, доступу до яких вони не мали. Оскільки все це – українські архіви, вивезені з Європи отою найпотужнішою хвилею української еміграції до Аргентини. Дуже цікаво, що на самому початку книги автор наголошує на тому, як потрібно вживати українські географічні назви, українські імена тощо. Приміром, наголошує аргентинець Енріке Мартінес Кодо, треба писати **Рівне**, а не **Ровно**, **Харків**, а не **Харков**, **Львів**, а не **Львов** – це як заспів до всієї книжки, що теж дуже цікаво.*

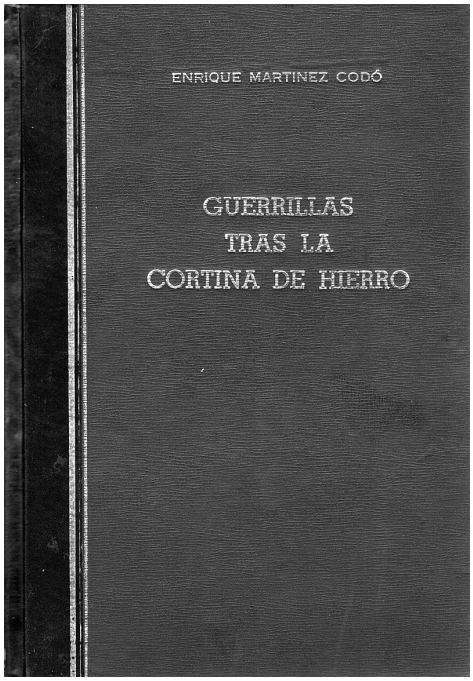

Книга «Партизанські загони за залізною завісою» Енріке Мартінеса Кодо вийшла з передмовою генерала іспанської армії. Тоді на чолі Іспанії був генерал Франко, до якого багато хто ставився цілком позитивно. Ми ж не все добре знаємо. У ті роки генерал Франко врятував Іспанію від радянської навали і від комуністичної інфекції – але це окрема історія. А що стосується згаданої книги Енріке Мартінеса Кодо, я б дуже хотів видати її українською мовою наприкінці наступного року. Адже 5 лютого 2021-го ми відзначатимемо знаменну подію: сторіччя визнання Аргентиною Української Народної Республіки. Я б волів присвятити переклад «Партизанських загонів...» саме цій даті. Аргентина, – унікальна країна. Це єдина держава західної півкулі, яка визнала УНР. Треба про це пам'ятати. І я б дуже хотів, аби безіменний скверик у Києві (у народі – поліцейський), розташований поруч із Посольством Аргентини носив ім'я Енріке Мартінеса Кодо. Я б хотів, щоб цього чоловіка у Києві пам'ятали, бо таких людей у світі взагалі небагато. Йому не закинеш український буржуазний націоналізм, у бандерівщині чи ще в чомусь його звинуватити неможливо. Це погляд об'єктивної людини, яка працювала розвідником. Він не міг припускатися помилок – він військовий історик».

P.S.

Редакції не відомо, скільки коштів витратило Міністерство закордонних справ України на тижневе відрядження Сергія Борщевського на його участь у 45-му Міжнародному книжковому ярмарку іспаномовної літератури у Буенос-Айресі за однією зі своїх культурно-дипломатичних програм, однак вигоди від того – очевидні. Чекаємо на видання нових іспаномовних книжок в Україні!

Підготувала Ольга ТАУКАЧ

СТОЛИЧНЕ ДЕФІЛЕ ТЕАТРАЛЬНОГО КОСТЮМУ

Другий рік поспіль київські національні, академічні, експериментальні театри святкують відкриття нового сезону демонстрацією своїх найяскравіших театральних костюмів. Як і минулого року, 21 вересня 2019-го з 19.00 сходи Київської міської державної адміністрації перетворюються на подіум. Костюм, переконані організатори дійства (Київське відділення НСТД України і Департамент культури КМДА), є складовою сценічного мистецтва, яка не тільки виявляє фантазію, здатність осмислювати історичний аспект одягу, а й стає дедалі яскравішою фарбою філософської палітри вистави. Свідченням тому є фотографії минулорічного показу найкращих зразків театрального вбрання.

Свято високої театральної моди покликане продемонструвати розмаїття репертуарної палітри столиці та заохотити киян відірватися від телевізорів і насолоджуватися талантами акторів, режисерів, художників – усіх, хто творить виставу – в численних театрах столиці.

(Інф. «З.С.»)